

131138

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNE YÖNELİK
SOSYAL POLİTİKALAR
(Yüksek Lisans Tezi)
Barış YORULMAZ
Eskişehir, 2002

ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNE YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR

Barış YORULMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2002

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNE YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR

Bariş YORULMAZ

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2002

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN

Çocuklar ve gençler yüzyıllardır çalışma yaşamının içinde yer almaktadır. Günümüzde ise çalışan çocuk ve gençlerin sayısı 250 milyonunun üzerindedir. Toplumların geleceği olan çocuklar ve gençler, erken yaşlarda çalışma yaşamının ağır ve tehlikeli koşullarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu da önemli bir sosyal sorun haline dönüşmektedir. Bu nedenle de 19. yüzyılın başlarında ilk sosyal politika önlemleri çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik olarak geliştirilmiştir ve günümüzde de geliştirilmeye devam edilmektedir. Başta Uluslararası Çalışma Örgütü olmak üzere, konu ile ilgili bir çok kurum ve kuruluş çocuk ve genç işgücünün çalışma yaşamından uzaklaştırılması için çalışmalarını sürdürmekte ve uluslararası ilke ve normlar belirlemektedir. Bu çalışmanın amacı; Dünya’da ve Türkiye’de çocuk ve genç işgücünün varolan durumlarını ve sorunlarını saptamak, sorunların ortadan kaldırılması için çocuk ve genç işgücüne yönelik sosyal politikaları belirlemek ve bu sosyal politikaları da eleştirel bir yaklaşımla ortaya koymaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde, çocuk ve genç işgücünün çalışma yaşamına girişi ve yeri, çalıştırılma nedenleri, Dünya’daki durumu, çocuk ve genç istihdamıyla oluşan sorunlar ve bu sorunlara karşı geliştirilen uluslararası standartlar ve uygulanması amaçlanan sosyal politika tedbirleri incelenmiştir.

İkinci bölümünde ise, çalışan çocuk ve gençlerin Türkiye’deki çalıştırılma nedenleri, niceliksel ve niteliksel özellikleri ortaya konulmuş ve çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik hukuksal ve kurumsal düzenlemeler incelenmiştir.

ABSTRACT

Many children and teenagers have been included in working life for ages. Today the number of working children and teenagers is over 250 million. These children who are the futures of the societies come face to face with dangerous and overwhelming conditions of working life, in their early years and it is an important social problem. That's why, in early 19th century, the first social policy precautions have been developed to protect the child labour and young labour and it's still being improved today. Many foundations and institutions in the field, especially International Labour Organisation have been working to take away the young and child labour from the working life and have stated international principles and norms. The aim of this study is to identify the existing conditions and problems of the child and young labour in Turkey and in the world, to determine social policies for child and young labour in order to remove the problems to bring up these policies in a critical approach.

In the first part of the study, the introduction and position of the child and young labour, causes of their working, their conditions in the world, the problems that compose with the employment of child and teenagers and international standarts and social policy precoutions to apply for these problems have been examined.

And in the second part, the causes of childrens' and teenagers' working, legal and institutional arrangements whose quantitative and quanlitative features have been composed and which aim to protect child and young labour, in Turkey, have been examined.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Barış YORULMAZ'ın "**Çocuk ve Genç İşgücüne Yönelik Sosyal Politikalar**" başlıklı tezi **05 Haziran 2002** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri** Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) :Yrd. Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN

Üye :Prof. Dr. Ömer Zühtü ALTAN

Üye :Prof. Dr. Nüvit GEREK

Prof. Dr. Ömer Zühtü ALTAN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKLİLLER LİSTESİ.....	xii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK-GENÇ KAVRAMLARI VE ÇALIŞMA YAŞAMINDA ÇOCUK-GENÇ İŞGÜCÜ

1. ÇOCUK VE GENÇ KAVRAMLARI.....	3
1.1. Çocuk Kavramı.....	3
1.2. Genç Kavramı.....	4
2. ÇALIŞMA YAŞAMINDA ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜ KAVRAMLARI.....	5
2.1. Çocuk İşgücü Kavramı.....	5
2.2. Genç İşgücü Kavramı.....	8
3. ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNÜN ÇALIŞMA YAŞAMINA GİRİŞİ VE ÇALIŞMA YAŞAMINDAKİ YERİ.....	8
3.1. Dünya'da.....	8
3.1.1. Sanayi Devrimi Öncesi Dönem.....	9
3.1.2. Sanayi Devrimi Sonrası Dönem.....	11
3.2. Türkiye'de.....	14
3.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem.....	14
3.2.2. Cumhuriyet Sonrası Dönem.....	16

4. AZ GELİŞMİŞLİK VE ÇOCUK-GENÇ İŞGÜCÜ ÇALIŞTIRMA

ARASINDA KISIR DÖNGÜ..... 18

5. ÇOCUK VE GENÇ İSTİHDAMI..... 22

5.1. Kırsal Alanda..... 23

5.2. Kentsel Alanda..... 25

5.2.1. Sanayi Kesiminde..... 25

5.2.2. Hizmet Sektöründe..... 28

5.2.3. Enformel Sektörde..... 30

6. ÇOCUK VE GENÇ İSTİHDAMIYLA OLUŞAN SORUNLAR..... 31

6.1. Sosyal Güvenlik Sorunları..... 32

6.2. Psiko-Sosyal Sorunlar..... 33

6.3. Sağlık Sorunları..... 34

6.3.1. Genel Sağlık Sorunları..... 34

6.3.2. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Sorunları..... 35

6.4. Eğitim Riski..... 37

7. KORUNULMASININ NEDENLERİ..... 38

7.1. Fiziksel ve Düşünsel Nedenler..... 38

7.2. Ahlaki Nedenler..... 39

7.3. Eğitimsel Nedenler..... 40

8. KORUNULMA ALANLARI..... 41

8.1. Asgari Çalıştırılma Yaşı..... 41

8.2. İşin, Çocuk ve Genç İşgücüne Uygunluğu..... 44

8.3. Çalıştırılma Yasakları..... 46

8.4. İş Süreleri..... 47

8.5. Ücretler..... 48

9. ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNÜN KORUNULMASI KONUSUNDA

ULUSLARARASI İLKE VE NORMLAR..... 49

9.1. Birleşmiş Milletler İlke ve Normları..... 49

9.1.1. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi..... 49

9.1.2. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi..... 52

9.2. Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) Sözleşme ve Tavsiye Kararları.. 53

9.2.1. Sözleşmeler..... 53

9.2.2. Tavsiye Kararları.....	62
9.3. Avrupa Konseyi Belgeleri.....	65
9.3.1 Avrupa Sosyal Şartı.....	65
9.3.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.....	67
10. ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNÜ KORUMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR.....	68
10.1. Kısa ve Orta Vadeli Politikalar.....	68
10.2. Uzun Vadeli Politikalar.....	70

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOCUK-GENÇ KAVRAMLARI VE ÇALIŞMA YAŞAMINDA ÇOCUK-GENÇ İŞGÜCÜ

1. TÜRKİYE'DE ÇOCUK VE GENÇ KAVRAMLARI.....	72
2. TÜRKİYE'DE ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜ KAVRAMLARI.....	74
3. TÜRKİYE'DE ÇOCUK VE GENÇ ÇALIŞTIRILMASININ NEDENLERİ.....	76
3.1. Yoksulluk.....	76
3.2. Eğitim Sistemi.....	78
3.3. Geleneksel Kültür.....	79
4. ÇALIŞMA SİSTEMİNDE ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜ.....	80
4.1. Doğal Çevre Bakımından.....	82
4.2. Çalışma Ortamı Bakımından.....	82
4.3. Çalışma Etkinliği Bakımından.....	84
4.4. Çalışma Koşulları Bakımından.....	85
4.5. Çalışma İlişkileri Bakımından.....	86
5. ÇALIŞMA YAŞAMINDA ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNÜN NİCELİKSEL VE NİTELİKSEL ÖZELLİKLERİ.....	87
5.1 Yaş.....	89
5.2. Okullaşma Oranı ve Çıracılık.....	93
5.3. Sağlık.....	100
5.4. Çalışma İlişkileri.....	102

5.4.1. Sektörel Dağılım.....	103
5.4.2. İşteki Durum.....	104
5.4.3. Çalışma Nedenleri.....	106
5.4.4. Fiili Çalışma Süresi.....	107
5.4.5. Gelir ve Kazançlar.....	108
5.4.6. Çalışılan İşten Memnuniyet.....	110
5.5. Gelecek Beklentileri.....	111
6. ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNÜ KORUMAYA YÖNELİK POLİTİKALARIN YÖNÜ VE BİÇİMİ.....	112
6.1. Yönü.....	112
6.2. Biçimi.....	115
6.2.1. Yasaklayıcı Politikalar.....	115
6.2.2. Düzenleyici Politikalar.....	117
7. ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNÜ KORUMAYA YÖNELİK POLİTİKALARIN ARAÇLARI VE SINIRLILIKLARI.....	118
7.1. Araçları.....	118
7.1.1. Yasal Düzenlemeler.....	119
7.1.1.1. 1982 Anayasasındaki Düzenlemeler.....	119
7.1.1.2. 1475 Sayılı İş Kanunundaki Düzenlemeler.....	119
7.1.1.3. 3308 Sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitim Kanunundaki Düzenlemeler.....	122
7.1.1.4. 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunundaki Düzenlemeler.....	124
7.1.2. Kurumsal Düzenlemeler.....	126
7.1.3. Sosyal Planlama.....	128
7.2. Sınırlılıkları.....	129
SONUÇ.....	130
KAYNAKÇA.....	137

TABLOLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1: Bazı Avrupa Ülkelerinde Asgari Çalışma ve Zorunlu Eğitim Yaşı.....	44
Tablo 2: Cinsiyete ve Yerleşim Yerine Göre Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus (Bin Kişi).....	89
Tablo 3: Yerleşim Yeri ve Cinsiyete Göre Çalışan Çocuklar (Bin Kişi).....	92
Tablo 4: Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre, Ekonomik İşlerde ve Ev İşlerinde Çalışan Çocukların Yüzdesele Dağılımı (%).....	92
Tablo 5: Yaş Gruplarına Göre Çocukların Okula Devam Etme Durumu (Bin Kişi).....	94
Tablo 6: Çocukların Okula Devam Etmeme Nedenleri (Yüzde -%-).....	95
Tablo 7: Cinsiyet ve Çalışma Durumuna Göre Okula Devam Eden/Etmeyen Çocuklar (Bin Kişi).....	97
Tablo 8: Yıllar İtibariyle Çıraklık Eğitim Merkezlerine Devam Eden Çırak Sayısı.....	99
Tablo 9: Çocukların Geçirmiş Oldukları İş Kazası veya Mesleki Hastalıkların Dağılımı (Yüzde %).....	101
Tablo 10: Cinsiyete Göre Çocukların Geçirmiş Oldukları İş Kazası veya Mesleki Hastalıkların Dağılımı (Yüzde %).....	101
Tablo 11: 1997-2000 Yılları Arası Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre İş Kazası ve Meslek Hastalığına Uğrayanların Dağılımı.....	102
Tablo 12: Sektörlere Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocuklar (Bin Kişi- Yüzde-%-).....	103
Tablo 13: İşteki Durumuna Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocuklar (Bin Kişi).....	105
Tablo 14: Çalışma Nedenine Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocukların Dağılımı (Yüzde -%-).....	106
Tablo 15: Haftalık Fiili Çalışma Süresine Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocuklar (Bin Kişi).....	107
Tablo 16: Aylık Kazanç Grubu, Cinsiyet ve Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre Ekonomik İşlerde Çalışıp Gelir Getiren Çocuklar (Bin Kişi).....	109

Tablo 17: Ekonomik İşlerde Çalışan Çocuklardan İşinden Memnun Olmayanların, İşinden Memnun Olmama Nedenlerinin Dağılımı (Yüzde -%-).....	111
Tablo 18: Çocuğun Gelecekte Yapmak İsteddiği (Yüzde -%-).....	112

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1: Az Gelişmişlik ile Çocuk-Genç Çalıştırılması Arasındaki Kısır Döngü...	19
Şekil 2: Az Gelişmişlik –Yoksulluk Kısırdöngüsü ve Olguların Zincirlenmesi Sonucunda Buluşma.....	21
Şekil 3: Çalışma Sisteminde Çocuk ve Genç İşgücü.....	81

GRAFİKLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Grafik 1: Çocukların Yerleşim Yerlerine Göre Nüfus Dağılımı.....	90
Grafik 2: Çalışma Durumuna Göre Çocukların Dağılımı (Türkiye).....	91
Grafik 3: Çocukların Okula Devam Etmeme Nedenleri (Türkiye).....	96
Grafik 4: Okula Devam Eden Çocuklar ve Çalışma Durumu (Türkiye).....	98
Grafik 5: Okula Devam Etmeyen Çocuklar ve Çalışma Durumu (Türkiye).....	98
Grafik 6: Ekonomik İşlerde Çalışan Çocukların Sektörel Dağılımı (Türkiye).....	104
Grafik 7: İşteki Duruma Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocukların Yüzdeselel Dağılımı (Türkiye).....	104

KISALTMALAR LİSTESİ

- ÇMEK : Çıraklık ve Meslek Eğitim Kanunu
DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK : Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HİA : Hanehalkı İşgücü Anketi
ICFTU : International Confederation of Free Trade Unions – Uluslararası
Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu
IPEC : International Programme on the Elimination of Child Labour – Çocuk
İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı
TİSK : Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TÜRK-İŞ : Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
UÇÖ : Uluslararası Çalışma Örgütü
UHK : Umumi Hıfzısıhha Kanunu

GİRİŞ

Çocukların ve gençlerin çalışma yaşamında yer almasından kaynaklanan sorunlar, dünya gündeminde üst sırada yer alan ve öncelikli çözüm bekleyen bir sorundur. Bilindiği gibi çocuklar ve gençler insanlık tarihi boyunca çalışma hayatının içinde etkin bir biçimde yer almışlardır. Günümüzde de çocukların ve gençlerin çalışması, hemen hemen bütün ülkelerde yaşanmakta olan evrensel bir olgudur ve önemli bir sosyal problem olmaya devam etmektedir. Üretimin robotlar ve bilgisayarlarla gerçekleştirildiği günümüzde bile, ulusal yasaların ve uluslararası pek çok standardın varlığına rağmen, dünyanın her köşesinde, Uluslararası Çalışma Örgütü verilerine göre 250 milyon çocuğun ve gencin sağlıklarını ve geleceklerini tehlikeye atarak, çocukluklarını yaşayamadan, çoğunlukla da sağlıklı gelişim şartlarına aykırı şekilde, çalıştırıldığı bilinmektedir.

Ticarette ulusal sınırların kalkması ile doğan yoğun rekabet ortamı içerisinde; gelişmiş ülkelerin uluslararası sermayesi, pazardan daha büyük pay elde edebilmek için, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bulunan çocukların ve gençlerin çok düşük ücretlerle çalıştırılmasına olanak sağlamak ve maliyetlerini düşürerek, karlarını arttırmaktadır. Oysa, insan yaşamında çocukluk ve gençlik çağları, büyüme ve gelişme sürecinin devam ettiği bir süreçtir. Bu süreç içerisinde karşılaşılan olumsuz etkenler çocuğun büyümesini ve gelişmesini olumsuz etkilediği gibi, çocuğun ileride yetişkin olduğunda kalifiye eleman olma şansını da önemli ölçüde yok etmektedir. Daha da önemlisi yaşanan olumsuz koşullar sorunların yeniden üretilmesine neden olmakta ve bu kısır döngü böylece devam etmektedir.

Çocukların ve gençlerin işgücü olarak sömürüldüğü bugün, yeni gelişmelerin de irdelenerek, çalışan çocuklar ve gençler konusunun köklü biçimde ele alınması, çalışan çocuk ve gençlerin sorunlarının çözümü yönünde yeni yol ve yöntemler bulunması, çocuk ve genç işçiliğine karşı etkili mücadele edebilecek konumda bulunan kurum ve kuruluşların çabalarını yoğunlaştırması gerekmektedir.

Bu bakımdan, çalışmanın birinci bölümünde, çocuk ve genç işgücünün çalışma yaşamına girişi ve yeri, çalıştırılma nedenleri, Dünya'daki durumu, çocuk ve genç istihdamıyla oluşan sorunlar ve bu sorunlara karşı geliştirilen uluslararası standartlar ve uygulanması amaçlanan sosyal politika tedbirleri incelenmiştir.

İkinci bölümünde ise, çalışan çocuk ve gençlerin Türkiye'deki çalıştırılma nedenleri, niceliksel ve niteliksel özellikleri ortaya konulmuş ve çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik hukuksal ve kurumsal düzenlemeler incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK-GENÇ KAVRAMLARI VE ÇALIŞMA YAŞAMINDA ÇOCUK-GENÇ İŞGÜCÜ

1. ÇOCUK VE GENÇ KAVRAMLARI

1.1. Çocuk Kavramı

Terim olarak çocuk, insan yavrusu, küçük yaştaki oğlan ya da kız¹ anlamına gelmektedir. Gesell'e göre insanoğlunun çocukluk devresi, sıfır saat olan doğumla başlar ve yaklaşık 25 yaşına kadar sürer. Fakat genel düşünüş, hukuk ve tıp, çeşitli hal ve şartlara göre, çocukluk dönemine, birbirinden çok farklı sınırlar çizmişlerdir. 25 yaş, ferdin gelişmesinin sona erdiği çağ olarak kabul edilir. Ama delikanlılıktan önce gelen ve buluş ile sona eren çağa da, genel olarak "çocukluk" denmektedir. Her ne şekilde olursa olsun, çocukluk, sürekli bir değişiklik ve ilerleyen bir olgunlaşma çağıdır. Bundan dolayı, çocuk kavramına değişmeyen bir tanım yüklemek imkansızdır.²

Psikologlar çocuk ve çocukluk kavramını bir gelişim süreci içerisinde incelemişlerdir. Bu gelişim sürecine göre çocukluğu birtakım evrelere ayırmışlardır. Örneğin doğumdan sonraki 0-4 haftayı **yeni doğan bebek**, 4 hafta – 2 yıl arası dönemi **bebeklik**, 2-6 yıl arasını **ilk çocukluk**, 6-11 yıl arasını da **son çocukluk** dönemi olarak adlandırmaktadırlar.³

Yasal açıdan çocuk kavramı incelendiğinde ise, henüz reşit sayılmamış ergenler, 11-18 yaş grubu kastedilmektedir.⁴ Birleşmiş Milletler ise, 1989 yılında kabul ettiği Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de 18 yaşın altındaki herkesi çocuk olarak tanımlamıştır. Bunun nedeni, 18 yaşın pek çok ülkede kişinin vatandaşlığa geçtiği ve

¹ Kemal Demiray, **Temel Türkçe Sözlük** (Anka Ofset Basımevi, İstanbul, 1982), s.210.

² **Meydan Larousse**, (Meydan Yayınevi, Cilt 3, İstanbul, 1985), s.283.

³ Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi** (Remzi Kitapevi, 19. Basım, İstanbul, Mayıs 2000), s.31.

⁴ A. Deniz Güler, **Çocuk Dediğin** (Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayın No:132, Eskişehir, 1997), s.3.

yaşamını etkileyen yasa ve politikaların belirlenmesi için oy kullanma hakkını aldığı yaş olmasıdır. Dolayısıyla evrensel olarak çocuk vatandaş değildir ve siyasi gücü yoktur.⁵

Her alanda olduğu gibi çocukluğun anlamı ve algılanışında da tarih içinde değişimler olmuştur. Bugünde çeşitli yerlerde özellikle az gelişmiş yörelerde geçerli olan eski anlayışa göre anne, baba için çocuk, duygusal bağılıklar yanında, bir iktisadi araç, hastalıkta, yaşlılıkta dayanılabilecek bir kaynaktır. Bu anlayışta çocuk bir serbest işgücü, yoksul insanların tek sermayesidir. Aynı anlayış çocuğa ailenin ve akraba gruplarının gücünü arttıran bir öge olarak da bakabilmektedir.⁶

Buna karşılık gelişmiş toplumlar incelendiğinde ise, çocukların ekonomik yükü, yiyecek tüketimi, giyim, barınma, eğitim ve eğlence ihtiyaçları ve hizmetleri, 21 yaşına ulaşmaya kadar ailelerince sağlanmaktadır. Bundan dolayı çiftler çocukları, ekonomik bir fayda olarak değil tüketici olarak görmüşlerdir, böylece insanlarda çocuk sahibi olmaktansa, daha çok, seyahat etme ve eşya satın alma gibi güçlü istekler ortaya çıkmıştır.⁷ Yani aileler çocukları birer ayak bağı olarak görmeye başlamışlar ve az sayıda çocuğa sahip olmuşlardır. Ailelerin az sayıda sahip oldukları çocuklar da çalışma yaşamından uzak tutulmuş ve geleceğe hazırlanması ön plana çıkmıştır.

1.2. Genç Kavramı

Genç kavramı da çocuk kavramı gibi çok farklı tanımlamalarla karşımıza çıkmaktadır. Temelde biyolojik bir kavram olarak nitelenebilecek gençlik tanımı günümüz şartlarında, ekonomik, toplumsal ve kültürel yönden geniş boyutlarda değerlendirilmektedir. Ortak bir gençlik tanımına varılamamış olsa bile, tanımlama ve açıklamalarda biyolojik özellikler ve yaş gruplamalarıyla sınırlı kalınmadığı görülmektedir. UNESCO'nun bir yayınında, üç ayrı gençlik tanımına yer verilmiştir. Birinci tanımda gençliğin **12-25 yaş grubu**, ikinci tanımlamada ise gencin kişilik yapısı

⁵ Judith Ennew, **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar - Planlama İçin Bir Rehber**. Çeviren: Çiçek Öztekin (Pelin Ofset, Ankara, 1998), s.10.

⁶ Tuncer Bulutay, **Türkiye'de Çalışan Çocuklar** (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, Eylül 1995), s.2.

⁷ Michal P. Soroka ve George J. Bryjak, **Social Problem A World At Risk** (Allyn Bacon, 1995), s.69.

da hesaba katılarak **genç, öğrenim yapan, hayatını kazanmak için çalışmayan ve kendine ait konutu bulunmayan kişidir** denilmektedir, üçüncü ve son tanımlamada ise **genç, geniş bir hayal gücüne sahip olan, cesaretin çekingenliğe ve macera isteğinin rahatlık duygusuna üstün geldiği insan** olarak adlandırılmaktadır.⁸

Psikologlar gençliği yukarıda da belirttiğimiz gelişim sürecinin son evresi olarak ele alırlar ve ergenlik, adölesan, gibi isimlerle tanımlarlar. Gençlik dönemini cinsiyete göre bir ayrıma giderek, kızlarda 11, erkeklerde 13 yaş civarında başlayan, 18-20 yaşlarında son bulan ve artık insanın çocukluktan sıyrıldığı dönem olarak tanımlamaktadırlar.⁹

Tıbbi açıdan genç deyimini ise, yeni yetişkinlik çağındaki insanı kapsamakta ve ergin olmayanlar ile yarı yetişkinleri içermektedir. Buna göre genç deyimini genel olarak, olgunlaşma çağındaki yeni yetişkinleri (kızlarda 12, erkeklerde 14 yaşından 20 yaşına kadar olan dönemdeki insanları) kapsamaktadır.¹⁰

2. ÇALIŞMA YAŞAMINDA ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜ KAVRAMLARI

Çalışma yaşamında çocuk ve genç işgücünü incelerken öncelikle **çocuk işgücü** ve **genç işgücü** kavramlarını incelemek yerinde olacaktır. Çünkü çocuk işgücü ve genç işgücü kavramları da tıpkı çocuk ve genç kavramlarında olduğu gibi birçok bakımdan farklılıklar göstermektedir.

2.1. Çocuk İşgücü Kavramı

Çocuk işgücü kavramını ele almadan önce **işgücü** kavramının neyi ifade ettiğini hatırlamamız yararlı olacaktır. İşgücü kavramı ile, pek çok ülkede 16 veya daha yukarı

⁸ Vedat Bilgin ve diğerleri. **Gençlik Sorunları ve Genç İşçiler Araştırması** (Türk Metal Sendikası Yayınları TÜRK-AR Araştırma Dizisi:1, Ankara, 1995), s.24.

⁹ Norma Razon, **Çalışan Anne ve Çocuk** (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3091, İstanbul, 1983), s.17.

¹⁰ Tankut Centel, **Çocuklar İle Gençlerin İş Güvenliği** (İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No:3041, Hukuk Fakültesi Yayın No: 667, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982), s.37.

yaş grubunda olup cezaevi, akıl hastanesi, bakımevi gibi kurumlarda gözetim altında bulunmayan nüfus kastedilmektedir.¹¹

Çocuk işgücü kavramı ise, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün çocuk işgücü üzerine ana belgesi olan, 138 sayılı Sözleşmesinde, yaş sınırı ile tanımlanmıştır. Sözleşmeye göre; istihdama kabulde asgari yaş sınırı, bu gün birçok ülkede zorunlu eğitimi tamamlama yaşı olan 15 olarak belirlenmiştir. Ancak Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 138 Sayılı Sözleşmesinde birtakım istisnalar ile bu asgari yaş sınırı 13'e kadar inebilmektedir.¹² Bu durumda her ne sebeple olursa olsun, 13 yaşın altında çalışma yaşamına atılanlar, **çocuk işgücü** olarak tanımlanmaktadır.¹³

Çocuk işgücü (child-labour) kavramı ile çocuk çalışması (child-work) kavramı birbirine çok karıştırılmaktadır. Bunun ayrımını yapmak kanımızca yerinde olacaktır. Çocuk işgücü denildiğinde, çocuğun eğitimini engelleyen, çocuğun fiziksel, duygusal, zihinsel, ahlaksal ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen işlerde çalışan çocuklar kastedilmektedir.¹⁴ Yani çocukların çalışma yaşamında istismar edilerek sömürülmesi ve kural dışı çalıştırılması anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan çocuk çalışması ise, çocuğun eğitimini engellemeyen, çocuğun fiziksel, zihinsel, duygusal, ahlaksal ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkilemeyen işlerde çalışan çocuklar anlaşılmaktadır.¹⁵ Burada da çocukların birtakım kurallar çerçevesinde, hem eğitimlerini geliştirebilecekleri (çıraklık eğitimi gibi) hem de fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişimlerine uygun işlerde çalışan çocukların tanımı yapılmaktadır.

¹¹ M. Kemal Biçerli, **Çalışma Ekonomisi** (Beta Basım A.Ş. İstanbul, 2000), s.49.

¹² 138 Sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaş Hakkındaki Sözleşmeye, bu çalışma sayfa 58 ve 59'da daha ayrıntılı olarak değinileceğinden bu istisnalara şimdilik yer verilmemiştir.

¹³ Aynı görüş için bakınız, Ömer Zühtü Altan, **Sosyal Politika** (Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 886, Açık Öğretim Yayınları No: 474, Eskişehir, 2000), s.293.

¹⁴ Esin Konanç, "Çalışan Çocuklara İlişkin Uygulamalar ve Hukuki Düzenlemeler," **Türkiye'de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları** Yayına Hazırlayan: Ertan Kahramanoğlu (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı, Ankara, 1996), s.5.

¹⁵ Aynı, s.5.

Kanımızca açıklanması gereken bir diğer kavram karışıklığı ise **sokaktaki çocuklar** ve **sokağın çocukları** kavramlardır. Çünkü bu gruplardaki çocuklarda çalışma yaşamının bilfiil içinde bulunmakta ve çocuk işgücünün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

UNICEF, 1980'li yılların sonuna doğru, Güney Amerika deneyimlerinden edindiği fikirlerle, sokaktaki çocuklar ile sokağın çocukları ayrımını şöyle yapmıştır. **Sokaktaki çocuklar**, ailesinden giderek daha az destek alan, ailenin geçim sorumluluğunu sokaklarda, pazarlarda çalışarak paylaşmak zorunda kalan çocuklardır. Bu çocuklar için, yaşadıkları evler, oyun, kültürel faaliyet ve günlük yaşam mekanları olmaktan çıkmıştır. Yine de, sokaklar bu çocukların günlük faaliyetlerde buldukları mekanlara dönüşmüş olsa da, çoğu akşam evlerine dönmektedir. Aile ilişkileri bir yandan bozuluyor olsa da, hala kesin olarak evlerine bağlıdır ve yaşamı hala ailelerinin bakış açısından görmeye devam ederler.¹⁶ Bu gruptaki çocuklarda çocuk işgücü içerisinde değerlendirilmektedir. Çünkü ailelerinin yoksulluğu yüzünden, ailelerinin gelirlerine katkıda bulunmak ve kendi kişisel harcamalarını karşılamak için çalışma yaşamına girmiş kişilerdir.¹⁷

Sokağın çocukları ise, günlük geçimlerinin mücadelesini, ailelerinden hiçbir destek almaksızın, yalnız başlarına veren daha küçük bir gruptur. Bu çocuklar genelde *terkedilmiş* olarak adlandırılırlar ve ailesizdirler.¹⁸ Bu gruptaki çocuklar da çocuk işgücü olarak adlandırılabilir. Çünkü bu gruptaki çocuklar özellikle illegal işlerde kullanılmaktadır ve istismara en açık grup olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalar dikkate alındığında, sokaktaki çocuklar ve sokağın çocukları, çalışan çocukların alt kümesini oluşturmaktadır.

¹⁶ Ennew, **a.g.e.**, s.15.

¹⁷ Bulutay, **a.g.e.**, s.12.

¹⁸ Ennew, **a.g.e.**, s.15.; Aynı, s.12.

2.2. Genç İşgücü Kavramı

Genç işgücü tanımını yaparken de uluslararası sözleşmelerden ve belgelerden yola çıkarsak, öncelikle UÇÖ (Uluslararası Çalışma Örgütü) tarafından işgücü tanımında benimsenen yaş sınırı 15'tir. UÇÖ'nün 138 sayılı Sözleşmesine göre, 15-24 yaşları arasında çalışanlar **genç işgücü** olarak kabul edilmekte, 146 sayılı tavsiye kararıyla da taban yaşının 16'ya çıkarılması öngörülmekte, kademeli olarak asgari çalışma yaşının yükseltilmesine ilişkin öneri getirilmektedir.¹⁹

Avrupa Sosyal Şartı'nın 7. maddesinin 1. bendinde çocukların çalışma yaşlarının en az 15 olması öngörülmüş, 8. bendinde ise 18 yaşın altındaki kişilerin çalışmalarına, çalışma koşullarına ilişkin sınırlamalar getirilmiştir.²⁰ Buna göre, 15-18 yaş grubunda çalışma hayatında bulunan kişilere genç işgücü denilebilir.

Genç işgücü terimi sosyolojik sınırlar olarak genellikle 16-24 yaş 16-25 yaş grupları arasında kabul edilmektedir.²¹

Bütün yukarıda belirtilen bilgileri toparlayıp, uluslararası sözleşmeler, belgeler, standartlar, ilkeler, sosyolojik yaklaşımların ışığı altında ortak bir genç işgücü tanımını yapacak olursak, **genç işgücü**; temelde 15-16 ya da 18 yaşından başlayıp 25 yaşına kadar çıkabilen yaş sınırları içinde çalışan kişiler olarak tanımlayabiliriz.

3. ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNÜN ÇALIŞMA YAŞAMINA GİRİŞİ VE ÇALIŞMA YAŞAMINDAKİ YERİ

3.1. Dünya'da

Bilindiği gibi çocuklar ve gençler tarihin her döneminde çalışma yaşamının içerisinde yer almışlardır. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde çocuklar 6 veya 8

¹⁹ Özcan Karabulut, **Genç İşçilerin Sorunları ve Çözüm Yolları** (TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları No:19, Ankara, 1999), s.10.

²⁰ Aynı, s.10.

²¹ TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu, **Çalışan Çocuklar (Türkiye'de ve Dünya'da Çalışan Çocuk Sorunlarına Genel Bakış)** (İlksan Matbaası, Ankara, 1993), s.15.

yaşlarında çalışmaya başlıyorlar ve yaptıkları işler ile aileleri için ekonomik bir kazanç sağlıyorlardı.²² Çocuklar ve gençler, bazen tarihin ilk çağlarında tarım kesiminde bazen de Sanayi Devrimiyle birlikte sanayi kesiminde çalışmalarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak, çocuk ve genç işgücünün çalışma yaşamına girişini Sanayi Devrimi öncesi dönem ve Sanayi Devrimi sonrası dönem olmak üzere iki alt bölümde incelemeye çalışalım.

3.1.1. Sanayi Devrimi Öncesi Dönem

Sanayi Devrimi öncesi dönemi de kendi içinde, 10.yy'a dek süregelen dönem, 10-15.yy'lar ve 15-17.yy'lar arasındaki dönemler olarak üç döneme ayırabiliriz.

10.yy'a dek süregelen dönemde **aile ekonomisi** ve **kölelik düzeni** hakimdi. Çocukların ve gençlerin çalışma yaşamına girmeleri de o dönem koşulları altına gerçekleşmiştir. Aile, aynı yerde yaşıyor ve aynı yerde çalışıyordu. Bütün aile üyeleri hatta çocuklar bile işin ortaya çıkmasında rol alıyorlardı, yani aile temel bir üretim birimidir²³ ve ürettiklerinin tamamını da tüketmekteydi.

Ekonomik faaliyetlerin neredeyse tamamı tarıma dayalıydı. Tarımsal faaliyetler, yukarıda da belirttiğimiz gibi ya aile bireylerinin tamamının çalışmasıyla ya da köle sahiplerinden köle kiralanması yolu ile köle çalıştırılarak gerçekleştirilmekteydi. Hiç şüphesiz bu durum aile bireylerinin ve kölelerin içindeki çocukların ve gençlerin çalışması anlamına gelmekteydi.

10-15.yy'lar arası **Feodal Düzen** olarak bilinmektedir. Toprağa dayalı bir ekonomik sistem mevcuttu. Toplum iki temel sınıftan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, egemenliği elinde bulduran soylu sınıftır. Soylu sınıf kendi içinde din adamlarından ve feodal beylerden oluşmaktadır. İkincisi ise, soylu sınıfa hizmet edenlerden meydana gelmektedir. Bu sınıf insanları, serfler (toprak köleleri) olarak adlandırılmaktadır.

²² Soroka ve Bryjak, *a.g.e.*, s.69.

²³ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş* (Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No: 87, Eskişehir, 1995), s.117.

Serfler, hem kilise hem de toprak sahibi için çalışırlardı. Serfler toprakla birlikte alınıp satılabilirlerdi, bağlı oldukları topraktan kaçmaları mümkün değildi. Az sayıda da olsa özgür köylüler vardı, ama onlar da az çok feodal beye ve kiliseye bağlıydı, yaptıkları her iş için ya feodal beyden ya da kiliseden izin almak durumundaydılar.²⁴

Çocukların ve gençlerin çalışma yaşamına girmeleri böyle bir toplum düzeni içerisinde gerçekleşmiştir. Yani çocuklar ve gençler, ya tarımsal faaliyetlerde, toprak işçisi olarak feodal beye veya kiliseye bağlı olarak çalıştırılmakta ya da feodal beyin veya kilisenin hizmetinde hiçbir ücret karşılığı olmaksızın kullanılmaktaydı.

15-18.yy'lar arasında toplum düzeni değişikliklere uğramış feodal beylikler zayıflayarak yerini güçlü merkezi otoritelere (krallıklara) bırakmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda ticaretin önemi artmış, yeni ticaret yolları oluşmuş, paranın değeri yükselmiştir. Ticaretin gelişmesiyle birlikte yeni meslekler ortaya çıkmış, esnaf ve zanaatkarlar toplum içerisinde kendilerinden söz ettirir duruma gelmişlerdir. Esnaf ve zanaatkarların küçük işyeri, dükkan ve atölyelerinde o dönemin statüsü içerisinde çırak ve kalfalar istihdam edilmiştir. Sonraları esnaf ve zanaatkarlar belirli işkollarında etrafında toplanarak ilk mesleki örgütleri (lonca) kurmuşlardır.

Usta-kalfa-çırak ilişkisine dayanan lonca düzeninde çocukların ve gençlerin çalışma yaşamına girmeleri ilk olarak çıraklık statüsünde karşımıza çıkmaktadır. Bu düzen içerisinde çıraklar; genel olarak loncanın en bağımlı, hakları sınırlı, görevleri çok geniş olan insanıdır. Çırak loncanın en gencidir, genel olarak 10-18 yaşlarındadır. Çıraklığa giriş parasız olmuyordu. Çırak ustaya, loncaya, krala reşim adı altında bir tür vergi ödüyor ve başka türlü maddi külfetlerle karşı karşıya bırakılıyordu. Çırak ustanın işyerinde bir zanaatı öğrenmek üzere işe girince; iyi hizmet etmek, itaatli olmak, ustaya ve kalfalara bağlı olmak ve dürüst çalışmak ile yükümlüydü. Bunun karşılığında usta ve kalfalar da çırağa zanaatı ve mesleği öğretmek görevini üstleniyorlardı. Çırak, işi ile öğrenmek üzere başvurduğu zanaatla ilgili olsun ya da olmasın kendisinden istenen işleri yerine getirince ve zanaatın niteliklerine, inceliklerine göre, öngörülen süreyi

²⁴ Meryem Koray, *Sosyal Politika* (Ezgi Kitapevi, Bursa, 2000), s.14.

tamamlayınca ustasından bir belge istemek hakkına sahip oluyordu. Buna dayanarak kalfa statüsüne geçmek için sınav hakkını kazanıyordu.²⁵

Lonca düzeni içerisinde çocukların ve gençlerin çalışma yaşamına girmesinde ikinci olarak kalfalar karşımıza çıkmaktadır. Kalfalar usta olabilmek için lonca tarafından belirlenmiş bir süre daha zanaatinde çalışmaya devam eder. Kalfa ücret alma hakkına sahiptir. Geliri genellikle bu ücretten oluşur. Ücretin düzeyi lonca tarafından belirlenir. Bu durumda da emeğin sömürülmesi söz konusudur. Çünkü kalfa ileride usta olacağından ve usta ile rekabet edeceğinden ustanın çıkarları ile kendi çıkarları çatışmaktadır. Bu sömürü sadece ücretlerle sınırlı kalmaz, diğer çalışma koşullarında da devam eder. Örneğin çalışma süreleri çok uzundur. Çalışma gün doğuşu ile başlar, gün batımı ile sona erer. Genel olarak çalışma süresi 12 saatin altına düşmezdi.²⁶

3.1.2. Sanayi Devrimi Sonrası Dönem

Sanayi Devrimi denilen şey, gelişen teknoloji sonucu el emeğinin makineleşmesi, buhar ve elektrik kuvvetinin makinelere, başka bir deyimle endüstriye uyarlanmasıyla gelen o güne kadar ki üretim tekniğinden çok farklı bir üretim biçimiyle başlayan yepyeni bir çağın adıdır.²⁷ Yani Sanayi Devrimi, Orta Çağın üretim düzeni olan küçük zanaat, tezgah ve atölye üretim biçiminin terk edilerek yerine yeni enerji kaynaklarından yararlanılarak, fabrikalarda makinelerin ve yeni üretim sistemlerinin kullanılması anlamına gelir.

Şüphesiz bu gelişmeler ve yenilikler, fabrika sahiplerini harekete geçirerek, yeni üretim sistemlerini ve makineleri fabrikalarına dahil etmelerine neden olmuştur. Bu yeni üretim sistemleri ve makineler dolayısıyla üretim artışı yaşanmıştır. Üretim artışı beraberinde vasıflı ve vasıfsız “endüstri işçisi” ihtiyacını doğurmuştur. Bu ihtiyaç ise, Orta Çağ boyunca sürüp giden ve artık iktisadi olanaklarını kaybeden küçük zanaat hayatının usta ve kalfalarının yeni ortaya çıkan fabrika sanayinin vasıflı ve yarı vasıflı

²⁵ Cahit Talas, **Toplumsal Politika** (İmge Kitapevi Yayınları No: 14, Ankara, Ekim 1990), s.27.

²⁶ Aynı, s.28.

²⁷ İhsan Erkul, **Sosyal Politika Dersleri** (Yörük Matbaası, İstanbul, 1983), s.55.

işçileri haline gelmeleriyle, fabrikanın ihtiyacı olan vasıfsız işçiler ise kentleşme yoluyla endüstri merkezlerine dolan tarımdan kopup gelmiş geniş kitlelerle karşılanmıştır.²⁸

Yeni üretim tekniklerinin kullanılması ve fabrikaların gelişmesiyle birlikte, bir toplumun geleceği olan çocuklar ve gençler aileden uzak, eğitimsiz bir şekilde herhangi bir yaş sınırı olmaksızın²⁹ fabrikalarda çalışmaya başlamışlardır.³⁰

Çocukların ve gençlerin fabrikalarda çalışmalarının çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan ilki ekonomiktir. Sanayi Devriminin olduğu dönemlerde ücretlerin çok düşük bir seviyede bulunmasının doğal bir sonucu olarak, babanın ve ailenin ücretini tamamlamak üzere çocuklar çalışmaya mecbur kalmışlardır.³¹

Çocukların ve gençlerin fabrikalara girmesinin ikinci nedeni ise tekniktir. Gerçekten iş bölümü ve makinelerin sağladığı çok ve büyük yapım, üretim tekniğini sadeleştirmiş ve bunun sonunda da zanaat ekonomisi içinde olduğu gibi uzun yıllar çıraklık süresi geçirmeye neden kalmamıştır. Bu durumda çocuk ve gençler özel bir bilgi ile yetiştirilmeye gerek kalmaksızın üretim yaşamına girmişlerdir.³²

Bu dönemlerde çocuklar ve gençlerin çalışma koşulları ve çalıştıkları işler incelendiğinde ise, çocuklar ve gençler çok ağır koşullarda ve ağır işlerde çalıştırılmaktaydı. İngiltere’de yünlü ve pamuklu dokuma sanayiinde, fakir ve kimsesiz çocuklar çalıştırılmaktaydı. 1835 yılında pamuklu dokuma fabrikalarındaki işçilerin dörtte birinden daha azı, yaşı 18’den yukarı erkeklerdi; %13’ü de 14 yaşının altında çocuklardı. 1843 tarihli Çocukların İstihdamı Komisyonu Raporu’na göre; çocuklar kendi evlerinde 3-4, imalathanelerde 5 yaşında işe başlıyorlardı. Genel kabul edilen işe başlama yaşı ise 7 veya 8 idi. Çalışma süreleri birçok yerde 12 saatti, ancak bu süre 15, 16 ve 18 saate de çıkabiliyordu. Çocuklar genelde yetişkinler kadar çalıştırılıyordu.³³

²⁸ Nusret Ekin, **Endüstri İlişkileri** (İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3301, İşletme Fakültesi Yayın No: 165, İşletme İktisadi Enstitüsü Yayın No: 75, İstanbul, 1985), s.3.

²⁹ Erkul, **a.g.e.**, s.61, 62.

³⁰ Centel, 1982, **a.g.e.**, s.14.

³¹ Cahit Talas, **Sosyal Politika** (Sevinç Matbaası, Ankara, 1967), s.19.

³² Talas, 1990, **a.g.e.**, s.46.

³³ Ahmet Uzun, “Sanayi Devrimi Esnasında Çalışma Şartları,” **Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan** (TÜHİS Yayınları No:38, Ankara 2000), s.209.

İngiltere’de madencilik sektöründe çocuklar ve gençlerin çalışma yaşamına girişini incelediğimizde ise, 1842 yılında yayınlanan resmi raporlara göre çocuklar 4 yaşında işe başlarlarken; genel işe başlama yaşı 8 veya 9’dur. Çocuklar ve gençler yeraltında 12, 13 ve 14 saat, bazen de daha fazla süreyle kalıyorlardı. Genç olanlar (4 ve daha büyük yaşlardaki çocuklar) genellikle madenin havalandırma kapaklarında görev almaktaydılar. Onlar ellerine bağlı bir iple oturarak kömür yüklü bir araba geldiğinde kapakları açıyorlar, geçtiğinde de kapatıyorlardı. Bu iş zor olmamasına rağmen çok önemliydi. Çünkü madenlerin havalandırılması buna bağlıydı. Bu bakımdan onlar madenin açılışından kapanışına kadar görevde kalmak zorundaydılar. Çoğu durumda da tamamen karanlıkta ve yalnız kalıyorlardı. Dolayısıyla çalışan çocukların çoğu gün ışığı göremiyordu. Nitekim bu durum 1842 yılında yayınlanan Meclis Araştırma Komisyonu tarafından hazırlanan raporda da “5 ila 10 yaş arasındaki çocuklar sabahın alaca karanlığında maden ocaklarında çalışmaya sokuluyorlar ve ancak güneş battıktan sonra madenlerden çıkabiliyorlardı. Dolayısıyla bu çocuklar haftalarca gün yüzü göremiyorlardı” şeklinde belirtilmekteydi.³⁴

Tarımda ise, genel olarak çocuklar bir ücret elde edebilecek yaşa gelir gelmez tarım kesiminde çalıştırılmaktaydı. Bu yaş 6-7 arasında idi. 1861 tarihinde 40.000’den fazla çocuk tarım işlerinde çalışmaktaydı. Fransa’daki dokuma fabrikalarında mekikçi ve bobin taşıyan çocuklar ise günde 16-17 saat ayakta kalmaktaydılar ve bu çocuklar fabrikadan uzakta oturmakta, sabah saat 5’te işyerlerine gitmek için uzun yollar yürümekteydiler.³⁵ Dr. Villerme Fransa’da çocukların çalıştırılmalarının sınırlandırılmasında etkili olan 1840 tarihli raporunda, bu koşullar altında çalışan, kötü beslenen ve giyinen 6 ile 8 yaşları arasındaki çocuklar için bu durumun işkenceden başka bir şey olmadığı ve çocuk ölüm oranlarını aşırı ölçüde yükselttiği sonucuna varmıştır. 1847 yılında Fransa’da 63 ilde çocuk işçi sayısının 131.000 olduğu ve toplam işçilerin %12,3’ünü oluşturduğu bilinmektedir.³⁶

³⁴ Aynı, s.212, 213.

³⁵ Talas, 1967, a.g.e., s.21, 119-124.

³⁶ Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)* (TODAİE Yayınları No: 236, DİE Matbaası, Ankara, 1991), s.72, 73.

3.2. Türkiye’de

Ülkemizde de dünyada olduğu gibi çocuklar ve gençler çalışma yaşamında uzun yıllardan beri bulunmaktadırlar. Gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerekse Cumhuriyet sonrası Türkiye’inde çocuklar ve gençler işgücü olarak kullanılmıştır ve halen kullanılmaya devam etmektedirler. Bu bölümü de ikiye ayırarak inceleyeceğiz. Önce Cumhuriyet öncesi dönemi, yani Osmanlı İmparatorluğu döneminden Cumhuriyete kadar olan dönemde çocuklar ve gençlerin çalışma yaşamına girişini, daha sonra da Cumhuriyet sonrası dönemde çocukların ve gençlerin çalışma yaşamına girmesini ele almaya çalışacağız.

3.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Osmanlı İmparatorluğu’nda genel olarak tarım ekonomisine dayalı bir ekonomik faaliyetler bütünü bulunmaktaydı. Toprakların büyük bir bölümü tarıma elverişli alanlardan oluşmaktaydı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu’nda da dünyada olduğu gibi çocuklar ve gençler çalışma yaşamına tarım kesiminde girmişlerdir. Fakat buradaki çocuklar ve gençler ücretli olarak çalışmamakta, yani işçi statüsünde değil, ücretsiz olarak aile içerisinde bir görev bilinci ile çalışmaktaydılar.

Daha sonraları Osmanlı İmparatorluğunda, yine batıdaki örneklerine benzer şekilde esnaf ve sanatkarların bir araya gelerek oluşturdukları mesleki kuruluşlar olan ve çocukların ve gençlerin çalışma yaşamına girmelerinde etkili olan ahi birlikleri ve loncalar kurulmuştur.

Ahilik düzeninde, yamak-çırak, kalfa-usta hiyerarşisi mevcuttu. Ahi birliklerinin hiyerarşik yapısı içerisinde çocuklar ve gençlerin yeri, yamalık ve çıraklık statüsünde olmuştur. Bir esnafa yamak alınabilmek için 10 yaşından küçük olmak ve işe devamın velice sağlanması gerekmektedir. İki yıl bedava ve düzenli olarak yamalık eden çocuklar, çıraklığa yükselmekteydi. Çıraklar, çıraklık süresince hiçbir ücret almaz,

boğaz tokluğuna çalıştırılırdı. Ustalar, çıraklara sanatlarının bütün inceliklerini öğretmek zorundaydı. Ahilik 18.yy'dan sonra lonca örgütlerine dönüşmüştür.³⁷

Lonca örgütü içinde yamak-çırak, usta-üstad biçiminde mesleki bir hiyerarşi bulunuyordu. Mesleğe ancak yamak olarak girilebilirdi. Yamak olabilmek için bir kimsenin 10 yaşından küçük olmaması ve sanata girme konusunda veli ya da vasisinin onayının bulunması gerekirdi. 2 yıl süreyle ücretsiz olarak çalışan yamak, ustanın onayı ile çıraklığa yükseltilirdi. Çıraklığa yükseltilen kişiye ustası tarafından belirli bir haftalık ücret saptanırdı. Çıraklık süresi, çırağın yeteneklerine bağlı olmakla beraber, çoğunlukla 3 yıl sürüyordu. Bu süre sonunda çırak kalfalığa yükselmekteydi. Kalfalıktan ustalığa yükselebilmek için ise kalfa olarak en az 3 yıl çalışmış olmak gerekiyordu.³⁸

Cumhuriyet öncesi dönemde çocukların ve gençlerin çalışma yaşamına girmeleri özellikle maden ocaklarında karşımıza çıkmaktadır. Bunu Dilaver Paşa Nizamnamesi incelendiğinde görmekteyiz. Söz konusu düzenleme, Ereğli Sancağı'nda bulunan 13-50 yaşlarındaki erkeklere, tarım işlerinin geri kalmaması için, onikişer gün arayla maden ocaklarında çalışma zorunluluğu getirmekteydi.³⁹ Görüldüğü gibi burada 13 yaşından büyük kişiler içinde olan gençlerin maden ocaklarında çalıştırıldığı ortaya çıkmaktadır. Çocukların ise bu düzenleme ile maden ocaklarındaki çalışmalardan uzak tutulmaya çalışıldığı sonucuna varabiliriz.

Yine o dönemlerde babalar, çocuklarını maden ocaklarına götürmekteydi. Böylece çocuklar mesleği babalarının yanında çok küçük yaşlarda öğrenmekteydi. Hatta babalarından daha yüksek ücret almaktaydılar. Çünkü maden ocaklarında öyle yerler vardı ki ancak oralara küçük çocuklar girebilir ve kazma ile çalışabilirdi. Bundan dolayı maden ocaklarında küçük çocuklar çalıştırılmaktaydı.⁴⁰

³⁷ Centel, 1982, **a.g.e.**, s.26.

³⁸ Ömer Zühtü Altan, **Sosyal Politika** (Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 886, Açık Öğretim Yayınları No: 474, Eskişehir, 2000), s.67.

³⁹ Centel, 1982, **a.g.e.**, s.27.

⁴⁰ Talas, 1967, **a.g.e.**, s.186.

3.2.2. Cumhuriyet Sonrası Dönem

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı Cumhuriyetin ilanından dört yıl sonra, 1927'de yapılmıştı. Bu sayıma göre Türkiye'nin nüfusu 13 milyon 648 bin olarak saptanmıştı. Ne var ki, bu ilk nüfus sayımının birkaç yüz bin kişilik bir eksiklik içerdiği biliniyor. Dolayısıyla, 1927 yılındaki gerçek Türkiye nüfusunun 14 milyon kadar olduğu söylenebilir. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti nüfusunun yaş ve cinsiyet yapısı uzun yıllar sürmüş savaş koşullarının henüz taze olan izlerini taşımaktaydı. Bir kere genç nüfusta, özellikle genç erkek nüfusunda önemli boşluklar göze çarpıyordu. Çünkü toplam nüfusun doğal yenilenme süreci, hem uzun savaş yıllarının doğrudan neden olduğu genç ve orta yaşlı erkek ölümleriyle, hem de savaş koşullarının evlilik ve doğurganlıkta neden olduğu düşmeler nedeniyle engellenmiş bulunuyordu. 1923 yılında 20-54 yaşları arasındaki erkek nüfus açığı yaklaşık bir milyondur. Bu açık küçüklerin yetişip çalışma yaşına gelmesiyle ancak 1940 yılına doğru kapanabilmiştir.⁴¹ Şüphesiz bu durumun, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, özellikle çocukların işgücüne katılmalarını teşvik eden bir unsur olduğu kabul edilebilir. Cumhuriyetin ilanını izleyen 1927 yılında yapılan sanayi sayımında çocuk işçilerin çokluğu dikkat çekmektedir. Bu yıllarda tarımda çalışanların yarıdan çoğunun %51,5'inin çocuk olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte üretim alanlarında çocuk istihdamı zamanla azalmıştır. Sanayide çocuk işçi istihdamı 1927 yılında %15,4 düzeyinde iken 1934'de %2,7'ye inmiştir.⁴²

1930'lu yıllara gelindiğinde özellikle 1929 ekonomik bunalımının etkisiyle birlikte, ülkemizde kalkınmayı, devlet sermayesine dayamaya, özel girişimi devlet kontrolü altına almaya ve ekonomiyi daha etkin bir şekilde planlamaya zorlamıştır. Böylece 1932'lerden itibaren birbiri peşisıra alınan tedbirlerle devletçilik uygulaması süratle genişlemiş, altyapı yatırımları ve sanayileşme hızlı büyümüştür.⁴³ Özel kesimin yanısıra, kamu kesimi gelişmeye ve bu kesimde işçi olarak çalışanlar çoğalmaya başlamıştır. Devlet işveren olarak dokuma, çimento, kağıt, cam, maden ve şeker gibi sanayi alanlarında faaliyet göstermiştir. Yetişkin işçilerin yanısıra çocuk ve genç işçiler

⁴¹ TÜSİAD, *Türkiye'nin Fırsat Penceresi, Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri* (Yayın No: TÜSİAD-T/99-1-251, Ocak, 1999), s.35.

⁴² Ayşe Ocakçı, "Türkiye'de Çalışan Çocukların Durumu," www.geocities.com/sagliktoplum/tcc.html 30.12.2001.

⁴³ Ekin, a.g.e., s.233.

de buralarda çalışmaya başlamışlardır. Ülkemizdeki bu sanayii geliştirme çabaları ile birlikte en çok gereksinim duyulan unsur vasıflı (kalifiye) işgücü olmuştur. Bu nedenle, 1938 yılında kabul edilen bir kanun ile sanayi işyerlerinin çırak, kalfa ve ustalarının mesleki bilgilerini çoğaltmak üzere kurslar açmaları zorunluluğu getirilmiştir.⁴⁴ Şüphesiz bu kurs programları içerisinde birçok çocuk ve genç, çırak ve kalfa olarak çalışma yaşamına dahil olmuştur.

1950'li yıllardan itibaren giderek hızlanan kırsal kesimden şehirlere göç, bugün hala devam etmekte ve bu hızlı şehirleşme istihdam sorununun niteliğinin değişmesine yol açmıştır. Kırsal kesimde bulunan ve gizli işsiz durumunda olan işgücü fazlası şehirlere kaymıştır. Bu kişiler hizmetler kesiminde veya marjinal kesimde çalışmaya başlamıştır.⁴⁵ Şüphesiz kırsal kesimden şehirlere gelen ailelerin geçim sıkıntısı içerisinde olduğu bilinmektedir. Aile bireylerinden çocuklar ve gençler, bazen kendi masraflarını karşılamak için, bazen de aile gelirine katkıda bulunmak için hizmetler kesiminde, çoğunlukla da marjinal kesimde çalışmak zorunda kalmıştır.

Ülkemizin büyük bir kısmı halen tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadır. bu durumun sonucu olarak da istihdamın büyük bir kısmı tarım kesimindedir.⁴⁶ Ekonominin tarıma dayandığı ve çalışan işgücünün yarısının istihdam edildiği tarım sektörü özellikle gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü gibi Türkiye'de de küçük aile işletmeleri şeklinde oluşmuştur. Pazara yönelik üretim kadar tüketime de yönelik üretimin yapıldığı bu işletmelerde yer alan aile üyeleri, aile içi etkileşim yoluyla bilgi ve beceri kazanırlar. Sosyalleşme sürecinde anne-babadan "çıraklık yoluyla" öğrenilen bilgi ve beceriler yetişkinlik, dönemlerinde cinsiyete dayalı fonksiyonlar olarak hem çalışma hem de sosyal yaşamda kullanılır. Yapılan işin karşılığında ücret alınmamasına karşın, elde edilen ürün ve değerlerin paylaşımı söz konusudur. Ekonomik birim olarak çalışan aile işletmeleri aynı zamanda sosyal kurum olarak ailenin fonksiyonlarını da yerine getirir. Geleneksel değerlerin yoğun olarak yaşandığı kır ailesinde sosyal ve

⁴⁴ Altan, a.g.e., s.72, 73.

⁴⁵ Sedat Murat, "AB Ülkelerinde ve Türkiye'de İşgücünün Yapısı," Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan (TÜHİS Yayınları No:38, Ankara, 2000), s.317.

⁴⁶ DİE, Hane Halkı İşgücü Anketleri 1997 yılı Nisan ayı sonuçlarına göre; İstihdamda Tarım Sektörü %45,3, İmalat Sektörü %21,6 ve Hizmetler Sektörü %33'lük paya sahiptir.

psikolojik dayanışma ekonomik bir bütünleşmeyi oluşturmuştur.⁴⁷ Görüldüğü gibi özellikle kırsal kesimde tarımsal faaliyetlerde bulunan ailelerin çocukları, tarım alanlarında, ailelerine yardımcı olmak veya ekonomik girdi sağlamak amacıyla çalıştırılmaktadır. Hatta bu durum yıllarca, köy okullarının normal eğitim süresinden daha önce yaz tatiline sokulması uygulamasıyla desteklenmiştir.

4. AZ GELİŞMİŞLİK VE ÇOCUK-GENÇ İŞGÜCÜ ÇALIŞTIRMA ARASINDA KISIR DÖNGÜ

Çocuk ve genç çalıştırılması, az gelişmişlik ile yoksulluk arasındaki kısır döngünün bir unsuru olarak değerlendirilebilir. Şekil 1’de görüldüğü gibi, çocuk ve genç çalıştırılması, birbirlerine dairesel bir nedensellik ilişkisi ile bağlı olaylar ve olgular dizisinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sunuşa bağlı kalınırsa çocuk ve genç çalıştırılması kaçınılmaz bir yazgı gibi algılanabilir. Çocuk ve genç çalıştırılması olgusu, bu kısır döngü içinde kendini yeniden üretir. Bu olgu, genel ve mesleki eğitimde, gelirden, beslenmede, sağlıkta az gelişmişliğin sürmesine katkıda bulunurken, gerçekte ekonomik az gelişmişliği ve yoksulluğu desteklemektedir.⁴⁸

Birçok araştırma, çocuk işgücünün altında yatan ana nedenin yoksulluk olduğunu savunur. Diğer bir deyişle, eğer hanehalkı, temel ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli gelire sahip değilse, çocukları ek para kazanmaları için çalışmaya gönderecektir,⁴⁹ böylece çocuk para kazanarak ailesinin gerisini arttırmaktadır.⁵⁰ UÇÖ’nün tahminlerine göre, aile gelirinin hemen hemen %20-25’ini çalışan çocuklar getirmektedir.⁵¹ ICFTU (International Confederation of Free Trade Unions –

⁴⁷ Ercan Tatlıdil, “Türk Gençliği ve Kır-Kent Bağlamındaki İşgücü Sorunları,” www.esiad.org.tr/egevizyon/25/tatlidil.html 14.11.2001.

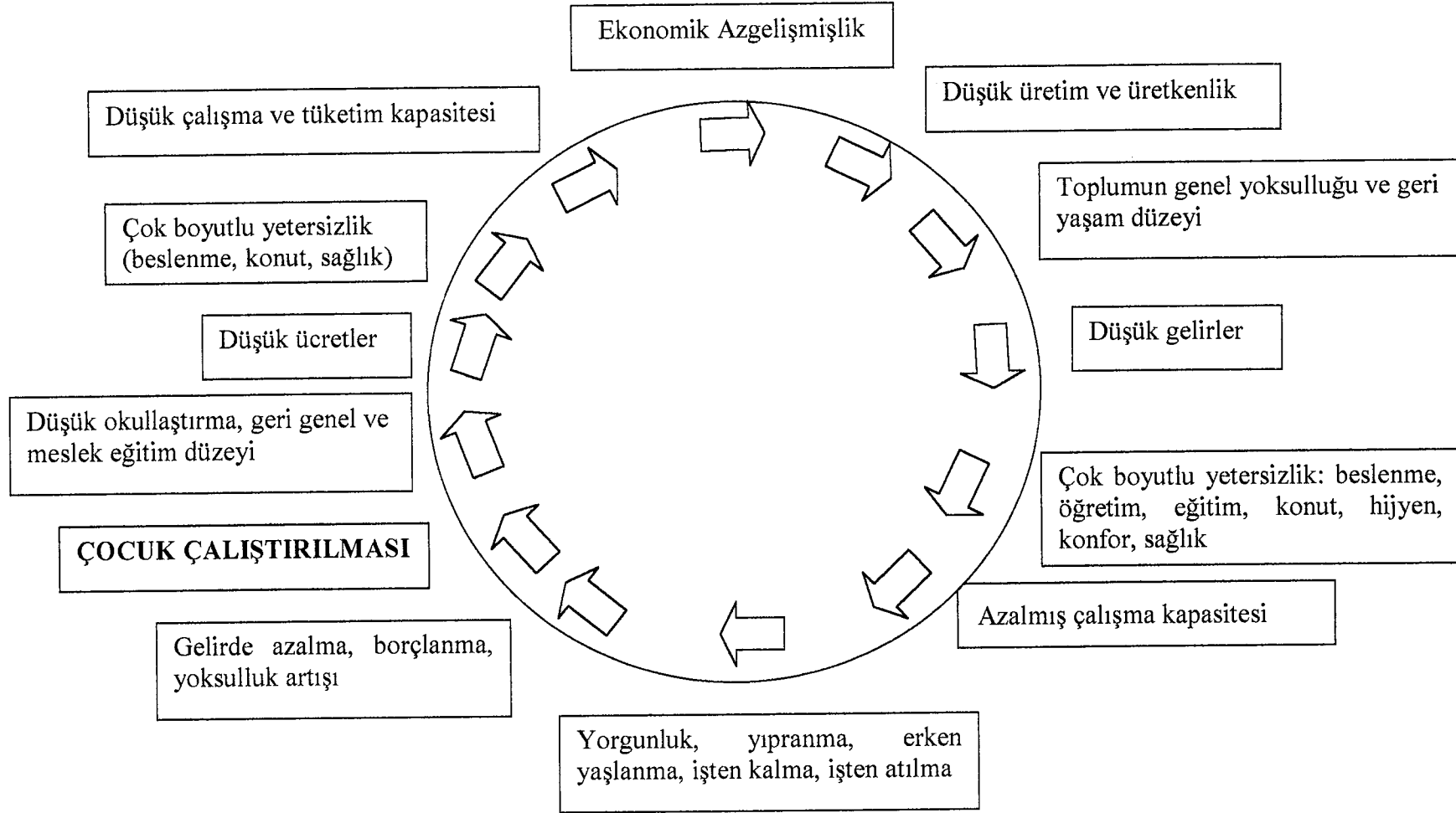
⁴⁸ Jean-Maurice Derrien, *Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi*. Çevirenler: Haluk BAŞÇİL ve Bülent PİYAL, (Uluslararası Çalışma Örgütü Ankara Bürosu Yayınları, Ankara, 1994), s.91.

⁴⁹ “Development of Indicators on Child Labour,” www.ilo.org/public/english/standards/ipecc/simpoc/jensen/page2.htm#3 24.11.2001.

⁵⁰ “Causes Underlying Child Labour,” www.cmt-wcl.org/en/pubs/child1.html 12.12.2001.

⁵¹ “Fact File,” www.savethechildren.org.uk/labour/fact.html 10.12.2001.

Şekil 1: Az Gelişmişlik ile Çocuk-Genç Çalıştırılması Arasındaki Kısır Döngü

Kaynak: Derrien, a.g.e., s.92.

Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu)⁵² 1996 yılında yayımladığı “No Time To Play” adlı raporundan sonra, bütün kıtalarda ve birkaç endüstri dalında hazırladıkları, “The Road From Work To School” adlı Haziran 1998 tarihli çocuk işgücü hakkındaki yeni raporda, çocukların çalışma nedenlerini sıralarken; çocuk işgücünün doğal dönüşümünü (kısırdöngüsünü); yoksul ebeveynlerin (ailelerin) çocuklarını zorunlu olarak çalışmaya göndermelerini açıklamaktadır, önceden kendileri de çocuk olarak çalışma hayatına girdiklerinden, onların çocukları da zorunlu olarak kendi kendilerine işgücü pazarına girerler, böylece çocuklar eğitimlerinden yoksun kalır ve gelişmeleri engellenmiş olur.⁵³ Bunun sonucu olarak da ileride bu olgunun tekrarlanmasına neden olur. Yani bu çocuklar yetişkin olduklarında yeterli eğitim alamadıklarından ve gelişemediklerinden, yoksul bir toplum oluşacak, bu toplumun çocukları da çalışma yaşamına girecektir.

Çocuk ve genç çalıştırılması ile az gelişmişlik-yoksulluk arasındaki kısır döngünün diğer bir unsuru da, arz ile talebin (sunu ile istem) buluşmasıdır. Şekil 2 incelendiğinde, arz ile talebin buluşması için üç farklı grubun oluştuğunu görmekteyiz.⁵⁴

Birinci grup olarak karşımıza işverenler, işyeri sahipleri, işletmeler topluluğu karşımıza çıkmaktadır. Bu grup ulusal, bölgesel veya uluslararası rekabet koşulları altında ya da kendi faydalarını maksimize etmek için, ucuz, vasıfsız, uysal, esnek ve özellikle bazı işlere (halı dokuması gibi) uygun işgücü istemektedir. Bu sayılan özelliklere sahip olan gruplardan birisi de çocuklar ve gençlerdir.

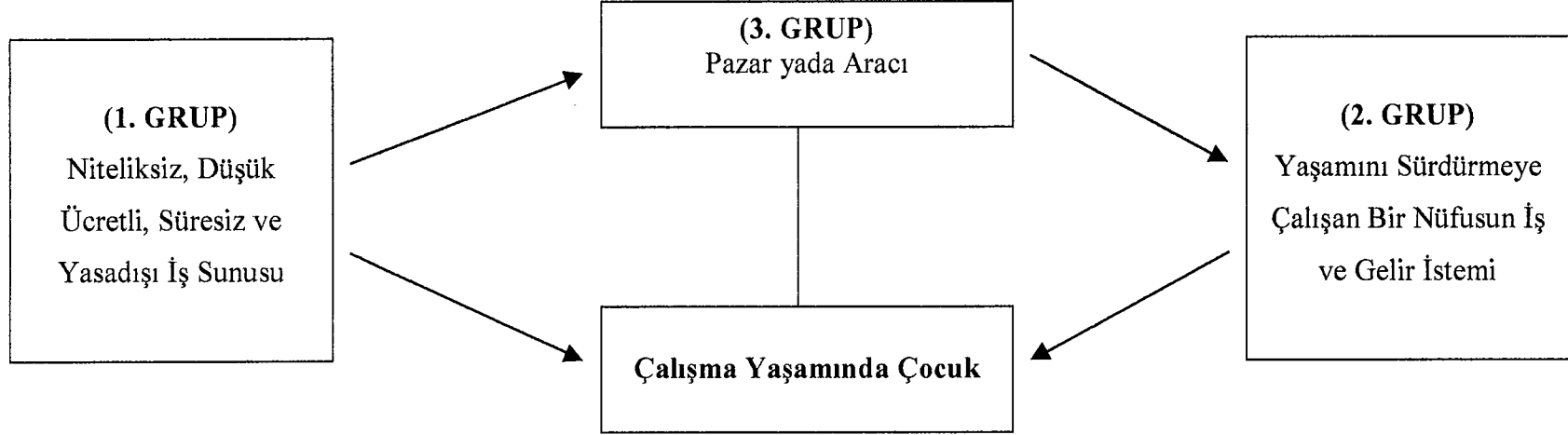
İkinci grup olarak, geçimini ancak sağlayabilen, günü gününe yaşayan ve eğitimsiz olan yoksul aileler karşımıza çıkmaktadır. Bu grubun çocukları, ailesinin gelirene katkıda bulunmak veya kendi ihtiyaçlarını karşılamak için zorunlu olarak çalışma yaşamına girmektedir.

⁵² ICFTU, 1949 yılında kurulmuştur, 2000 yılı itibarıyla 145 ülkede 215 üye sendikal merkezde örgütlü 125 milyon işçiyi temsil etmektedir. ICFTU'nun Afrika (AFRO), Asya ve Pasifik Bölgesi (APRO) ve Amerika (ORIT) bölge örgütleri bulunmaktadır. Yıldırım Koç, **Uluslararası Sendikacılık Hareketi** (TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları No:42, Ankara, 2000), s.27-29.

⁵³ “The Road From Work to School,” www.icftu.org/diplaydocument.asp?Index=990916063&Language=EN 19.11.2001.

⁵⁴ Derrien, a.g.e., s.100-103.

Şekil 2: Az Gelişmişlik -Yoksulluk Kısırdöngüsü ve Olguların Zincirlenmesi Sonucunda Buluşma

Kaynak: Dermen, a.g.e., s.99.

Üçüncü ve son grup ise, arz ile talebi buluşturan araçlardır. Araçlar, zorunlu olarak çalışma yaşamına girmiş veya girmek isteyen çocukları ve gençleri, işyerinde çalıştırmak isteyen birinci grubun insanlarıyla buluşturur ya da buluşmasını kolaylaştırır.

5. ÇOCUK VE GENÇ İSTİHDAMI

Günümüzde çocuk ve genç istihdamı dünyanın önemli sorunlarından birisi haline gelmiştir ve giderek yetişkin işgücünün yerini almaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi ANNAN'ın Milenyum Raporunda da belirttiği gibi, dünyada 14 yaş ve altında 250 milyon çocuk, genellikle tehlikeli ve sağlıksız koşullarda çalışmaktadır.⁵⁵ UÇÖ'nün tahminlerine göre yaşları 5-14 arasında olan 250 milyon çocuğun, 120 milyonu tam-zamanlı, 130 milyonu da yarı-zamanlı olarak çalışmaktadır. Çalışan çocukların yaklaşık olarak %61'i Asya'da, %32'si Afrika'da ve %7'si de Latin Amerika'da yaşamaktadır. Avrupa'da da birçok çocuk çalışmaktadır. Araştırmalar Büyük Britanya'da ortaokul çocuklarının 2/3'ünün yarı-zamanlı olarak çalıştığını belirtmektedir. Afrika çalışan çocuk dağılımının en yüksek olduğu kıtadır. Her üç Afrikalı çocuktan biri tam veya yarı-zamanlı olarak çalışmaktadır. Yaklaşık olarak çocukların %80'i ücretsiz olarak çalışmaktadır.⁵⁶

Milyonlarca çocuk ve genç, gerek kırsal alanlarda gerekse kentsel alanlarda uluslararası ya da yerel pazar için mal veya hizmet üretmekte, ailesinin gelirine katkıda bulunmak, kendi ihtiyaçlarını karşılamak, meslek öğrenmek veya aileleri isteği için, genellikle küçük sanayide, kayıtdışı sektörde, esnaf ve sanatkarlar yanında, tarımsal alanda, evlerde ve sokaklarda çalışmaktadırlar. Çocukların çalışmaları tam gün veya okul dışı zamanlarda⁵⁷ formel veya enformel biçimlerde gerçekleşmektedir.

Çoğu çocuk tarım-aile içi işlerde, hizmet sektöründe (sokak satıcılığı ve yemek) ve küçük bir bölümü de üretim ve seks ticaretinde çalışmaktadır.⁵⁸

⁵⁵ www.un.org/cyberschoolbus/briefing/labour/index.htm 12.12.2001.

⁵⁶ "Fact File," www.savethechildren.org.uk/labour/fact.html 10.12.2001.

⁵⁷ Özcan Karabulut, *Çalışan Çocukların Korunması ve Türk-İş'in Faaliyetleri* (TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları No: 6, Ankara, 1999), s.12.

⁵⁸ "Fact File," www.savethechildren.org.uk/labour/fact.html 10.12.2001.

5.1. Kırsal Alanda

Çocukların ve gençlerin büyük bir çoğunluğu kırsal alanda aile işgücünün bir parçası olarak yüzyıllardır çalışagelmıştır.⁵⁹ Geleneksel yaşama biçimi çocukların kırsal alanlarda çalışmalarını zorunlu hale getirmektedir. Çocukların çalışmaları tarım kesimindeki aileler için hayati bir önem taşımaktadır.⁶⁰

Tarımsal faaliyetler, hem gelişmiş (örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde 230.000'den fazla çocuk tarım sektöründe çalışmaktadır) hem de gelişmekte olan ülkelerde çocuk işgücünün asıl işvereni durumundadır, gelişmekte olan ülkelerde tarımsal faaliyetlerde çalışan çocukların sayısı artış göstermektedir ve artık topraktan elde edilen ürünler, ihraç edilmek üzere üretilmektedir. Günümüzde çocukların %70'i tarımsal faaliyetlerde çalışmaktadır.⁶¹

ICFTU'nun Haziran 1998'de yayınladığı "The Road From Work To School" adlı raporun Sektörel Çalışmalar bölümünün Tarım kısmında ve Yeni Çalışmalar-İlk Raporlar bölümünde, çeşitli ülkelerdeki tarımsal faaliyetler ilişkin veriler mevcuttur. Şimdi bu ülkelerdeki tarımsal faaliyetlerde çocukların hangi biçimlerde istihdam edildiğini inceleyelim.⁶²

İtalya: Çocuklar, tarım ticareti yapan şirketlerde, vasıf gerektirmeyen, yabancı otları yolmak ya da hasat kaldırmak (biçim işleri) gibi işlerde çalışmaktadırlar.

Tanzanya: Çocuklar çay, kahve, şeker, lif ve pireotu üretiminde çok fazla sayıda istihdam edilmiştir. Bazılarının çalışmaya başlama yaşı 10'dan aşağıdır ve bitkileri söküp başka yere götürme, yabancı ot yolma ve liften elde edilen elyaf işlerinde çalışmaktadırlar. Onlar işgücünün hemen hemen 1/3'ünü oluşturur ve yetişkinlerin aldığı ücretin yarısı kadar ücret alır.

⁵⁹ Yakın Ertürk, "Kırsal Çocukların Çalışma Alan ve Örüntüleri," **Türkiye'de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları** Yayına Hazırlayan: Ertan Kahramanoğlu (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı, Ankara, 1996), s.59.

⁶⁰ Karabulut, Yayın No:6, a.g.e., s.9.

⁶¹ www.un.org/cyberschoolbus/briefing/labour/index.htm 12.12.2001.

⁶² "The Road From Work to School," www.icftu.org/diplaydocument.asp?.Index=990916063&Language=EN 19.11.2001.

Brezilya: Çocuklar, şeker kamışı, lif ve çay üretiminde çalışırlar. Şeker kamışı işinde çalışan işgücünün %40'ı çocuk işgücüdür ve 11-12 yaşlarında itibaren bu işte çalışmaktadırlar. Brezilya, dünyada lif üretiminin en büyük ihracatçısıdır. Yaşları 3 ile 14 arasında 30.000'in üzerinde çocuk lif üretiminde, haftada 50 saat çalışmaktadır ve aldıkları ücret hemen hemen hiçbir şeydir. Yaşları 7 olan çocuklar Brezilya'daki çay tarlalarında çalışmaktadır ve onların çalışmaları genellikle ailelerinin kazançlarını tamamlayıcı niteliktedir.

Dominik Cumhuriyeti: Şeker: Çalışmalar bazen zorla çalışma biçimindedir, çocuklarda bu çalışmaya dahildir.

Zimbabve: Çay: Birçok çocuk çay tarlalarında çalışmaktadır, çalışan çocukların günü sabah 05:30'da başlar ve genellikle 5 ile 8 kilometre arasında yürüyerek çay tarlalarına ulaşırlar ve öğlen 11:30'a kadar çalışırlar, tarlalara okula gitmeden önce giderler ve genellikle sınıflarına çok yorulmuş olarak giderler. Tarımsal faaliyetlerde 100.000'lerce çocuğun çalıştığı tahmin edilmektedir.

Filipinler: Bu ülkede çocuk işgücü kullanımı büyük ölçüde artmıştır, şu an 8 milyon çocuk çalışmaktadır, onların 5 milyonunun (toplam işgücünün %19'u) yaşı 5 ile 14 arasındadır. Bunların %80'i kırsal alanda çalışmaktadır, çocuklar tarlalarda ve hayvan çiftliklerinde çalışmaktadır. Ayrıca çocuk istihdam oranının yüksek olduğu bir alan da "muro-ami" balıkçılığıdır, çocuklar suda dalgıçlık yaparak 12 ile 15 saat arasında zaman harcamaktadırlar. Çocuklar bir de yiyecek üretilen fabrikalarda çalışmaktadır, bazı çalışmalar "borçlu işçiler" statüsünde olup işin yapıldığı yerde uyumaktadırlar.

Filipinlerde meyve ve sebze üretiminde çocuklar, tarlalarda ve üretim alanlarında Dole Food Şirketinin desteğinde çalışırlar, okul günlerinde 6 saat, Cumartesi günlerinde 11 saat çalışırlar. Bazı çocuklar muz üretim alanlarında 9 yaşında çalışmaya başlar.

Endonezya: 1994’de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu’nun raporunda, Endonezya’da yaşları 10-14 arasında olan 2,7 milyon çalışan çocuğun olduğu belirtilmiştir. Son yıllarda, tarımsal faaliyetlerde, (ki bu faaliyetler balıkçılık ve ormancılığı içerir) çocukların çalıştığı belirtilmektedir. Çocuklar Kuzey Sumatra’da balıkçılık sektöründe çalışırlar, yaşları 10 olan erkek çocuklar balık avlama platformlarında köle işgücü statüsünde çalıştırılırlar.

ABD: Meyve ve Sebze: Yüz binlerce çocuk sebze ve meyve toplama işinde çalışmaktadır. Örneğin California’nın soğan tarlalarında böcek ilacına maruz kalmaktadır. Sendikalar bu sektörde organize olmaya çalışmaktadır ve çocuk sömürüsüyle savaşılmaktadır ve genellikle işverenlerin katı dirençleri ile karşılaşmaktadırlar.

Görüldüğü gibi çocuklar, vasıf gerektirmeyen ot yolma veya hasat kaldırma gibi işlerden tutunda, balık avlamak için dalgıçlık, şeker kamışı, şeker, çay, kahve, lif, elyaf, sebze ve meyve üretimi gibi işlerde çalışmaktadır ve çalışmaları genellikle çok uzun saatler sürmektedir.

5.2. Kentsel Alanda

Çocuk işgücünün son 10 yılda artması esasen kentleşme süreci ile nitelendirilebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki orta ve büyük ölçekli şehirlerde, birçok çocuk fabrikalara nazaran, ticaret ve hizmetler sektöründe çalışmaya başlamaktadır.⁶³ Çocukların ve gençlerin kentsel alanlarda çalışmalarını, sanayi kesiminde, hizmet sektöründe ve enformel sektörde olmak üzere üç grup halinde inceleyebiliriz.

5.2.1. Sanayi Kesiminde

Çocukların ve gençlerin sanayi kesiminde çalışmaya başlamaları şüphesiz Sanayi Devrimi ile gündeme gelmiş ve günümüze kadar da sürmüştür. Sanayi

⁶³ “Child Labour Worl-Wide,” www.cmt-wcl.org/en/pubs/child1.html 12.12.2001.

Devriminin yaşandığı yıllarda çocukların ve gençlerin nerelerde ve ne koşullarda çalıştığını daha önce belirtmiştik, günümüzde de çocukların ve gençlerin çalıştıkları mekanlar ve çalışma koşullarında pek bir değişiklik olmamıştır, çocuklar ve gençler hala madenlerde, cam, tuğla, seramik, kibrit ve yanıcı madde üreten fabrikalarda, tamirhanelerde, marangozhanelerde ve küçük imalathanelerde çalışmaktadırlar.⁶⁴ Sanayi kesiminde, çocukların ve gençlerin çalıştıkları yerler genellikle küçük ölçekli imalathanelerdir ve genellikle ışıklandırma, havalandırma, nem oranı ve diğer koşullar bakımından çocuklar ve gençler için uygun koşullar içermemektedir.⁶⁵

ICFTU'nun araştırmaları sonucunda çocukların ve gençlerin sanayi kesiminde ne şekillerde ve koşullarda istihdam edildiğini inceleyecek olursak;⁶⁶

Brezilya: Bu ülke, Latin Amerika'da çocuk çalıştırılmasının en çok meydana geldiği ülkelerden biridir, yaşları 10-13 arasındaki çocukların en az 2 milyonu (%14,3) çalışmaktadır. Çoğu gece sokaklarda yaşamaktadır ve ayakkabı fabrikalarında, tekstil (UÇÖ'nün raporlarına göre tüm çocukların %17'si, tekstil ve elbise üretiminde çalışmaktadır), konfeksiyon ve teneke kutu fabrikalarında gün boyunca çalışmaktadır. Çocuk işgücü, metalürji, araba ve elektronik fabrikalarında kullanılmaktadır.

Taşeron şirketler tarafından ayakkabı yapımında kullanılan çocukların oranı çok yüksektir. Yakın zamanda sendikanın yaptığı araştırmalarda, Sao Paulo'da yaşları 14'ün altında, ayakkabı üretiminin enformel kesiminde çalışan insanların %18'inin çocuk olduğunu bulmuştur.

Çin: Çocuklar, havai fişek fabrikalarında, tanınmış spor ayakkabı markalarının fabrikalarında, elektronik fabrikalarında ve çivi fabrikalarında çalışmaktadırlar. Yaşları 12-15 arasındaki çocuklar tekstil endüstrisinde çalışmaktadırlar ve iş kazası ve meslek hastalıkları raporlarında, bu sektörde çocukların da olduğu belirtilmektedir.

⁶⁴ "Çocuk İşgücü," http://yunus.hacettepe.edu.tr/~hergen/edusos/cocuk_igucu.htm 06.11.2001.

⁶⁵ Bülent İlik ve Zeynep Türkmen, *İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar Araştırma Projesi Dokümanı* (Uluslararası Çalışma Örgütü Ankara Bürosu Yayınları, Ankara, Eylül 1994), s.6.

⁶⁶ "The Road From Work to School," www.icftu.org/diplaydocument.asp?Index=990916063&Language=EN 19.11.2001.

Endonezya: Çocuklar, elbise ve hint kamışından mobilya üretiminde, yerel pazara ihraç etmek için çalışmaktadırlar. Hint kamışından mobilya üretimi sektöründe, çocukların işe başlama yaşı 9 ya da 10'dur ve yaşları 12 ya da 13 olanlar haftada ortalama 42 saat çalışır.

15 yaşın altında çok sayıda çocuk tekstil fabrikalarında Barbie Oyuncak Bebeklerin elbiselerinin dikiminde istihdam edilmektedir ve günde 7 saatin üzerinde çalışmaktadırlar. İlk dokuz ay boyunca, "eğitim" sürecinde ücretsiz olarak çalışırlar, koydukları kotalara ulaşamayıp hata yaptıklarında da işten çıkartılabilmektedirler. Sonuçta günde 1,75 dolar ücret almaktadırlar.

İtalya: Ayakkabı üretimi, çocuk işgücünün istihdam edildiği ana endüstrilerden biridir, çocuklar küçük, dağılmış atölyelerde çalışmaktadır.

Filipinler: Çocuk işgücünün %20'si şehirlerde çalışmaktadır, şehirlerdeki çalışan çocukların çalıştıkları yerler ise, konfeksiyon, mobilya, ayakkabı ve el işçiliği endüstrileridir.

Hindistan: Değerli taş endüstrisi ihraç yönünden, Hindistan'da çok önemli bir yer tutar, 1993'de yaklaşık olarak 1,5 milyar dolar kazanç sağlamışlardır. 100.000'e yakın çocuk elmasları kesme ve parlatma işinde, 20.000 çocuk da diğer kıymetli taşları parlatma işinde çalışmaktadır. Çocuklar günde 10 saat çok kötü koşullarda ve tehlikeli işlerde çalışmaktadır.

Suni Değerli Taşlar (Tamil Nadu): Hükümetler yıllık olarak bu taşların ihracından 3 milyon dolar kazanmaktadır, işgücü olarak esasen kadındır, tahminen 8.000-10.000 arasında çocuk köle işgücü statüsünde çalışmaktadır.

Hindistan'ın ipek endüstrisi yabancı kazanç kaynağı açısından çok önemli bir yer tutar. 5 yaşlarındaki küçük kızlar sabah 7'den gece 9'a kadar çalışmaktadır. Onlar nakış işlerinde, el tezgahlarında dokuma işlerinde iplik üretmektedirler. Binlerce çocuk bu endüstride çalışmaktadır, bazıları köle işçiler olarak çalışmaktadır.

Tayland: Tayland değerli taşların ABD'ye ihracından, 1992 yılında 170 milyon dolar kazanmıştır, çocukların haftanın 6 günü, günde 12 saat çalıştığı bilinmektedir ve işlerinin karşılığında haftalık 2 dolar almaktadır.

Pakistan: Cerrahi malzemeler, Pakistan'ın ihraç ticaretinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır, çocuklar çok uzun saatler tehlikeli koşullar altında, tıbbi malzemelerin kesilmesi ve parlatılması işlerinde çalışmaktadır, bu malzemeler dünya çapında hastanelere ve tıbbi kuruluşlara ihraç edilmektedir. Çocuklar kabaca ülkedeki işgücünün %15'ini oluşturmaktadır, 50.000 kadarlardır ve bu çocukların bazıları 8 yaşlarındadır.

Bangladeş: Giyim endüstrisinde çocuk işgücünün büyük bir bölümü çalışmaktadır, yaklaşık olarak işlerin %90'ını kadınlar ve kızlar gerçekleştirir, kimileri annelerinin yanında çalışmaktadır. Çok uzun saatlerde ve kötü koşullarda çalışmaktadırlar. Binlerce genç kız yerel pazar için elbise üretiminde bulunmaktadır.

Sanayi kesiminde de çocukların ve gençlerin çalıştıkları işleri özetleyecek olursak, madencilik, konfeksiyon, tekstil, değerli taş çıkarılması ve işlenmesi, cerrahi malzemelerin üretimi, ayakkabı imalatı, kibrit ve havai fişek üretimi, araba üretimi ve elektronik işlerinde çalışmaktadırlar. Bu işlerde de çocuklar ve gençler uzun saatler ve kötü koşullarda çalışmaktadırlar.

5.2.2. Hizmet Sektöründe

Özellikle son 50 yılda işgücünün sektörel dağılımında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. İşgücü tarım kesiminden önce imalat sektörüne daha sonra da hizmet sektörüne kaymıştır. Bununla beraber hizmet sektörü önemini giderek arttırmıştır.

Hizmet sektöründe çalışanlar, insanlara doğrudan hizmet verirler. Bu sektördeki işyerlerini şöyle örnekleyebiliriz; lokanta, otel, gazino, kahvehane, mağaza, dükkan, market, kuaför, kuru temizlemeci, fotoğrafçı, bakımevi ve benzeri. Bu sektör insan ilişkisi ve iletişim ağırlıklıdır; dolayısıyla çalışanların, özellikle de çocukların hızlı bir

kültürel değişime uğraması söz konusudur. Bu sektörde çalışanların güleryüz, anlayış, karşısındakinin gereksinimlerine karşı duyarlılık, saygı, güvenirlilik ve işin gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip olmaları beklenir.⁶⁷

Hizmet sektöründe yeni birtakım işler oluşmuştur, bunlardan çocukların ve gençlerin en çok istismar edildiği, bir sektör haline gelen fuhuş sektörüdür. Dünyada halen 10 milyon civarında kız çocuğu fuhuş sektöründe ticari meta olarak kullanılmaktadır. Her yıl yaşları 5 ile 15 arasında değişen 2 milyon kız çocuğu fuhuş sektörüne itilmektedir. Bu sektörün en yaygın olduğu bölgeler Asya, Latin Amerika ve Afrika'dır.⁶⁸ Örneğin Çin'de, 20.000'in üzerinde çocuk bu sektörde çalışmaktadır, hem yabancı hem de yerel müşterilere hizmet vermektedir. Genellikle bu çocuklar turizm endüstrisinde çalışmaktadırlar, seks ticareti ile sömürülmektedirler ve de daha çok para ümidiyle bu sektörün içine çekilmektedirler. On binlerce çocuk bu tür faaliyetlerle kendilerini geçindirmektedir, özellikle büyük şehirlerin sokaklarında yaşamaktadırlar.⁶⁹ Tahminlere göre Tayland'da 800.000, Brezilya'da 500.000 ve Hindistan'da ise 400.000 çocuk fahişe bu sektörde çalışmaktadır. Bundan başka çocuklar pornografik amaçlar için istismar edilirler. Bu elbette hem gelişmekte olan ülkelerde hem de Avrupa'da gerçekleşmektedir. Bu amaçlar için çocuklar kaçırılmaktadır.⁷⁰

Hizmet sektöründeki işlerden bir tanesi de bebek bakıcılığı ve temizlik hizmetleridir. Özellikle Rusya'da çocuk işçiler, kurye işlerinde, bebek bakımı, temizlik, restoran işlerinde çalışmaktadırlar.⁷¹

⁶⁷ Sıral Ülku, "Hizmet Sektöründe Çalışan Çocuklar," **Türkiye'de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları** Yayına Hazırlayan: Ertan Kahramanoğlu (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı, Ankara, 1996), s.85.

⁶⁸ Tarık Aygün ve Volkan Yaraşır, "21. Yüzyıla Girenken Çağdaş Barbarlık ve Çocuk Emegi," **DİSK-AR, Disk Araştırma Enstitüsü Aylık Bülteni**, Sayı: 21 (Temmuz-Ağustos 1997), s.17.

⁶⁹ "The Road From Work to School," www.icftu.org/diplaydocument.asp?.Index=990916063&Language=EN 19.11.2001.

⁷⁰ "Kinds of Child Labour," www.cmt-wcl.org/en/pubs/child1.html 12.12.2001.

⁷¹ "The Road From Work to School," www.icftu.org/diplaydocument.asp?.Index=990916063&Language=EN 19.11.2001.

5.2.3. Enformel Sektörde

Enformel sektörde çalışan çocuklar ve gençleri incelemeden önce enformel sektörün ya da enformel ekonomik faaliyetlerin tanımlanması kanımızca yerinde olacaktır. Enformel terimi kurumsallaşmamış, örgütlenmemiş, resmi bir yapısı bulunmayan, kendiliğinden oluşmuş esnek, kaygan faaliyetleri ifade etmektedir. Enformel sektör bu anlamda girişin, eğitim ve sermaye açısından kolay olduğu, gelir ve kentsel işsizlere iş sağlayan faaliyetlerdir.⁷²

İstihdam açısından bakıldığında enformel ekonomik faaliyetleri nitelendiren diğer terimler de ortaya çıkmaktadır. Bunlar marjinal sektör, örgütlenmemiş sektör, kurumsallaşmamış sektör, korumasız sektör, türedi sektör, üzerinde veri olmayan sektör, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde saklı sektör, karaborsa ekonomisi ve gecekondu istihdamı gibi terimlerdir.⁷³

Enformel sektörde çalışan çocukların büyük bir bölümü sokaklarda çalışmaktadır. Sokaklarda çalışan çocuklar, ayakkabı boyamakta, park halindeki arabaları beklemekte, hatta bazı durumlarda akış halinde olan trafikte lambaların yanıp sönmeye anındaki arada araba camları silmekte; farklı malların (sakız, su, balon, simit, çiçek gibi) satımını yapmakta, yeniden işlenebilir olan atıkları toplamakta⁷⁴, çöp toplayıcılığı gibi ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır ve sık sık iş değiştirmektedir. Çocuklar kalabalık şehirlerin sokaklarında ve caddelerinde çalıştıklarından, motorlu araçlardan çıkan ve havayı kirleten zehirli maddelere maruz kalmakta ve arabaların onlara çarpması veya ezmesi gibi risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar.⁷⁵ Sokakta çalışan çocuklar uzun süre çalışmakta, genellikle az para kazanmakta, yetersiz beslenmekte, ağır yük taşımakta, çeşitli kazalara uğramaktadırlar. Buldukları ortamlar çocuklar için tehlikeli olmaktadır. Çocuklar fiziksel ve cinsel istismara açık ortam ve

⁷² Tahir Başstaymaz, "Çocuk İşçiler ve Enformel Sektör," **TÜRK-İŞ Deri İşkolunda Çalışan Çocukların Sorunları Eğitim Semineri 26 Ocak 1995/İstanbul** Yayına Hazırlayan: Özcan Karabulut (TÜRK-İŞ Yayınları, Ankara, Mart 1995), s.25.

⁷³ Aynı, s.26.

⁷⁴ İsmail Doğan, **Akıllı Küçük** (Sistem Yayıncılık, Yayın No:249, İstanbul, Haziran 2000), s.203.

⁷⁵ Bahattin Akşit, Nuray Karancı ve Ayşe Gündüz Hoşgör, "Turkey Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment," www.ilo.org/public/english/standards/ipecc/simpoc/turkey/rap/street.pdf 12.12.2001.

koşullarda çalışmaktadır. Sokakta çalışan çocuklar zabıta ve polislerle sık sık karşı karşıya gelmekte, farklı kişilerden fena muamele görmekte, sokak çetelerine girmekte, zararlı maddelere alışabilmektedir. Okulu terk etmekte, zamanlarının büyük bir bölümünü sokaklarda geçirmekte, aileleriyle bağları zayıflamakta ve giderek sokak çocuğu olmaya aday konuma gelmektedirler.⁷⁶

Enformel sektörde çalışan çocukların ve gençlerin yaptıkları işler sadece sokaklarda yapılan işlerle sınırlı değildir. Atöyle tipi küçük işletmelerden küçük aile işletmelerine kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Bu tür işyerlerine çocuklar ve gençler, enformel çırak⁷⁷ olarak girmekte ve genellikle de ucuz emek potansiyeli olarak görülmektedir.

6. ÇOCUK VE GENÇ İSTİHDAMIYLA OLUŞAN SORUNLAR

Dünya'da ve ülkemizde çocukların ve gençlerin çalışma yaşamına erken yaşta girmeleri konusunda; yoksulluk, eğitim yetersizliği, ucuz emek olmaları gibi birçok faktör sıralayabiliriz. Nedenleri ne olursa olsun çocukların ve gençlerin erken yaşta çalışma yaşamına girmeleri, çocukların çocukluk dönemlerini yaşayamamalarına, buna paralel olarak eğitimden uzaklaşmalarına, fiziksel ve zihinsel gelişimlerini tamamlayamamalarına, aile yapısının bozulmasına, bunun yanı sıra her türlü istismara ve sömürüye açık duruma gelmelerine neden olmaktadır.

Çocukların ve gençlerin istihdamıyla oluşan sorunlar; sosyal güvenlik sorunları, psiko-sosyal sorunlar, sağlık ve eğitim sorunları olarak kendini göstermektedir.

⁷⁶ Karabulut, Yayın No:6, a.g.e., s.16, 17.

⁷⁷ Enformel Çıraklık: Formel çıraklıkta olduğu gibi çıraklık yasasının öngördüğü çıraklık sözleşmesinin bulunmadığı ve bu sözleşmenin asıl unsuru olan çalışma (üretim) karşılığında ücret değil bir mesleğin veya sanatın öğrenilmesinin veya öğretilmesinin mevcut olmadığı, çıraklık sözleşmesiyle birtakım sosyal güvencelerden yararlanmanın söz konusu olmadığı, buna karşın resmi bir görünümü olmayan, uzun süreli çalışmaya dayalı, eğitimin çok az yer aldığı, basit masrafların elde edildiği çıraklık türüdür.

6.1. Sosyal Güvenlik Sorunları

Sosyal güvenlik çocuk, genç, yetişkin, kadın, erkek gibi ayrımlar yapılmaksızın bütün yurttaşlar için vazgeçilmez önemde insan hakkı, Anayasal bir haktır. Çocukların ve gençlerin fiziksel ve ruhsal yapılarını sağlıklı olarak tamamlayabilmeleri için, iş kazalarından, meslek hastalıklarından, çalışma ortamının diğer tehlikelerinden korunmaları gerekmektedir.⁷⁸

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 102 sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Hakkında Sözleşme'sinde, hastalık (sağlık yardımı), hastalık (gelir kaybını karşılayan ödenekler), işsizlik, yaşlılık, iş kazası ve meslek hastalığı, analık, sakatlık, ölüm ve aile yardımları, olmak üzere dokuz risk belirlenmiştir. Sözleşmeyi onaylamak isteyen bir devlet, bu risklerden en az üçüne karşı bir koruma sağlamak zorundadır. Ancak kabul edilecek üç riskten en az birinin, işsizlik, yaşlılık, iş kazası ve meslek hastalığı, sakatlık veya ölüm risklerinden biri olması gerekir. Bununla birlikte, korumanın genel olarak işçilerin en az %50'sini veya aktif nüfusun %20'sini veya bazı normlara göre tanımlanmış yabancı kişileri kapsamaması zorunlu görülmüştür.⁷⁹ Bu sayılan dokuz risk yetişkin işçiler için kadar çocuk ve genç işçiler için de geçerlidir.⁸⁰

Şüphesiz çalışma yaşamında çocuklar ve gençlerin karşı karşıya kaldıkları sosyal güvenlik risklerinin temelinde çocuklar ve gençlerin kayıt dışı sektörde çalışmalarından kaynaklanan sigortasız ve sendikasız çalışma biçimi yer almaktadır.⁸¹ Başka bir deyişle çocuklar ve gençler sigortasız, kayıtsız yani kaçak olarak çalıştırıldıklarından, sigorta kapsamındaki riskler için prim kesilmemektedir. Çocuklar ve gençler genellikle ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırıldıklarından sık sık iş kazası, meslek hastalığı, işsizlik, sakatlık gibi risklere maruz kalmaktadırlar. Bu tip bir riskle karşı karşıya kaldıklarında da prim ödenmemesinden dolayı sosyal güvenlik sisteminin korumasından faydalanamamaktadırlar. Herhangi bir hastalığa yakalandıklarında ise gerek muayene gerekse tedavi masrafları kendi ceplerinden veya aileleri tarafından karşılanmaktadır.

⁷⁸ Karabulut, Yayın No:19, a.g.e., s.31.

⁷⁹ Ali Rıza Okur ve Ali Güzel, **Sosyal Güvenlik Hukuku** (Beta Basım A.Ş., İstanbul, 1999), s.39.

⁸⁰ Karabulut, Yayın No:19, a.g.e., s.31.

⁸¹ Karabulut, Yayın No:6, a.g.e., s.13.

Ayrıca çocuk ve gençlerin taşeronlaştırma, eve iş verme, fason üretim gibi uygulamalarla işverenler tarafından sendikasılaştırılması⁸², çalışan çocuk ve gençlerin sendikaların sağlayacağı sosyal güvenceleri de ortadan kaldırmaktadır.

6.2. Psiko-Sosyal Sorunlar

İnsan yaşamında çocukluk ve gençlik döneminin birbirini izleyen gelişim süreci olarak bilinmektedir. Şüphesiz bu süreç içinde çocuklar ve gençler fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal yönlerden gelişme içinde olacaklardır. Bu tür gelişmelerin herhangi birinde meydana gelebilecek bir sorun, ileride dönüşü olmayan rahatsızlıklara neden olabilir.

Psikolojik ve sosyal gelişim temelde sosyalleşme sürecidir. Sosyalleşme, insanın kendine uygun insanca davranışları öğrenmesi sürecidir. Bu süreç çocuğun doğumuyla başlayarak onun lisanı, yaşadığı kültürü öğrenmesini ve bunları gelecek nesillere aktarmasını içerir. Böylece, insan yaşadığı toplum içerisinde bir kişilik kazanır. Sosyalleşme bu açıdan belirli bir kişilik kazanma yöntemidir denilebilir.⁸³ Sosyalleşme süreci ailede başlayıp, arkadaş grupları, okul ve iş çevresiyle olan ilişkilerle devam etmektedir.

Çocuğun sosyalleşme süreci içinde yaşın önemi büyüktür. Çocuk çalışma yaşamında ne kadar erken yaşta girerse, çalışma yaşamının onun psiko-sosyal gelişimini o kadar fazla etkileyeceğini söylemek yanlış olmaz. Araştırmalara göre çalışma yaşamına erken yaşta giren çocukların olaylara bakış açısının daraldığını, çalışan çocukların kendilerini, okula giden çocuklar karşısında değersiz gördükleri, aşağılık duygusuna kapıldıklarını, içe dönük ve kayıtsız olduklarını göstermektedir.⁸⁴

⁸² Özcan Karabulut, **Çocuk İşçiliğine Karşı Sendikal Mücadele: TÜRK-İŞ Modeli** (TÜRK-İŞ Yayınları No:25, Ankara, Mayıs 1998), s.37.

⁸³ Özkalp, a.g.e., s.81.

⁸⁴ Işıl Bulut, "Çocuk Çalıştırmasının Psiko-Sosyal Boyutları ve Sonuçları," **Türkiye'de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları** Yayına Hazırlayan: Ertan Kahramanoğlu (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı, Ankara, 1996), s.141.

Çocukların ve gençlerin psiko-sosyal gelişimini etkileyen diğer bir faktör onların yaptıkları işlerdir. Yaptıkları iş sıkıcı veya itibarsız olduğunda ya da işin aile ile bağlantısı kesildiğinde çocuğun psikolojik gelişimi üzerinde olumsuz etkiler yapabilmektedir. İş sıkıcı ve monoton ise çocuğun yaratıcılığı engellenmiş olacaktır. Eğer iş, çocuğun oyun oynamasına veya diğer çocuklarla arkadaşlık etmesine fırsat vermeyecek derecede çocuğu meşgul ediyorsa, çocuğun sosyal ve psikolojik gelişimi ciddi biçimde zayıflayabilir. Başka bir deyişle çocuğun yaptığı iş, serbest oyun ortamı, çocuklar arasındaki ve çocuklarla yetişkinler arasındaki sosyal ilişkiler ve hatta sportif etkinliklere katılmasını engelliyorsa, çocuğun güçlü ve dengeli bir kişilik geliştirmesine olanak tanımayacaktır.⁸⁵

6.3. Sağlık Sorunları

Çalışma yaşamında yetişkinlerin yaptıkları işlerde karşılaştıkları bütün risklere, çocuklar ve gençler de maruz kalmaktadır. Çocuklar ve gençler henüz gelişme çağında olduklarından fiziksel ve zihinsel kırılabilirlikleri yetişkinlere göre daha fazladır. Çocuklar ve gençler, yetişkinlerle aynı işleri yaptıklarından, yaptıkları işlerle ilgili yaralanmalara ve hastalanmalara maruz kalma ihtimalleri çok daha yüksektir. Çocukların ve gençlerin karşılaştığı sağlık sorunlarını, genel ve mesleğe özel sağlık sorunları olmak üzere iki grupta incelemekte yarar vardır.

6.3.1. Genel Sağlık Sorunları

Çocuklar ve gençlerin karşılaştıkları genel sağlık sorunlarının başında fiziksel zararlar gelmektedir. Örneğin fiziksel güçleriyle orantılı olmayan yükleri taşımak, vücuda uygun olmayan pozisyonlarda çalışmak gelişmekte olan bedene kalıcı zararlar verebilir.⁸⁶ Ağır fiziksel güç kullanarak yapılan bedensel çalışma çocuğun gelişme potansiyelinin %30'u kadar bodurluğa yol açabilmektedir.⁸⁷ Ayrıca bu fiziksel zararlar,

⁸⁵ "Çalışan Çocuklar," **İş ve İnsan**, Gazi Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Haber Bülteni, Sayı:13, (Ankara, 1999), s.16.

⁸⁶ Tahir Baştaymaz, "Çocuk Emeginin Kullanımı Engellenebilir Mi? IPEC Projesine Eleştirel Bir Bakış," **Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan** (TÜHİS Yayınları No: 38, Ankara, 2000), s.299.

⁸⁷ Sevil Atauz ve Adile Aslan Avat, "Gaziantep'te Çocuk İşçiliği," www.hakis.org.tr/cocuk.doc 04.12.2001.

çocukların ve gençlerin yaptıkları işlerden kaynaklanmaktadır. Bu tür zararlar vücutlarının bir bölümünün deforme olmasını (belkemiğinin ve göğsün eğilmesi, kasların biçim değiştirmesi, düztabanlığın oluşması) veya kırılmasını içerir, yanmalar ve derilerinin tahrip olması, görme ve işitme duyularının bozulması, solunum (akciğer gelişiminin gecikmesi, kalp kusurları, kan dolaşımı) ve sindirim sistemine ilişkin hastalıklar, ateşlenmeler ve baş ağrıları⁸⁸ gibi hastalıklar veya yaralanmalar meydana gelmektedir.

Çocukların ve gençlerin karşılaştığı genel sağlık sorunlarına bakıldığında bir diğer neden yetersiz beslenme olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışan çocuk, çalışırken kaybettiği enerjiyi dahi yerine koyamamakta ve hastalıklara yakalanma riski yükselmektedir. Yetersiz beslenme bedensel gelişimin yanında zihinsel gelişimi de etkilemektedir.⁸⁹

Yetersiz beslenmenin yanı sıra, iş alanlarındaki yetersiz temizlik, aşırı kalabalık, yetersiz havalandırma, yüksek sıcaklık çocukların enfeksiyonlu hastalıklara, yaralanmalara uğrama riskini artırmaktadır.⁹⁰ Ayrıca çocukların ve gençlerin uzun süre çalışmaları başlı başına bir genel sağlık sorunu oluşturmaktadır. Uzun süreli çalışmalar genellikle sıkıcı ve tekrara dayalı olduğundan yorulma, fiziksel ve zihinsel yüklenme ve bunlara bağlı olarak iş kazası ve meslek hastalıklarına yakalanma riskini arttırmaktadır.⁹¹

6.3.2. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Sorunları

Çocukların ve gençlerin sağlıklarının bozulmasının asıl nedenini, onların yaptıkları işler oluşturmaktadır. Çalışma ortamları genellikle işçi sağlığı ve iş güvenliği kurallarına uygun değildir. Mekanlar küçük, gürültülü, havalandırma önlemleri alınmamıştır. Bu tür çalışma ortamlarında kullanılan çeşitli maddeler çalışanların ve

⁸⁸ Kebebew Ashagne, "Youngest Workers And Hazardous Child Labour," Bureau of Statistics May 1999, www.ilo.org/public/english/standards/ipecc/simpoc/stats/child/summary.htm 24.11.2001.; Altan, a.g.e., s.295.

⁸⁹ Baştaymaz, 2000, a.g.e., s.296.

⁹⁰ "Çocuk İşgücü," http://yunus.hacettepe.edu.tr/~hergen/edusos/cocuk_ismucu.htm 06.11.2001.

⁹¹ Karabulut, Yayın No:25, a.g.e., s.25.

çalışan çocukların sağlıklarını ve güvenlikleri açısından tehlikeler içermektedir. Örneğin ayakkabı, saya, saraciye ve deri konfeksiyon sanayiinde kullanılan ilaç, solüsyon gibi yapıştırıcılar içindeki kimyasallar bu iş kolunda çalışanlar ve özellikle de çalışan çocuklar üzerindeki en önemli tehlikeyi oluşturmaktadır. Hegzan, heptan ve toluen gibi zararlı kimyasallar, solvent gibi organik sıvılar çalışanlarda kalp, akciğer hatalıklarına, karaciğer, böbrek bozukluğuna, sinir felcine neden olmakta, tolvenli yapıştırıcıların sürekli koklama ihtiyacı gibi bağımlılık etkileri de bulunmaktadır.⁹²

Çocuklar ve gençler madencilik, derin su dalgıçlığı, cam üretimi, kurşun kalem üretimi, deri sanayii işleri, kız çocuklarının çalıştığı fuhuş sektörü gibi ağır ve tehlikeli işlerde çalışmakta ve bu işlere ilişkin bir çok iş kazasına veya meslek hastalığına yakalanmaktadır.

Örneğin kurşun kalem üretiminde silikosis hastalığı, cam üretiminde, erimiş cam, yüksek ısı, açık alevler ve silis tozundan⁹³ kaynaklanan hastalıklar, deri işkolunda özellikle deri konfeksiyonu ve ayakkabı endüstrisinde içinde benzenden kaynaklanan aplastik anemi (kansızlık-kemik iliğinin kan hücrelerini yapamaması) ve lösemi (kan kanseri), n-Hexane'den kaynaklanan, işçileri, belki ömür boyunca başkasının bakımına muhtaç bırakabilecek felç⁹⁴ gibi hastalıklar meydana gelmektedir.

Hizmet sektöründe, kuaför ve berber yanında çalışan çocuklar; çalışma koşullarından kaynaklanan çeşitli risklerle karşılaşmaktadır. Bunların en yaygın bilinenleri ise boya karıştırmak ve kimyasal maddelerle temas, manikür pedikür ağda uygulamaları ile mikrobiyolojik riskle, fön makinesi ve elektrikli kaza riskleri, uzun süre ayakta durmakla ilgili ergonomik risklerdir.⁹⁵ Hizmet sektöründe işçi sağlığı iş güvenliği sorunlarıyla karşı karşıya kalan bir diğer grup fuhuş sektöründeki kız

⁹² Aynı, s.25.

⁹³ İş ve İnsan, a.g.m., s.14, 15.

⁹⁴ Nesrin Yüksel, "Deri İşkolunda Çalışan Çocuk İşçilerin Sağlık Sorunları," **TÜRK-İŞ Deri İşkolunda Çalışan Çocukların Sorunları Eğitim Semineri 26 Ocak 1995/İstanbul** Yayına Hazırlayan: Özcan Karabulut (TÜRK-İŞ Yayınları, Ankara, Mart 1995), s.72, 73.

⁹⁵ Ayşe Ocakçı, Zeynep Berk ve Gülcem Sala, "Zonguldak Çıraklık Eğitim Merkezi Kuaförlük Bölümünde Eğitim Gören Çırakların İşyerlerindeki Çalışma Risklerinin İncelenmesi," www.geocities.com/kemalgok.can/kuafor.htm 06.11.2001.

çocuklardır. Kız çocuklarını tehdit eden en önemli sorun olarak cinsel yolla bulaşan AIDS ve diğer cinsel hastalıklar⁹⁶ karşımıza çıkmaktadır.

6.4. Eğitim Riski

Eğitim, fertlerin ve toplumun sosyal gelişmesini hızlandıran, ekonomik kalkınmasını destekleyen; milli kültür değerlerini koruyan, geliştiren, nesilden nesile aktaran ve milli birlik ve bütünlüğü sağlayan en etkili faaliyetlerden biridir. Bunun içindir ki, eğitimin fertlerin ve milletlerin hayatında çok önemli bir rolü vardır. Eğitim, ferdi potansiyelin çeşitli yönlerden fert ve toplum için en uygun şekilde geliştirilmesi; insanların davranışlarında (sosyal, ekonomik ve ferdi olaylar yönünden) istenilir değişimler meydana getirilmesi sürecidir. Bu bakımdan eğitimin;

- Bir insan olarak kişiyi ilgilendiren,
- Vatandaş yetiştirme açısından ferdi ve toplumu ilgilendiren,
- İnsan gücü yetiştirmek açısından ekonomik kalkınmayı ilgilendiren yönleri vardır.⁹⁷ İşte bu yönlerden çocuklar ve gençler eğitim görecekleri yaşlarda bu haklarından yoksun kalmaktadır.⁹⁸ Şüphesiz eğitim hakkı da diğer temel haklar ve özgürlüklerdendir.

Çalışma, eğitim önceliği yerine geçmektedir. Aile çocuğu eğitim yerine gelir getirici faaliyetlere zorlayarak çocuğun gelecekteki istihdam ve gelir imkanlarını ortadan kaldırmakta ve o çocuğu da, düşük gelirli, yoksul, çok çocuklu eğitimsiz bir sosyal ortama itmektedir. Bu düzen ise yoksulluğun yayılması anlamına gelmektedir.⁹⁹ Başka bir deyişle, yoksulluktan kurtulmak için çalışmak zorunda kalan çocuklar, gerekli mesleki eğitimi alamadıklarından, gelecekte daha iyi ücret kazandırabilecek işler yerine vasıfsız emek gerektiren düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalacaklarından yoksulluğun kıskaçından kurtulamayacaklardır.¹⁰⁰ Bu yüzden gençlerin yetişkinlere göre eğitime daha çok ihtiyaçları vardır.¹⁰¹

⁹⁶ "Kinds of Child Labour," www.cmt-wcl.org/en/pubs/childl.html 12.12.2001.

⁹⁷ Abdullah Nişancı, "Genç İşçilerin Mesleki Eğitimleri," **Genç İşçilerin Sorunları Semineri 14-18 Nisan 1980/Ankara** (TÜRK-İŞ Yayınları No:135, Ankara, 1980), s.88.

⁹⁸ Karabulut, Yayın No:6, a.g.e., s.13.

⁹⁹ Baştaymaz, 2000, a.g.e., s.296.

¹⁰⁰ "Çocuk İşçiliği," www.disk.org.tr/diskar.asp?id=4 04.12.2001.

¹⁰¹ Karabulut, Yayın No:19, a.g.e., s.33, 34.

Çalışma, aşağıdaki şekillerde olduğu gibi, öğrenimi çeşitli bakımlardan engeller:¹⁰²

- Çalışma genellikle, okula gitmeye fırsat vermeyecek kadar çok zaman alır.
- Çalışma genellikle çocukları öylesine yorar ki, çocuk okula devam edecek enerjiyi veya sınıfta etkin biçimde ders çalışacak gücü bulamaz.
- Bazı işlerde, özellikle mevsimlik işlerde, işin gerektirdiği çalışma zamanı nedeniyle, çocuk okula kayıtlı olsa bile, derslerin çoğuna devam edemez.
- Genellikle sokak işlerinde görüldüğü gibi, bazen içinde bulunulan toplumsal ortam, çocuğun öğrenime verdiği değeri azaltır.
- İşyerinde kötü muamele gören çocuk, psikolojik olarak bundan çok etkilendiğinden dikkatini dersler üzerinde toplayamaz veya öğretmenler tarafından, diğer öğrencileri engellediği gerekçesiyle okuldan uzaklaştırılır.

7. KORUNULMASININ NEDENLERİ

Çocuklar ve gençler, yetişkinlere göre her yönden güçsüz olduklarından özel bir korumaya ihtiyaçları vardır. Çünkü çocuklar ve gençler hem fiziksel hem de psikolojik açıdan bir gelişim süreci içindedir. Bu gelişim sürecini en iyi biçimde tamamlamaları, onların bu süreç içinde ne kadar iyi korunduklarına bağlıdır. Bu yüzden ilk sosyal politika önlemleri de çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik olarak geliştirilmiştir. Gerçekte çocuklar ve gençlerin korunulma nedenlerinin altında yatan temel etkenlerle, çocuk ve genç istihdamıyla oluşan sorunların birbirine paralel olduğu karşımıza çıkmaktadır. Bir önceki kısımda çocukların ve gençlerin istihdamıyla oluşan sorunlar ayrıntılı olarak incelendiğinden, bu kısımda korunulma nedenlerine kısaca değinilecektir.

7.1. Fiziksel ve Düşünsel Nedenler

Çocuklar ile gençlerin biyolojik güçsüzlüğü, sağlıklı yetişebilmeleri için bunların, çocukluk dönemini çalışma yaşamının dışında geçirmelerini ve gençlik

¹⁰² İş ve İnsan, a.g.m., s.15.

döneminde de, sınırlı olarak çalışmalarını zorunlu kılmaktadır.¹⁰³ Bir önceki kısımda sağlık ve psiko-sosyal sorunlarda da anlatıldığı gibi, erken yaşlarda çalışmaya başlamak, çocukların bedensel, ruhsal ve ahlaki gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁰⁴ 11-12 yaş gibi erken yaşta çalıştırılma sırasında, iskelet ve diğer bütün organlar, henüz gelişme durumundadır. Daha oluşma durumunda olan vücut, erken yaşta çalışmaya başlamayla, gelişmeyi ortadan kaldıran veya ters yöne götüren etkilerle karşılaşmaktadır. Ayrıca ergenlik çağındaki sağlık durumunun bozukluğu, çocuklar ile gençlerin diğer yaşam dönemleri için, hastalık eğilimleri de oluşturmaktadır. Nitekim, kemikler ile eklemlerin ve kasların gereğinden fazla çalıştırılması, akciğerlerin hava alıp verme durumunun kötü oluşu ve kalp ile damarların olduğundan fazla çok iş görmek zorunda kalması, yeterli bir dinlenmenin sağlanamayışı, nem ve sıcaklık ile toz ve zehir gibi etkenler¹⁰⁵ ya da işyerinde gördüğü kötü muamele, çocuklar ve gençlerin hem fiziksel hem de düşünsel yönden özel olarak korunulmasını gerektirmektedir.

7.2: Ahlaki Nedenler

Çocuk ve genç işgücününün iş yaşamında yer alması bir başka yönden de korunulmasını gerektirmektedir. Çocuklar ve gençlerin aile çatısı ve koruması altından çıkıp uzaklaşması, bazı işlerin nitelikleri ve yürütüm koşulları nedeniyle uygun değildir. Böyle bir durum çocukların ve gençlerin sosyal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilir. Aile koruma ve denetiminin dışında, yetişkinlere göre düzenlenmiş bir iş yaşamında, çocukların ve gençlerin erken yaşlarda yer almaları çeşitli sapmalara, ahlak ve davranış bozukluklarına, kötü alışkanlıklara da yol açabilir.¹⁰⁶ Bu nedenle de toplumun geleceği olan çocuklar ve gençler, böyle sağlıksız bir yapıda yetişmelerinden dolayı ileride sağlıksız bir toplumu oluşturacaklardır. Böyle bir toplum da mutlu ve barıştan yana olamamaktadır. Bundan dolayı, toplum, çalışan çocuk ve gençlere sahip çıkmalı ve bunlara gerekli korumayı sağlamalıdır.¹⁰⁷

¹⁰³ Centel, 1982, a.g.e., s.1.

¹⁰⁴ "Çocuk İşçiliği," www.disk.org.tr/diskar.asp?id=4 04.12.2001.

¹⁰⁵ Centel, 1982, a.g.e., s.3.

¹⁰⁶ Altan, a.g.e., s.295-296.

¹⁰⁷ Centel, 1982, a.g.e., s.5.

7.3. Eğitimsel Nedenler

Çalışmanın çocuğun öğrenim olanaklarından soyutlanmasına ve bu nedenle, bir yetişkin olarak hayallerini gerçekleştirmek için gereksinme duyduğu, temel becerilerini geliştirme şansının yok olmasına neden olduğu çok sık gözlemlenen bir olgudur. Ağır bir çalışma yükü altında bulunan çocuğun yaşamı boyunca meydana gelen uzun erimli yıkım göz ardı edilemez. Çağdaş ve çağdaşlaşma yolunda olan toplumlarda sefaletten kurtulmanın yolu kişinin en azından okuma-yazma ve temel matematik bilmesine ve bazı toplumsal beceriler kazanmasına bağlıdır. Okul ve diğer eğitim olanaklarından yoksun olmanın normal sonucu olan cahillik, çalışan çocuğun gelecekteki beklentilerini büyük ölçüde yok edebilir.¹⁰⁸

Çocuklar ve gençlerin erken yaşlarda, çalışma yaşamına girmeleri, ekonomik yönden de verimli değildir. Çünkü, çocukluk ve gençlik dönemleri, temel ve mesleki eğitim alanında da gelişmenin henüz tamamlanmadığı dönemlerdir. Eğitim ve öğrenimlerinin kesintiye uğraması nedeniyle çocuklar ve gençler iş yaşamında çoğu kez kalifiyelik niteliği taşımayan işgücü olarak istihdam olunacaklardır. Oysa ki, sanayileşmenin gelişimi, tüm ülkelerde kalifiye işgücünü gerekli kılmaktadır. Bu nedenle uzun aktif bir iş yaşamı geleceği olan çocuklar ve gençler, özellikle sanayileşen ülkelerde ülke kaynaklarından verimli biçimde yararlanılabilmelerini engelleneceklerdir. Ayrıca, böyle bir durumdan, ekonominin ve sosyal refahın gelişmesi de olumsuz yönde etkilenecektir.¹⁰⁹

Bu nedenle de çocuklar ve gençler, çocukluk dönemini çalışma yaşamının dışında geçirmelidir ve okula devam etmelidir. Çünkü okula devam eden ve çocukluk dönemi içinde yeteri kadar oyun oynayan çocuk, bedensel ve düşünsel gelişimini olumlu yönde tamamlayabilecektir ve ileride toplumun gelişmesine de olumlu yönde katkıda bulunabilecektir.

¹⁰⁸ İş ve İnsan, a.g.m., s.15.

¹⁰⁹ Altan, a.g.e., s.295.

8. KORUNULMA ALANLARI

İnsanın gelişme süreci büyük ölçüde çocukluk ve gençlik dönemlerinde yaşanılır. Çocukluk ve gençlik dönemlerinde insan, yalnızca bedensel (fiziksel) ve düşünsel (psikolojik) yönden değil, temel ve mesleki eğitim ile sosyal ve kültürel yönden de gelişir. Eğer çocukların ve gençlerin yeterince korunulup gözetilememesi nedeniyle gereğince tamamlanamamış olan gelişme süreçleri engellenir ya da kesintiye uğrarsa hem o birey, hem o bireyin ailesi ve hem de yaşadığı toplum yönünden onarılması güç ve hatta çoğu kez de olanaksız pek çok sorunun yaşanılacağı açıktır. Bu nedenle çocuk ve genç işgücünün korunmasını öngören sosyal politikaların hedefi, gelişme sürecinin olumsuz yönde etkilenmesini önlemektir.¹¹⁰ İşte bu nedenle sosyal politikalar açısından çocuk ve genç işgücünün hangi alanlarda ve nasıl korunulması gerektiğini incelemeye çalışalım.

8.1. Asgari Çalıştırılma Yaşı

Asgari çalıştırılma yaşı, UÇÖ'nün sözleşme ve tavsiye kararlarına göre, kişilerin en az hangi yaştan itibaren çalıştırılabileceklerini anlatmaktadır. Diğer yandan, asgari çalıştırılma yaşı, belli yaştan küçük işçi çalıştırma yasağıyla da yakından ilgilidir. Çünkü, belli yaştan küçük işçi çalıştırma yasağı, belirli bir yaşın altında olanların çalıştırılmamalarını öngörmeyi içermektedir. Buna göre, değişik iş alanları için veya genel olarak geçerli olmak üzere, belirli bir yaş belirlenmektedir. Saptanan bu belirli yaşa, o iş alanı için veya genel olarak, geçerli olmak üzere asgari çalıştırma yaşı adını almakta ve söz konusu asgari çalıştırma yaşından aşağı yaştakilerin, ilgili iş alanlarında veya genel olarak, çalıştırılması yasaklanmaktadır. Asgari çalıştırılma yaşı, mesleki yönden değişik işçi gruplarına göre aynı saptanmış olmayıp, çeşitli iş alanlarına ilişkin olmak üzere ayrılık göstermektedir.¹¹¹

¹¹⁰ Aynı, s.294.

¹¹¹ Centel, 1982, a.g.e., s.94.

Asgari çalıştırılma yaşı, ilk olarak 19. yüzyıllarda İngiltere’de 9 yaş sınırlaması ile başlamıştır.¹¹² Sonraları uluslararası standartlar geliştirilerek 1973 yılında UÇÖ tarafından kabul edilen 138 sayılı Sözleşme uyarınca asgari çalıştırılma yaşı 15 olarak belirlenmiştir. Fakat bazı istisnalar ile bu yaş sınırı 13’e kadar inebilmektedir. Başka bir deyişle, sebebi her ne olursa olsun 13 yaşının altında hiç kimse çalışma yaşamına girmeyecektir. Sözleşmeye göre imzacı ülkelerin çocuk işgücünün etkili bir biçimde ortadan kaldırılması için ve işgücüne katılma veya gençlerin fiziksel ve zihinsel gelişimleriyle tutarlı bir seviyede çalışma yaşının zaman içinde yukarı çekilmesi için gerekli ulusal bir politika oluşturmaları gerekmektedir.¹¹³ Ayrıca 146 sayılı tavsiye kararıyla da taban yaşının 16’ya çıkarılması öngörülmekte, kademeli olarak asgari çalışma yaşının yükseltilmesine ilişkin öneri getirilmektedir. Yine uluslararası bir standart olarak kabul ettiğimiz Avrupa Sosyal Şartı’nın 7. maddesinin 1. bendinde çocukların çalışma yaşlarının en az 15 olması öngörülmüş, 8. bendinde ise 18 yaşın altındaki kişilerin çalışmalarına, çalışma koşullarına ilişkin sınırlamalar getirilmiştir.¹¹⁴

Çalıştırılma yaşının yukarı çekilmesi, temel eğitim ve öğretim süresi ile de yakından ilişkilidir. Çünkü çocukları eğitim ve öğretim olanaklarından yararlandırabilmek ve bir ülkede temel eğitim ve öğrenimi zorunlu kılabilmek için, öğrenim çağındaki çocukların çalıştırılmaması gerekir. Eş deyişle, zorunlu eğitim ve öğretimin tamamlandığı yaş ile çalıştırılma yaşı birbiriyle çakışır.¹¹⁵

Çocukların ve gençlerin iyi yetişebilmeleri açısından eğitim ve öğretimin önem kazanması ile zorunlu eğitim yaşı bir çok ülkede yükseltilmektedir. Aşağıdaki Tablo 1’de görüleceği gibi, çocuklar için istenen zorunlu eğitim yaşı Belçika ve Almanya’da 18; Fransa, Finlandiya, Hollanda, İsveç ve İngiltere’de 16; İspanya, Norveç ve Yunanistan’da 15; Türkiye’de 14; İtalya’da ise 13’tür. Avrupa’nın birçok ülkesinde istenen zorunlu eğitim yaşı 20’lere doğru çekilirken; Türkiye’de istenen zorunlu eğitim yaşının 14 olmasına karşın, bilindiği gibi, çocukların çalışma hayatına daha erken yaşta

¹¹² İsmail Topuzoğlu, “Çocuk İşçilerin Sağlık Sorunu – Kökeni, Tarihsel Gelişimi ve Farklılıklar,” **Çalışan Çocuklar ve Genç İşçilerin Sorunları Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu 16-17-18 Mayıs 1995/İzmir** (TÜRK-İŞ Yayınları No:188, Ankara, 1995), s.54.

¹¹³ “Çocuk İşgücü,” http://yunus.hacettepe.edu.tr/~hergen/edusos/cocuk_ismgucu.htm 06.11.2001.

¹¹⁴ Karabulut, Yayın No:19, a.g.e., s.10.

¹¹⁵ Altan, a.g.e., s.298.

atılmaları çocuk haklarının ihlali sorununu beraberinde getirmektedir. Öte yandan, Avrupa'nın birçok ülkesinde yasal çalıştırma yaşı 14-15, 16 olarak sınırlanırken, çalışma koşulları çocukların eğitimlerini tamamlamalarına fırsat verecek şekilde düzenlenmiş, ayrıca çocukların çalışacakları sektörler ve yaş durumları belirlenmiştir. Buna göre; birçok Avrupa ülkesinde çocukların çalışması için istenen zorunlu eğitim yaşının tamamlanması gerekmektedir. Bazı ülkelerde ise en düşük yaş uygulaması yalnızca çocukların istihdam yaşında değil, aynı zamanda aile ve tarım işleri dahil tüm işlerde geçerlidir.¹¹⁶

¹¹⁶ TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu, 1993, a.g.e., s.23, 24.

Tablo 1: Bazı Avrupa Ülkelerinde Asgari Çalışma ve Zorunlu Eğitim Yaşı

Ülkeler	İstenen Zorunlu Eğitim Yaşı	Yasal Çalışma Yaşı	Hafif İşler	Tehlikeli İşler
Belçika	18	14 (1)	-	16-21
Almanya	18	15 (2)	13	18
Fransa	16	16 (1)	12-14	16-18
Finlandiya	16	15 (1)	14	16-18
Hollanda	16	15	13-15	18
İsveç	16	16	13	18
İngiltere	16	13-16 (Sektörlere Göre) (5)	-	16-18
İsviçre	15	15	13	16-18
İspanya	15	16	-	18
Norveç	15	15-16 (Sektörlere Göre) (4)	13	18
Yunanistan	15	15	-	16-18
Türkiye	14	15	13	18
İtalya	13	14-15 (Sektörlere Göre) (3)	14	15-18

- (1) Zorunlu Eğitimi Tamamlamış Olmak Gerekliyor
- (2) Çocuk istenen eğitimi tamamlamış olmak zorundadır. En düşük yaş uygulaması yalnızca istihdam ilişkilerinde değil, kendi işi dahil tüm işlerde geçerlidir.
- (3) Genel olarak en düşük yaş 15'tir, aile ya da tarım işleri için 14'tür
- (4) Genel olarak en düşük yaş 15'tir ve zorunlu eğitimi tamamlamış olmak gerekiyor. Gemi taşımacılığı ticaretinde 16 yaşır.
- (5) Genel olarak en düşük yaş 13'tür; sanayi için ise 16. 16 yaşından aşağı yaştaki çocuklar okul saatleri süresinde veya günde iki saatten fazla çalışamazlar.

Kaynak : TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu, **Çalışan Çocuklar (Türkiye'de ve Dünya'da Çalışan Çocuk Sorunlarına Genel Bakış)** (İlksan Matbaası, Ankara, 1993), s.25.

8.2. İşin, Çocuk ve Genç İşgücüne Uygunluğu

Çocukların ve gençlerin yaptıkları işler, fiziksel ve psikolojik durumlarına uygun olmalıdır. Yapılan işler fiziksel ve psikolojik durumlarına uygun olmadığı takdirde, çocuklar ve gençler olumsuz yönde etkilenebilirler. Örneğin, yoğun ve devamlı güç harcayan çocuğun boy ve ağırlık gelişiminin etkileneceği bilinmektedir. Bu çocuklar büyüyüp gelişemez, kimi zaman da zayıflar. Bir yetişkin gibi, kısa süreli güç harcayabilirlerse de, onlardan daha çabuk yorulur ve genel direnci de hızla düşer. Aşırı ağır çalışmanın etkileri özellikle kas-iskelet sisteminde ortaya çıkar. Çocukların kemik

gelişimleri tamamlanmamıştır; kemikler yumuşak ve kırılmandır, şekil bozuklukları kolayca gelişebilir. Uygun olmayan duruşta (alçak tezgahlar, uygun olmayan oturma yerleri) yürütülen hafif işlerde bile kamburluk, taban çökmesi, kassal asimetri geliştirebilir.¹¹⁷

Bu nedenlerle çocuğun gireceği işin bünyesine ve sağlığına uygun olup olmadığının hekim muayenesi suretiyle araştırılması gerekir. Yani çocuğun gireceği işte çalışmasında bir mani olmadığına dair hekim raporu olmadan, çalıştıranlarca çocuğun işe başlatılmaması gerekir. Bu muayene işi çocuğun çalışmasına devam ettiği süre içinde de mümkün olduğu kadar sık tekrarlanmalı, çocuğun çalıştığı işi yapmasında bir sakınca olduğu hekim raporuyla tespit edildiğinde, çocuğun hemen o işten alınarak daha hafif bir işte görevlendirilmesi yerinde olur. Muayene için doktora gittiği sırada çocuğun ücretli izinli sayılması, bir ücret kaybına uğramaması açısından sağlanmalıdır. İşyeri değişikliklerinde de aynı işlem tekrarlanmalıdır. Bu zorunlu muayeneler dışında eğer çocuğun yaşına göre gelişmesinde bir gecikme veya sağlığında bir bozukluk müşahade edilirse veya doktor muayenesi sırasında bir süre sonra çocuğu yeniden muayene etmek istemişse, çocuk hemen muayeneye gönderilmelidir.¹¹⁸

Hekim muayenesinin ve raporunun kapsam ve içeriğini, kuşkusuz amacı belirler. Başlangıçta amaç, çocuk ve genç işgücünün sağlık koşullarının uygun olmadığı bir işte çalıştırılmasının engellenmesidir. Bu nedenle de hekim, bu aşamada kişi ve sürdüreceği iş ile ilgili bu açıdan bir karar verir. Ancak, bunu izleyecek periyodik muayenelerde ise, sürdürdüğü işin, kişi üzerindeki olumsuz etkilerinin sorgulanıp araştırılması temel hedef haline dönüşür. Bulgu ve sonuçların gecikmeksizin kişinin hem ailesine ve hem de işverene bildirilmesi gerekir.¹¹⁹

¹¹⁷ Derrien, a.g.e., s.64.

¹¹⁸ Ömer Zühtü Altan, Nüvit Gerek, İhsan Erkul, **Sosyal Politika Dersleri 2. Cilt** (Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1984), s.63.

¹¹⁹ Altan, a.g.e., s.300.

8.3. Çalıştırılma Yasakları

Çocukların ve gençlerin en çok zarar gördüğü en yaygın durum, zarar verici işlerde ve endüstrilerde çalışmalarıdır. Kimyasal, fiziksel, biyolojik ve psikolojik zararlar işyerlerinde genellikle bir kombinasyon içinde bulunur. Çocuklar psikolojik, fizyolojik ve anatomik özelliklerden dolayı yetişkinlere göre bu zararlara daha duyarlıdır. Çocuklar halen büyümektedirler ve iş hayatının risklerini tanımlarken onların çok özel karakteristiklerini ve ihtiyaçlarını göz önüne almak gerekir. Yetişkinler için konulan tehlike sınırları çocuklar için yeteri kadar koruyucu değildir. Büyükler için tasarlanmış aletleri çocukların kullanması risklidir.¹²⁰

Çocuğun bedeni gücünün üstüne çıkacak ve ahlaki açıdan çocuğa olumsuz etkiler yapacak işlerde çocukların çalışması yasaklanmalıdır. Verilen bir işin çocuğun gücünün dışına çıkıp çıkmadığını, ahlaki açıdan çocuğa zararlı olup olmadığını tayinde işveren sorumlu tutulmalıdır. Örneğin, çocuğun işyerinde yerine getireceği kaldırma, taşıma işlerinde, çocuğun ne büyüklükte bir paketi taşıyabileceği, işverenin deneme suretiyle kolayca tespit edebileceği kadar açıktır. Vücut yapısı ve gücü uygun olmayacağı için çocukların maden ocaklarında, kanalizasyon çalışmalarında, tünel inşaatları ve bunlara benzer yeraltında ve sualtında yapılan işlerde çalıştırılmaması gerekir. Bunların dışında çocukların işin getireceği sağlık tehlikelerinden de korunarak onların sağlık için zararlı veya patlama tehlikesi olan maddelerle, ateşle karşı karşıya yürütülen işlerde, çalıştırılmaması yerinde olur.¹²¹ Örneğin, asbestos, silisyum, kömür tozu, anilin (halı ve deri boyalarında bulunur) kullanılan işlerde çalıştırılmamalıdır. Eritici (solvent) ve yapıştırıcıların kullanıldığı yerlerde çalıştırılmamalıdır. Kurşun atığı olan yerlerde, civa kullanılan (altın madeni vb.) yerlerde, benzen kullanılan yerlerde (yapıştırıcı, plastik, lastik, boya, yağ, benzin istasyonu, araba tamirhaneleri) çalıştırılmamalıdır.¹²² Ayrıca, alkollü içki satılan ve kullanılan tüm yerlerde, oyun salonlarında, hamamlarda, kahve ve kiraathanelerde, diskotek, kabare, gazino, kafe, bar gibi yerlerde ahlaki nedenlerle çalıştırılmaması gerekmektedir.¹²³

¹²⁰ "Çocuk İşgücü," http://yunus.hacettepe.edu.tr/~hergen/edusos/cocuk_ismguu.htm 06.11.2001.

¹²¹ Altan ve diğerleri, a.g.e., s.64.

¹²² "Çocuk İşgücü," http://yunus.hacettepe.edu.tr/~hergen/edusos/cocuk_ismguu.htm 06.11.2001.

¹²³ Altan, a.g.e., s.301.

8.4. İş Süreleri

Sosyal politikalar için düzenlenmesi kapsamında, çocuk ve genç işgücünün iş süreleri yönünden korunmalarını da öngörür. Yıllık izin süreleri ve hafta tatilleri, gece dönemlerinde sürdürülen çalışmalar ile iş sürelerinin öğrencilere göre düzenlenmesi bu özel düzenleme alanı kapsamına girer.¹²⁴

Yetişkin işgücü için öngörülen iş sürelerinin, çocuk işgücü için de aynen kabul edilmesi düşünülemez.¹²⁵ Yapılan araştırmalar pek çok durumda çalışan çocukların ortalama çalışma sürelerinin 12-16 saat arasında olduğunu göstermektedir.¹²⁶ Örneğin, Hindistan'da çocukların %20'si günde 12-13 saat, Meksika'da çocukların %9'u günde 8-10 saat, Sudan'da 8-17 saat, Filipinler'de sektörlere göre 10-20 saat arasında değişen sürelerde çalışmaktadırlar.¹²⁷ Çocukların bu kadar uzun süre çalışmaları başlı başına bir risk oluşturmaktadır. Uzun süre çalışmalar iş kazası ve meslek hastalıkları riskini arttıran bir faktör durumundadır. Çalışma ortamlarında uzun süreli çalışmalar nedeniyle yorulma, fiziksel ve zihinsel yüklenme ve bunlara bağlı olarak kazalara uğrama, hastalıklara yakalanma riski artmaktadır.¹²⁸

Çocukların ve gençlerin, fiziksel ve zihinsel durumları göz önüne alındığında, yetişkin işgücüne nazaran daha fazla ara dinlenmeye ihtiyacı olduğu bilinmektedir. Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (ICFTU) 17-25 Ekim 1975 tarihinde Meksiko'da yapılan 11. ICFTU Dünya Genel Kurulunda kabul edilen "Gençlik Beyannamesi"nde; genç işçilerin her 4 saat sürekli çalışma sonunda asgari yarım saatlik bir dinlenme süresi tanınmasının gerektiği ve bu dinlenme sürenin yararlı bir biçimde geçirmelerini sağlayacak yer ve tesisler yapılması gerektiğini belirtmişlerdir.¹²⁹ Ayrıca çocuk ve genç işgücünün gece dönemlerinde sürdürülen çalışmalarının da engellenmesi gerekir. Yıllık izinlerinin süreleri yönünden de yasalara asgari bir sınırın getirilmesi uygun olur. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün sözleşme ve

¹²⁴ Aynı, s.301.

¹²⁵ Altan ve diğerleri, a.g.e., s.65.

¹²⁶ Baştaymaz, 2000, a.g.e., s.296.

¹²⁷ Derrien, a.g.e., s.75-77.

¹²⁸ Karabulut, Yayın No:6, a.g.e., s.16.

¹²⁹ TÜRK-İŞ, **Genç İşçilerin Sorunları Semineri 14-18 Nisan 1980/Ankara** (Yayın No:135, Ankara, 1980), s.105.

tavsiye kararlarında da, üye ülkelere, genç işgücünün hafta tatilinin aralıksız 2 gün sürmesini ve ayrıca yıllık ücretli izin süresinin de 12 işgününden az tutulmaması önerilmektedir.¹³⁰

Eğer çocuk veya genç okula gidiyorsa (ilkokul veya meslek okulu olabilir), çocuğa genel kültür veya mesleki eğitimi arttırması imkanı verilerek, iş süreleri sırasında okulda bulunulan zamanın iş süresinden sayılması ve okulda geçen sürenin sanki okula gitmeyerek işyerinde çalışılmış gibi günlük iş süresinden düşüldükten sonra kalan sürenin işyerinde geçirilmesi aranmalıdır.¹³¹

8.5. Ücretler

Dünyada çocukların yaklaşık olarak %80'i ücretsiz olarak çalışmaktadır.¹³² Geriye kalanı da çok az ücret almaktadır. Örneğin, Brezilya'da yaşları 10-17 arasında olan iki milyon genç, hiç ücret almadan, 1,7 milyon genç ise asgari ücretin 1/3 kadar ücret almaktadır.¹³³ Yine Filipinler'de çocuklar yetişkinlerin aldığı asgari ücretin 1/3'ü kadar ücret almaktadırlar.¹³⁴ Filipinler'deki duruma benzer bir uygulama ülkemizde de görülmektedir, ülkemizde 16 yaşından küçük işçilere, yetişkin işçilerin aldığı asgari ücretin altında bir asgari ücret uygulaması bulunmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında, çocukların ve gençlerin yaptıkları işler yetişkinlerle aynı olsa da ücretler yönünden yetişkinlerden ya daha az ücret almakta ya da hiç ücret alamamaktadırlar. Bu nedenle çocuklar ve gençlerin ücretler yönünden özel olarak korunulması gerekmektedir.

Diğer bir ücret yönünden korunulma alanı ise, akord veya parça başı ücret ödemelerinde korunulmadır. Çünkü akord ücret sistemi, çocuklar için en yorucu ve riskli sistemlerdir. Eve biraz daha fazla para götürebilmek için en fazlasını üretmeye

¹³⁰ Altan, a.g.e., s.301.

¹³¹ Altan ve diğerleri, a.g.e., s.65.

¹³² "Fact File," www.savethechildren.org.uk/labour/fact.html 10.12.2001.

¹³³ Derrien, a.g.e., s.77.

¹³⁴ "The Road From Work to School," www.icftu.org/diplaydocument.asp?.Index=990916063&Language=EN 19.11.2001.

çalışırken, güvenliğe de en az özeni gösterir.¹³⁵ Bu nedenlerle de çocuklar ve gençler bu tür ücret sistemlerinin uygulandığı işlerde çalıştırılmamalıdır.

9. ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNÜN KORUNULMASI KONUSUNDA ULUSLARARASI İLKE VE NORMLAR

Çocuk ve genç işgücünün korunulması konusunda, uluslararası kuruluşlar tarafından birçok ilke ve norm belirlenmiştir. Başta Uluslararası Çalışma Örgütü olmak üzere, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlar belirledikleri ilke ve normlarda; çocuk ve genç işgücü sömürüsünün ortadan kaldırılmasını, çalışma koşullarının iyileştirilmesini, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinden tam olarak faydalanmalarını amaç edinmiştir.

9.1. Birleşmiş Milletler İlke ve Normları

Birleşmiş Milletler'in çocuk ve genç işgücünün korunulması konusunda, genel olarak bütün insanların temel hak ve özgürlüklerini belirten İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, ayrıntılı olarak da Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeleri bulunmaktadır.

9.1.1. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi çocuk-geç, kadın-erkek ayrımı yapmadan, kişilerin temel hak ve özgürlüklerini belirtmektedir. Bu nedenle çalışmamızın bu kısmında Beyanname'de bulunan maddeleri çocuk ve genç işgücünün korunulması bakımından incelemeye çalışacağız. Şüphesiz Beyanname'de bulunan maddeler bütün insanlar için düzenlendiğinden, maddelerin kapsamına çocuklar ve gençler de girmektedir.

İlk olarak Beyanname'nin 4. maddesi, *hiç kimsenin köle ya da kul olarak kullanılmayacağını; kölelik ve köle alım satımının her türlü biçimiyle yasak olduğunu*

¹³⁵ Derrien, a.g.e., s.81.

belirtmektedir. Yani insanların köle gibi alınıp satılmasının engellenmesinin ve zorla çalıştırmanın yasaklanmasının gerektiği vurgulanmaktadır.

Oysa bugün, çocukların birçoğunun “köle işgücü” olarak çalıştırıldığı bilinmektedir. Genellikle aileler çocuklarını “borç karşılığı çalışma” anlaşması ile çalışmaya gönderirler ya da çocuklarını işverenlere satarlar.¹³⁶

Beyanname'nin 23. maddesinin 1. bendinde *herkesin, adil ve elverişli çalışma koşullarına* hakkı olduğu belirtilmektedir. Ancak çocuklar ve gençler için çalışma koşulları adil ve elverişli değildir, çünkü yetişkinler için düzenlenen çalışma koşulları çocukları ve gençleri olumsuz yönde etkilemektedir, birçok ağır ve tehlikeli işi çocuklar ve gençler yüklenmiştir.

23. maddenin 2. ve 3. bentleri ücretler ile ilgili olup, 2. bendinde *herkesin, hiçbir ayırım gözetilmeksizin eşit çalışma karşılığında eşit ücret almaya hakkı* olduğu vurgulanmaktadır. Diğer bir deyişle “eşit işe eşit ücret” sisteminin uygulanması gerektiği anlatılmaktadır. 3. bendinde ise, *çalışan herkesin kendisine ve ailesine insanlık onuruna uygun bir yaşayış sağlayan, gerekirse her türlü sosyal güvenlik araçlarıyla da desteklenen bir ücret almaya hakkı* olduğu söylenmektedir. Burada üzeri kapalı olarak asgari ücretin tanımı yapılmakta ve bu asgari ücreti çalışan herkesin almaya hakkı olduğu belirtilmektedir. Fakat daha öncede anlatıldığı gibi çocuklar ve gençler, yetişkinlerle aynı işleri yapmalarına rağmen ya daha az ücret almaktadırlar ya da ücret alamamaktadırlar. Asgari ücret uygulamaları bakımından ise çocuklar ve gençler, yetişkin işçilerin aldıkları asgari ücretin altında bir asgari ücret almaktadırlar.

Dördüncü ve son bendinde ise, *herkesin, çıkarlarını korunması için başkaları ile birlikte sendika kurmaya ve kurulu bir sendikaya katılma hakkının* olduğu bildirilmektedir.

Beyanname'nin 24. maddesi, *herkesin, çalışma saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılması ve belirli aralıklarla ücretli izin dahil olmak üzere, dinlenme ve boş*

¹³⁶ “Kinds of Child Labour,” www.cmt-wcl.org/en/pubs/child1.html. 12.12.2001.

zamanlarını değerlendirme hakkı vardır, demektir. Maddeden kolayca anlaşılacağı gibi, çalışan herkes için günlük çalışma saatlerinin insani ölçülerde olması, yani kişilerin yaşamlarını tehlikeye sokacak kadar çok fazla çalışma yapılmaması, yıllık ücretli izinlerin verilmesi, ara dinlenmelerinin çalışma türüne göre makul ölçülerde verilmesinin ve bu ara dinlenmeler sırasında boş zamanlarını en iyi biçimde değerlendirmeleri için imkanların sağlanması gerektiğini belirtmektedir.

Sosyal güvenlik sisteminden yararlanma hakkını düzenleyen madde olarak karşımıza 25. madde çıkmaktadır. 25. maddenin ilk bendinde, *herkesin gerek kendisi, gerek ailesi için yiyecek, giyecek, konut, sağlıksal bakım, gerekli toplumsal hizmetler de içinde olmak üzere sağlığına ve esenliğine uygun bir yaşam düzeyine; işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılıkta ya da geçim olanaklarından kendi iradesi dışında yoksul kaldığı başka durumlarda, güvenliğe hakkı olduğu* anlatılmaktadır. İkinci bent ise, *analık ve çocukluk özel bakım ve yardım hakkı doğurur. Bütün bu çocuklar, ister evlilik içinde, ister evlilik dışında doğsunlar, eşit sosyal güvenlikten yararlanırlar*, demektir. Bu iki bentte, sosyal devlet anlayışından söz edilmekte ve bu anlayıştan yola çıkılarak sosyal adalet, sosyal refah hedeflerine ulaşılması sağlanmalıdır denilmektedir. Bu durumun doğal sonucu olarak da kişilerin sosyal güvenlik sisteminin faydalarından eşit olarak yararlandırılmasının gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca kadınların ve çocukların özel olarak korunmasının gereği vurgulanmaktadır.

Çocuk ve gençlerin karşılaştığı risklerin en önemli olan eğitim riskinin ortadan kaldırılması için Beyanname'nin 26. maddesinin ilk bendi; *herkesin bir eğitim hakkı vardır. Eğitim hiç olmazsa ilk ve temel eğitim evrelerinde parasız olmalıdır. İlk eğitim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitimden herkes yararlanabilmeli ve yüksek öğretim, başarıya göre, herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır*, denilmektedir.

İnsanların eğitim olanaklarından yararlanamaması, insan sermayesi kaybı anlamına gelmektedir. Eğitim açığının hem bireysel hem de toplumsal zararı vardır. Çünkü her ikisinin de iyileştirilmesi, okuryazarlığa, hesap yapabilmeye ve entelektüel yeterliğe dayanır. Yani çalışan bir çocuk, vazgeçilen bir gelecek demektir.¹³⁷

¹³⁷ "Çocuk İşgücü," http://yunus.hacettepe.edu.tr/~hergen/edusos/cocuk_ismgucu.htm 06.11.2001.

9.1.2. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ilk biçimi olan, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi, Birleşmiş Milletler'in 20.11.1959 tarihinde ve 841 sayılı oturumunda kabul edilmiştir.¹³⁸ Daha sonraları uluslararası bir belge niteliği kazandırılarak 20.11.1989 tarihinde bugünkü biçimini almıştır.

İlk olarak Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesi kimlere çocuk denileceğini belirlemiştir. Maddeye göre; erken yaşta reşit olma durumu hariç, 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılır demektedir. Başka bir deyişle, 18 yaşın altındaki herkesi çocuk olarak tanımlamıştır.¹³⁹

Sözleşme'ye göre, her çocuğun; sosyal güvenlikten yararlanma hakkının olduğu (madde 26), eğitim hakkının olduğu ve ilk öğretimin zorunlu ve parasız gerçekleştirilmesi gerektiği (madde 27), dinlenme, boş zaman değerlendirme, oyun oynama ve yaşına uygun eğlence (etkinliklerinde) bulunma hakkının olduğu (madde 31) belirtilmektedir.

Konumuz bakımından Sözleşme'nin 32. maddesi ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü 32. madde, çocuklar ile gençlerin iş güvenliğine ilişkin esasları düzenlemektedir. 32. madde uyarınca, taraf devletler, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korumasının gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁴⁰

Ayrıca 32. maddenin 2. bendinde, Taraf Devletler bu maddenin uygulamaya konulmasını sağlamak için yasal, idari, toplumsal ve eğitsel her önlemi alır. Bu amaçlar ve öteki uluslararası belgelerin ilgili hükümleri gözönünde tutularak, Taraf Devletlerin özellikle aşağıdaki önlemleri alması gerektiği belirtilmektedir. Bu önlemler ise;

¹³⁸ Centel, 1982, a.g.e., s.78.

¹³⁹ Ennew, a.g.e., s.10.

¹⁴⁰ "Çocuk Çalıştırılmasının Önlenmesi ve Genç İşgücünün Korunması," www.chp.org.tr/trrapor/emek7.htm 09.10.2001.

- a) İşe kabul için bir ya da birden çok asgari yaş sınırının tespit edilmesini;
- b) Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemelerin yapılmasını;
- c) Bu maddenin etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımların öngörülmesini¹⁴¹ kapsamaktadır.

Özetle Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi; çocukların ekonomik sömürüden korunma hakkını öngörüyor. Bu hak, çocuğun eğitimini engelleyecek fiziksel, zihinsel, ahlak veya sosyal gelişimlerine zarar verecek işlerde çalıştırmaktan korunma hakkı olarak tanımlanıyor. Ayrıca, Sözleşme asgari bir çalışma yaşının belirlenmesini öngörüyor. İş saatlerinin ve çalışma koşullarının, üye ülkelerin düzenlemesine bırakıyor. Bunun yanı sıra, yasaların ve diğer hukuksal düzenlemelerin etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak için cezalar ve diğer yaptırımları öngörmek yükümlülüğünü üye devletlere veriyor.¹⁴²

9.2. Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) Sözleşme ve Tavsiye Kararları

Çocuk ve genç işgücünün korunulmasına yönelik uluslararası çalışmaların temelinde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kabul ettiği sözleşmeler ve tavsiye kararları bulunmaktadır. Çünkü UÇÖ, olduğu günden bugüne kadar çocuk ve genç işgücünün korunulmasına büyük önem vermektedir.

9.2.1. Sözleşmeler

UÇÖ'nün çocuk ve genç işgücünün korunulmasına yönelik sözleşmeleri genellikle, asgari çalıştırılma yaşı, gece dönemlerinde çalıştırma ve sağlık muayeneleri gibi üç konu başlığı altında aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

¹⁴¹ "Çocuk İşçiliği," www.disk.org.tr/diskar.asp?id=4 04.12.2001.

¹⁴² Konanç, a.g.e., s.7.; Centel, 1982, a.g.e., s.78.

5 sayılı Çocuk İşgücünün Sanayide Asgari Çalışma Yaşı Hakkında Sözleşme (1919): 5 sayılı Sözleşme, ister özel ister kamu işyerlerinde olsun 14 yaşından küçüklerin sanayi işyerlerinde çalıştırılmasını yasaklamıştır.¹⁴³ Bu durumda, sanayi işlerinde çalıştırılacaklar için asgari çalışma yaşı, 5 sayılı Sözleşmeye göre, 14 olmaktadır. Ancak aynı Sözleşme, 14 yaşından küçüklerin, aile işletmeleri (madde 2) ile sanat okullarında (madde 3) çalıştırılabilmelerine de olanak tanımıştır.¹⁴⁴ Bu sözleşme 59 sayılı Sözleşmenin kabul edilmesiyle değiştirilmiştir ve 5 sayılı Sözleşme Türkiye tarafından onaylanmamıştır.

6 sayılı Gençlerin Sanayide Gece Çalıştırılmaları Hakkında Sözleşme (1919): Sözleşmeye göre akşam saat 10'dan sabah saat 5'e kadar devam eden ve aralıksız en az 11 saati kapsayan süreyi, gece dönemi olarak kabul etmektedir (madde 3/bent 1)¹⁴⁵ ve bu süreler arasında gençlerin çalıştırılmasını yasaklamaktadır.¹⁴⁶ 6 sayılı Sözleşme 90 sayılı Sözleşme ile değiştirilmiştir ve 6 sayılı Sözleşme Türkiye tarafından onaylanmamıştır.

7 sayılı Deniz İşkolundaki İşlerde Asgari Çalışma Yaşı Hakkında Sözleşme (1920): Sözleşme, harp gemileri ile aynı ailenin bireylerinin çalıştığı gemiler hariç; deniz işkolundaki asgari çalışma yaşını 14 olarak sınırlamıştır.¹⁴⁷ 7 sayılı sözleşme 58 sayılı Sözleşmenin kabul edilmesiyle tadil edilmiştir. Türkiye 7 sayılı Sözleşmeyi onaylamamıştır.

10 sayılı Çocuk İşgücünün Tarımda Asgari Çalışma Yaşı Hakkında Sözleşme (1921): 10 sayılı Sözleşme; 14 yaşından küçüklerin, tarım işyerleri ile bunlara bağlı işyerlerinde, sadece okul saatleri dışında çalıştırılabilmelerini öngörmektedir. Buna göre, söz konusu kişilerin tarım işletmelerinde çalıştırılmaları, bunların okula gitmeleri olanağını ortadan kaldırmayacaktır (madde 1). 10 sayılı Sözleşme okul saatlerine rastlamak koşuluyla 14 yaşından küçüklerin tarım işyerlerinde

¹⁴³ Can Tuncay, "Deri İşkolunda Çalışan Çocukların İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Açısından Sorunları," **TÜRK-İŞ Deri İşkolunda Çalışan Çocukların Sorunları Eğitim Semineri 26 Ocak 1995/İstanbul** Yayına Hazırlayan: Özcan Karabulut, (TÜRK-İŞ Yayınları, Ankara, Mart 1995), s.44.

¹⁴⁴ Centel, 1982, a.g.e., s.95.

¹⁴⁵ Aynı, s.112.

¹⁴⁶ Karabulut, Yayın No:19, a.g.e., s.14.

¹⁴⁷ Aynı, s.12.

çalıştırılabilmelerine olanak tanınmasına rağmen; belirttiği bazı ayırık durumlarda, 14 yaşından küçüklerin, okul saatlerinde de çalıştırılabilmelerini olanaklı kılmaktadır. Söz konusu ayırık durumlardan birincisi; uygulamalı mesleki öğrenim süresi ile okul saatlerinin, çocukların hafif tarımsal işlerde ve özellikle hafif ürün toplama işlerinde çalıştırılabilmelerine olanak tanıyacak biçimde düzenlenmesidir (madde 2). İkinci ayırık durum da, tarım meslek okullarında yapılan çalışmalardır (madde 3).¹⁴⁸ 10 sayılı Sözleşme Türkiye tarafından onaylanmamıştır.

13 sayılı Beyaz Kurşun (Boya) Kullanılan İşlerde Çalışma Usulleri Hakkında Sözleşme (1921): Sözleşmeye göre, genç işçilerin, üstübeç, kuşunsülfat veya boya maddelerini içeren diğer maddelerin kullanıldığı sınai boya işlerinde çalıştırılmamalarını öngörmektedir. Mesleki öğrenim amacıyla boyacı çıraklarının bu tür işlerde çalıştırılabilecekleri belirtilmektedir.¹⁴⁹

15 sayılı Trimci Ateşçi Sıfatıyla Gemilerde İşe Alınacakların Asgari Yaşının Tespitine Dair Sözleşme (1921): 15 sayılı Sözleşme kural olarak, çocuklar ve gençlerin gemilerde trimci ve ateşçi olarak çalıştırılmamasını öngörmektedir. Ancak 18 yaşından küçüklerin gemilerde trimci ve ateşçi olarak çalıştırılmamasını öngören Sözleşme hükmü, önce okul gemilerinde (madde 3/bent a) ve esas olarak buhar gücüyle çalışmayan gemilerde (madde 3/bent b) yapılacak işlerde uygulanmayacaktır. Sonra yalnız Hindistan ve Japonya kıyılarında sefer yapan gemilerde, 16 yaşından büyük genç işçiler çalıştırılabilecektir (madde 3/bent c). Bir limanda trimci veya ateşçi almak zorunluluğu doğduğunda da, eğer oradaki trimci ve ateşçiler arasında en az 18 yaşında olan işçi bulmak olanaklı olmazsa, bu durumda en az 16 yaşında olan gençler, trimci ve ateşçi olarak işe alınabilecektir. Ancak, bu durumda da, gereksinim duyulan her trimci veya ateşçi yerine iki kişi alınacaktır (madde 4).¹⁵⁰ 15 sayılı Sözleşme 138 sayılı Sözleşmenin kabul edilmesiyle yürürlükten kalkmıştır. 15 sayılı Sözleşme 25.05.1959 tarihinde ve 7292 sayılı Kanunla Türkiye tarafından onaylanmıştır.¹⁵¹

¹⁴⁸ Centel, 1982, a.g.e., s.98.

¹⁴⁹ TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu, 1993, a.g.e., s.103.

¹⁵⁰ Centel, 1982, a.g.e., s.99.

¹⁵¹ Tankut CENTEL, *Türkiye'nin Onayladığı ILO Sözleşmeleri* (MESS Yayınları No:299, İstanbul, 1999), s.35.

16 sayılı Gençlerin Sağlık Yoklaması Hakkında Sözleşme (1921): 16 sayılı Sözleşme esas olarak, deniz işkolunda çalışacak gençlerin 18 yaşında kadar her yıl sağlık muayenesinden geçirilmesini öngörmektedir.¹⁵² Ancak sağlık muayenesinin yürürlük süresinin dolması durumunda, yolculuk sonuna kadar geçerliliğini koruyacağını belirtmektedir. Ayrıca zorunlu durumlarda genç işçilerin sağlık muayenesinden geçirilmeden gemide çalıştırılabilmelerine de olanak tanınmıştır. Ancak bunun geçerli olabilmesi için, söz konusu sağlık muayenesinin geminin ilk uğrayacağı limanda yaptırılması gerekmektedir.¹⁵³ Türkiye bu Sözleşmeyi onaylamamıştır.

33 sayılı Sanayi Dışı İşlerde Çocuk İşgücünün Asgari Çalışma Yaşı Hakkında Sözleşme (1932): 33 sayılı Sözleşmeye göre, 14 yaşından küçük veya 14 yaşında olup da okula gitmesi gereken kişilerin çalıştırılmasını yasaklamıştır.¹⁵⁴ Ancak 12 yaşını bitirmiş çocukların, sağlık veya normal gelişmelerine zararlı olmayacak ve okula devam olanaklarını ortadan kaldırmayacak hafif işlerde çalıştırılabilmelerine olanak tanımaktadır.¹⁵⁵ Bu Sözleşme, 60 sayılı Sözleşmeyle tadil edilmiştir. 33 sayılı Sözleşme Türkiye tarafından onaylanmamıştır.

58 sayılı Deniz İşlerinde Çalıştırılacak Çocukların Asgari Yaş Haddinin Tespiti Hakkında Sözleşme (1936): 58 sayılı Sözleşme, deniz işlerinde çalıştırılacakların asgari çalışma yaşını 14'den 15 yaşa yükseltilmesi konusunda hüküm getirmektedir.¹⁵⁶ Bu Sözleşme 138 sayılı Sözleşmenin onaylanmasıyla yürürlükten kalkmıştır. 58 sayılı Sözleşme 25.05.1959 tarihinde 7293 sayılı Kanunla Türkiye tarafından onaylanmıştır.¹⁵⁷

59 sayılı Sanayi İşlerine Alınacak Çocukların Asgari Yaş Sınırını Belirleyen Sözleşme (1937): 59 sayılı Sözleşme, 5 sayılı Sözleşmeyi tadil etmiştir ve asgari çalışma yaşını 14'ten 15'e yükseltmiştir. 59 sayılı Sözleşmenin 2. maddesinin 1. bendinde sanayi işlerinde asgari çalışma yaşını belirlemekte, 15 yaşın altındaki çocuklar

¹⁵² Karabulut, Yayın No:19, a.g.e., s.15.

¹⁵³ Centel, 1982, a.g.e., s.127.

¹⁵⁴ Karabulut, Yayın No:19, a.g.e., s.12.

¹⁵⁵ Centel, 1982, a.g.e., s.101, 102.

¹⁵⁶ TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu, 1993, a.g.e., s.105.

¹⁵⁷ Centel, 1999, a.g.e., s.84.

kamu veya özel sektöre alt sanayi teşebbüslerinde, veya benzer işlerde çalıştırılmayacaktır. Sözleşmenin 4. maddesi işverenlere bir yükümlülük getirmekte ve bu Sözleşmede belirtilen hususların etkilerini sağlamak üzere her işverenin işletmesinde çalışan 18 yaşın altındakileri ve onların doğum tarihlerini içeren kayıtlar tutmasını öngörmektedir. Sözleşmenin 5. maddesinde ise 15 yaş sınırının üstüne çıkılabilecek durumlar için bir düzenleme getirilmekte ve çalışma yaşı, orada çalışanların sağlığı, moral durumu, yaşamı için tehlikeli olursa, ulusal mevzuatla 15 yaşın üstüne çıkılabileceği veya yetkili makamların 15 yaşın üstünde bir yaş tespit edebileceği kuralına yer vermektedir.¹⁵⁸ Bu Sözleşme aynı konudaki 138 sayılı Sözleşmenin kabul edilmesiyle yürürlükten kalkmıştır. Türkiye 59 sayılı Sözleşmeyi 26.11.1992 yılında 3849 sayılı Kanunla onaylamıştır.¹⁵⁹

60 sayılı Sanayi Dışı İşlerde Çocuk İşgücünün Asgari Çalışma Yaşı Hakkında Sözleşme (1937): 60 sayılı Sözleşme, 33 sayılı Sözleşmeyi tadil ederek hafif işlerde asgari çalışma yaşını 12'den 13'e yükseltmiştir.¹⁶⁰ Ayrıca zorunlu okul yaşı ve herhalükarda 15 yaşından aşağı çocukların çalıştırılmalarını kısıtlamaktadır.¹⁶¹ Türkiye 60 sayılı Sözleşmeyi onaylamamıştır.

77 sayılı Çocukların ve Gençlerin İşe Elverişlilikleri Yönünden Sağlık Muayenesine Tabi Tutulmaları Hakkında Sözleşme (1946): 77 sayılı Sözleşme, temelde 18 yaşın altındaki gençlerin işe alınmadan önce o işe bünyeye ve sağlık yönünden uygun olup olmadıklarının doktor raporu ile belirlenmesini ve 18 yaşın doldurulmasına kadar en az yılda bir kere gençlerin doktor muayenesinden geçmelerini şart koşturmuştur.¹⁶² Sözleşmenin 1. maddesi sözleşmenin kamu veya özel sektör sanayi teşekküllerinde çalışan çocuk ve gençleri kapsadığı ifade edilmiştir. Sözleşmenin 2. maddesinin 1. bendinde 18 yaşın altındaki çocukların ve gençlerin sanayi teşebbüslerinde çalışma izinlerinin sağlık muayenelerinin bu işe elverişli olduğunu gösteren belgeye bağlı olacağını, 2. bendinde de bu belgenin yetkili makamlar

¹⁵⁸ Pir Ali Kaya, *Uluslararası Çalışma Normları ve Türk İş Hukuku Üzerine Etkileri* (TÜHİS Yayınları No: 34, Ankara, 1999), s.115.

¹⁵⁹ Centel, 1999, *a.g.e.*, s.89.

¹⁶⁰ Centel, 1982, *a.g.e.*, s.103.

¹⁶¹ TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu, 1993, *a.g.e.*, s.102.

¹⁶² Tuncay, *a.g.m.*, s.44.

tarafından verileceği, 3. bendinde ise verilen bu belgenin işin niteliğini, özelliğini, risk derecesine göre verileceğini ve bu belgelerin dökümünün tutulacağını düzenlemektedir.¹⁶³ Türkiye 77 sayılı Sözleşmeyi 16.08.1983 yılında ve 2878 sayılı Kanunla onaylamıştır.¹⁶⁴

78 sayılı Sanayi Dışı İşlerde Gençlerin Sağlık Yoklaması Hakkında Sözleşme (1946): 78 sayılı Sözleşme kural olarak, sanayi, tarım ve deniz işlerinin dışındaki işlerde çalıştırılacak genç işçilerin, sağlık yoklamasından geçirilmelerini düzenlemektedir. Sözleşmeye göre; sını olmayan işlerde çalıştırılacak genç işçiler, çalıştırılacakları iş için uygun buldukları esaslı bir sağlık muayenesi sonucunda anlaşılmadıkça, o işte çalıştırılmayacaktır. Bu sağlık muayeneleri yılda en az bir kez yapılacak ve 18 yaşını doldurana kadar sürecektir.¹⁶⁵ Türkiye 78 sayılı Sözleşmeyi onaylamamıştır.

79 sayılı Sanayi Dışı İşlerde Gençlerin Gece Çalıştırılmaları Hakkında Sözleşme (1946): 79 sayılı Sözleşmeye göre, sanayi dışı işlerde gençlerin gece çalıştırılma yaşını 14 olarak belirlemiş, 14 yaşından büyüklerin saat 22:00 ile 06:00 arasında çalıştırılmaması koşuluyla istihdam edilebileceğini hükme bağlamıştır. 79 sayılı Sözleşme Türkiye tarafından onaylanmamıştır.¹⁶⁶

90 sayılı Gençlerin Sanayide Gece Çalıştırılmaları Hakkında Sözleşme (1948): 90 sayılı Sözleşme, 18 yaşından aşağı kişilerin gece işlerini yasaklamaktadır.¹⁶⁷ Sözleşme genel olarak, aralıksız en az 12 saatlik süreyi gece dönemi saymaktadır. Ancak, söz konusu Sözleşme, en az 12 saatlik sürenin başlangıç ve bitimini, 16 yaşından küçük ve büyük olmaya göre, değişik belirlemiştir. Gerçekten, 16 yaşından küçük genç işçiler için en az 12 saatlik süre, 22:00 ile 06:00 arasındaki süreyi kapsayacaktır. 16 yaşından büyük genç işçiler için ise, 22:00 ile 07:00 arasındaki zaman

¹⁶³ Kaya, a.g.e., s.114.

¹⁶⁴ Centel, 1999, a.g.e., s.98.

¹⁶⁵ Centel, 1982, a.g.e., s.128.

¹⁶⁶ Karabulut, Yayın No:19, a.g.e., s.15.

¹⁶⁷ Tuncay, a.g.m., s.44.

aralığında¹⁶⁸ çocukların ve gençlerin çalıştırılmalarını yasaklamaktadır. Türkiye 90 sayılı Sözleşmeyi onaylamamıştır.

109 sayılı Deniz İşkolunda Ücretler, Çalışma Saatleri ve Personel Hakkında Sözleşme (1958): 109 sayılı Sözleşmeye göre, 16 yaşından küçük deniz adamlarının gece vardiyalarında çalıştırılmasını yasaklamıştır. 109 sayılı Sözleşme Türkiye tarafından onaylanmamıştır.¹⁶⁹

112 sayılı Balıkçılar İçin Asgari Çalışma Yaşı Hakkında Sözleşme (1959): 112 sayılı Sözleşme, balıkçılık işkolunda, tuzlu suda balıkçılık amacıyla kullanılan teknelerde asgari çalışma yaşını 15 olarak belirlemiş, özel izne ve sağlık koşullarına bağlı olarak bu yaşın aşağıya çekilebileceğini belirtmiştir. 112 sayılı Sözleşme Türkiye tarafından onaylanmamıştır.¹⁷⁰

115 sayılı İşçilerin İyonizan Radyasyonlara Karşı Korunulması Hakkında Sözleşme (1960): 115 sayılı Sözleşme, 16 yaşından küçük olan işçilerin iyonizan radyasyonlara sebep olan işlerde çalıştırılmasını yasaklamıştır.¹⁷¹ 115 sayılı Sözleşmeyi Türkiye 07.03.1968 yılında ve 1033 sayılı Kanunla onaylamıştır.¹⁷²

123 sayılı Yeraltı İşlerinde Çocuk İşgücünün Asgari Çalışma Yaşı Hakkında Sözleşme (1965): 123 sayılı Sözleşmeye göre, yeraltında insanları istihdam etmek suretiyle yeraltından cevher çıkaran kamu ya da özel sektör olmak üzere herhangi bir işletmede veya taş ocaklarında yeraltında en az çalışma yaşı 16 yaştan aşağı olamaz (madde. 1/bent ve madde 2/bent 13).¹⁷³ Buna göre yeraltında asgari çalışma yaşı 16 olarak düzenlenmiştir. 123 sayılı Sözleşme Türkiye tarafından 08.05.1991 tarihinde ve 3729 sayılı Kanunla onaylanmıştır.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Centel, 1982, a.g.e., s.112.

¹⁶⁹ Karabulut, Yayın No:19, a.g.e., s.15.

¹⁷⁰ Aynı, s.13.

¹⁷¹ TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu, 1993, a.g.e., s.105.

¹⁷² Kamil Ateşoğulları, UÇÖ Türkiye İlişkileri (Sosyal-İş Sendikası Eğitim Yayınları No:2, İstanbul, 1993), s.152.

¹⁷³ Kaya, a.g.e., s. 116.

¹⁷⁴ Tuncay, a.g.m., s.45.

124 sayılı Yeraltı İşlerinde Çalışan Gençlerin Sağlık Muayeneleri Hakkında Sözleşme (1965): 124 sayılı Sözleşme, maden ocakları ile kuyularında çalıştırılacak 21 yaşından küçük genç işçilerin, bu gibi işler için bedence uygun olup olmadıklarını belirlemek amacıyla, bunların esaslı bir sağlık muayenesinden geçirilmesini ve anılan sağlık muayenelerinin, 12 ayı aşmayacak düzenli aralıklarla tekrarlanmasını öngörmektedir (madde 2/bent 1).¹⁷⁵ Türkiye 124 sayılı Sözleşmeyi onaylamamıştır.

127 sayılı Tek İşçinin Taşıyabileceği Yükün Azami Ağırlığı Hakkında Sözleşme (1967): 127 sayılı Sözleşmeye göre, çocuk işçilerin, ağır yüklerinin taşınması işine verilmelerinin sınırlandırılmasını öngörmektedir.¹⁷⁶ Bu sözleşme Türkiye tarafından 30.11.1972 yılında 1635 sayılı yasa ile onaylanmıştır.¹⁷⁷

136 sayılı Benzen İle İlgili İşlerde Çalıştırma Usulleri Hakkında Sözleşme (1971): 136 sayılı Sözleşmeye göre, benzenin yol açtığı zehirlenme tehlikelerinden korunmaya ilişkin, genç işçilerin iş güvenliğini sağlamak amacıyla, benzenle çalışılan işlerde bunların çalıştırılmamalarını öngörmektedir (madde 2/bent 2). Ancak, 136 sayılı Sözleşme, genç işçilerin öğrenim amacıyla söz konusu işlerde çalıştırılabilmelerine olanak tanımaktadır. Bunun için ise, söz konusu gençlerin, bir uzman veya doktor gözetiminde bulundurulmaları gerekmektedir (madde 11/bent 2).¹⁷⁸ Bu Sözleşme Türkiye tarafından onaylanmamıştır.

138 sayılı Asgari Çalışma Yaşı Hakkında Sözleşme (1973): 138 sayılı Sözleşme, 1973 yılına kadar çıkartılan asgari çalıştırılma yaşı ile ilgili 5, 7, 10, 15, 33, 58, 59, 60, 112 ve 123 sayılı Sözleşmeleri yürürlükten kaldırmıştır. Bu nedenle 138 sayılı Sözleşme tüm işleri kapsayan genel bir asgari çalıştırılma yaşı belirleyen Sözleşme niteliğindedir ve asgari çalıştırılma yaşı ile ilgili Sözleşmelerde bulunan dağınıklığı ortadan kaldırmıştır. Türkiye 138 sayılı Sözleşmeyi 25.05.1998 tarihinde 4334 sayılı Kanunla onaylamıştır.

¹⁷⁵ Centel, 1982, a.g.e., s.125, 126.

¹⁷⁶ TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu, 1993, a.g.e., s.105.

¹⁷⁷ Ateşoğulları, a.g.e., s.154.

¹⁷⁸ Centel, 1982, a.g.e., s.123.

138 sayılı Sözleşmenin 1. maddesi, her üye devletin çocuk işçiliğini etkin bir şekilde ortadan kaldırmayı ve istihdama veya çalışmaya kabul için asgari yaştan giderek gençlerin fiziksel ve zihinsel yönden tam olarak gelişmelerine olanak tanıyacak bir düzeye yükseltilmesini sağlayan ulusal bir politika takip etmesi gerektiğini belirtmiştir.

Sözleşme, çocukların ücret karşılığında çalıştırılıp çalıştırılmadıklarına bakılmaksızın ekonomik faaliyette bulunan bütün sektörleri kapsamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için, başlangıç aşamasında, bazı sektörler uygulama kapsamı dışında tutulabilir. Uygulamada karşılaşılan özel ve temel sorunlardan dolayı bazı iş kategorileri kapsam dışında tutulabilir. Eğitim, yetiştirme ve sanat faaliyetleri için istisnalar sağlanmıştır.¹⁷⁹

Sözleşme, istihdama kabulde asgari yaşı, zorunlu eğitimin bittiği yaştan ve her halde 15 yaşından küçük olmamasını öngörmektedir. Ancak, ekonomisi ve okul olanakları yeterince gelişmemiş olan ülkeler (gelişmekte olan ülkeler) için bu başlangıç yaşı 15 yerine 14 olarak belirlenebilmektedir (madde 2).¹⁸⁰

Zararlı işlerde çalışma yaşı için daha yüksek bir yaş, 18 yaş sınırı getirilmiştir ve bu yaş sınırı için gelişmekte olan ülke istisnası yoktur. Zararlı işler, işin doğası veya iş yapılırken karşılaşılan şartlar nedeniyle çocukların sağlığını, güvenliğini veya ahlakını tehlikeye atacak istihdam veya çalışma şekilleri olarak tanımlanmıştır. Eğer sağlık, güvenlik ve ahlakın yeterince korunduğu şartlar oluşturulmuş ve yeterince mesleki eğitim verilmiş ve açıklamalar yapılmışsa, bu yaş 16 ya çekilebilir. (madde 3). Hafif işler için, sözleşme 13-15 yaşlar arasındaki çocukların çalıştırılmasına da olanak sağlamaktadır. Bir işin hafif olması için çocuğun sağlık ve gelişimine zarar vermemesi ve eğitimini engellememesi gerekmektedir. Asgari çalışma yaşının 14 olarak alındığı ülkelerde hafif işler için 13 yaş yerine 12 yaş sınır olarak belirlenebilir. (madde 7).¹⁸¹

182 sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi (1999): 182 sayılı Sözleşme,

¹⁷⁹ "Çocuk İşgücü," http://yunus.hacettepe.edu.tr/~hergen/edusos/cocuk_ismucu.htm 06.11.2001.

¹⁸⁰ Centel, 1982, a.g.e., s.104, 105.

¹⁸¹ "Çocuk İşgücü," http://yunus.hacettepe.edu.tr/~hergen/edusos/cocuk_ismucu.htm 06.11.2001.

UÇÖ'nün çocuk ve genç işgücünün korunulmasına ve ortadan kaldırılmasına yönelik, 1999 yılında kabul ettiği en yeni Sözleşmesidir. Türkiye'de 182 sayılı Sözleşmeyi 25.01.2001 tarihinde ve 4623 sayılı Kanunla onaylamıştır.

182 sayılı Sözleşmede, “çocuk” terimi 18 yaşın altındakileri kapsamaktadır (madde 2). “En kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği” ifadesi ise; çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini (madde 3/bent a); çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu (madde 3/bent b); çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu (madde 3/bent c) ve doğası veya gerçekleştirdiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işleri (madde 3/bent d) kapsar.

Ayrıca Sözleşmenin 7. maddesinin 2. bendinde; her üye devletin, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında eğitimin önemini dikkate alarak etkin bir şekilde ve belli bir zamanla sınırlı olarak; çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğine dahil olmalarının önlenmesi; çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinden uzaklaştırılmaları, sosyal uyumları ve rehabilitasyonları için gerekli ve uygun doğrudan yardım sağlanması; çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinden uzaklaştırılmaları için ücretsiz temel eğitim ve mümkün ve uygun olduğu takdirde mesleki eğitim sağlanması; özel olarak riskli durumda bulunan çocukların belirlenmesi ve onlara ulaşılması ve kız çocuklarının özel durumunun dikkate alınması gibi önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

9.2.2. Tavsiye Kararları

UÇÖ'nün genellikle Sözleşmeleri tamamlamak üzere kabul ettiği, çocuk ve genç işgücünün korunulmasına yönelik Tavsiye Kararları da Sözleşmeler gibi, asgari

çalıştırılma yaşı, gece dönemlerinde çalıştırma ve sağlık muayeneleri gibi üç konu başlığı altında aşağıdaki gibi sıralanmaktadır;

4 sayılı Kadın ve Çocuk İşçilerde Kurşun Zehirlenmesi Hakkında Tavsiye Kararı (1919): 4 sayılı Tavsiye Kararına göre, çocuk ve kadın işçilerin, kurşun içeren işlerde çalıştırılmalarının yasaklamasını öngörmektedir. Ancak bazı önlemlerin alınması ile bu tür işlerde çocukların ve kadınların çalıştırılabilmelerine olanak tanımaktadır.

14 sayılı Tarım İşkolunda Çocuk ve Genç İşçilerin Gece Çalıştırılmaları Hakkında Tavsiye Kararı (1921): 14 sayılı Tavsiye Kararı, tarım işlerinde, 14 yaşından küçük çocuk ve genç işçilerin gece dönemlerinde çalıştırılmalarının, kesintisiz olarak asgari 10 saatin dinlenme süresi kalacak biçimde, 14 yaşından büyük işçilerin ise, asgari 9 saatin dinlenme süresi kalacak biçimde düzenlenmesinin gerektiğini üye devletlere önermektedir.

41 sayılı Sanayi Dışı İşlerde Çocukların Asgari Yaşı Hakkında Tavsiye Kararı (1932): Asgari çalıştırma yaşı hakkındaki 33 sayılı Sözleşme ile ulusal mevzuata bırakılan, hafif iş, kamuya açık gösteri işlerinde çalıştırma izni, tehlikeli iş gibi ayrıntılar 41 sayılı Tavsiye Kararıyla açıklığa kavuşturulmuş ve üye devletlere yol gösterici olmuştur.

79 sayılı Çocuklar İle Genç İşçilerin Çalıştırılmaları İçin Sağlık Muayeneleri Hakkında Tavsiye Kararı (1946): Söz konusu Tavsiye Kararında, sanayi dışı işlerde çalıştırılacak çocukların ve gençlerin, işe başlamadan önce ve sonra sağlık muayenesinden geçirilmesinin gerektiği, muayeneden sonra bulguların kayıtlara geçilerek saklanması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca sağlık muayenelerinin 21 yaş doluncaya kadar sürdürülmesi önerilmektedir.

80 sayılı Sanayi Dışı İşlerde Genç İşçilerin Gece İşlerinde Çalıştırılmaları Hakkında Tavsiye Kararı (1946): 80 sayılı Tavsiye Kararı, 14 yaşından küçüklerin alacakları izinler konusunu düzenlemiştir. 14 yaşından küçüklerin, çalıştıkları işlerin

gece 10'da bitmesi gerektiği ve kesintisiz 16 saat dinlenme verilmesinin gerektiği önerilmektedir.

96 sayılı Kömür Madeni İşkolunda Asgari İstihdam Yaşı Hakkında Tavsiye Kararı (1953): 96 sayılı Tavsiye Kararına göre, 16 yaşından küçüklerin kömür madenlerinde çalıştırılmalarını önermektedir. Hatta 16 yaşından büyük işçilerin de çalıştırılmalarının gerektiğini belirtmektedir. Ancak, çıraklık veya meslek öğrenimi amacıyla iş güvenliği tedbirlerinin alınması ile kömür maden ocaklarında çalıştırmaya olanak verilmektedir.

116 sayılı Çalışma Saatlerinin Azaltılması Hakkında Tavsiye Kararı (1962): Çalışma saatlerinin azaltılması konusunda, özellikle çocukların ve gençlerin çalıştığı ağır ve tehlikeli işlerin önceliğinin olması gerektiği önerilmektedir.

124 sayılı Yeraltı İşlerinde Asgari İstihdam Yaşı Hakkında Tavsiye Kararı (1965): 123 sayılı Sözleşme'de belirlenen asgari çalışma yaşı ile 18 yaşından aşağı olmamak üzere, çıraklık eğitimi veya uzmanların denetiminde yürütülen eğitimde veya iş güvenliği tedbirlerinin alınması koşulu ile yeraltı işlerinde çocukların ve gençlerin çalıştırılmalarına olanak tanımaktadır.

125 sayılı Yeraltı İşlerinde Genç İşçilerin Çalıştırılmaları Hakkında Tavsiye Kararı (1965): 125 sayılı Tavsiye Kararına göre, en az 36 saatlik bir sürenin, yeraltında çalışacak çocuk ve genç işçilere haftalık dinlenme süresi olarak verilmesini önermektedir. Ayrıca bu sürenin ivedilikle 48 saate çıkartılmasının gerektiği belirtilmektedir. Yıllık izin konusunda da, bir yıllık çalışma karşılığında en az 24 günlük yıllık ücretli izin verilmesini önermektedir.

128 sayılı Azami Ağırlık Hakkında Tavsiye Kararı (1967): 127 sayılı Sözleşme'yi tamamlayan 128 sayılı Tavsiye Kararı, yüklerin taşınması sırasında, genç işçilerin kullanılması halinde, taşıdıkları yüklerin en fazla ağırlığının, yetişkin işçilerinkinden az olmasını ve imkanlar dahilinde yük taşıma işlerinde çocukların ve gençlerin çalıştırılmaması gerektiğini önermektedir.

144 sayılı Benzen Hakkında Tavsiye Kararı (1971): 136 sayılı Sözleşme'yi tamamlamak üzere kabul edilen 144 sayılı Tavsiye Kararı, genç işçilerin benzen veya benzen ürünleriyle çalışılan işlerde çalıştırılmalarının yasaklanması gerektiğini önermektedir. Ancak, mesleki eğitim ve bir uzman denetiminde olmak koşuluyla çocukların veya gençlerin bu tür işlerde çalıştırılabilmelerine olanak tanımaktadır.

146 sayılı Çalışma Hayatına Girişte Asgari Yaş Haddi Hakkında Tavsiye Kararı (1973): 138 sayılı Sözleşme'yi tamamlayan 146 sayılı Tavsiye Kararı, 138 sayılı Sözleşme'de 15 olarak belirlenen asgari çalıştırma yaşının, 16'ya yükseltilmesini önermektedir.

153 sayılı Genç Denizcilerin Korunması Hakkında Tavsiye Kararı (1976): Deniz işçilerinin iş sürelerini düzenlenmesi konusundaki 153 sayılı Tavsiye Kararı, deniz işçilerine sürekli fazla çalışma yaptırılmasının imkanlar dahilinde uzak durulmasının ve günlük iş sürelerinin 8 saat, haftalık ise 40 saat olması gerektiğini önermektedir. Ayrıca 18 yaşından küçük olanların günlük öğle yemeği tatili olarak 1 saat dinlenme süresi ve her iki saatte bir 15 dakika ara dinlenme verilmesi gerektiği belirtilmektedir.

9.3. Avrupa Konseyi Belgeleri

Çocukların ve gençlerin korunulmasına yönelik uluslararası belgelerden Avrupa Konseyi belgelerini, Avrupa Sosyal Şartı ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere iki alt başlık haline incelemeye çalışacağız.

9.3.1. Avrupa Sosyal Şartı

Bir uluslararası antlaşma niteliğinde olan bu belge, Avrupa Konseyi'ne üye devletler arasında 18.10.1961 tarihinde Torino'da imzalanmıştır ve 26.02.1965 tarihinde de uluslararası alanda yürürlüğe girmiştir. Türkiye Avrupa Sosyal Şartı'nı 24.12.1989

tarhinde¹⁸² 3581 sayılı Kanunla yürürlüğe sokmuştur.¹⁸³ Çocuklar ve gençlerin korunulmasını Avrupa Sosyal Şartı'nın 7. maddesi düzenlemektedir. Genel olarak 7. madde çocukların ve gençlerin uğrayacakları bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel olarak korunmasını belirlemektedir. Türkiye, 7. maddesinin 1, 2, 7 ve 10. bentlerini dışlayarak onaylamıştır.¹⁸⁴

Avrupa Sosyal Şartı'nın 7. maddesinin 1 bendi; Hafif işler (çocukların sağlık, ahlak ve eğitimleri için zararlı olmayacağı belirlenen işler) hariç asgari çalışma yaşının 15 olmasını; 2. bendi ise tehlikeli ve sağlığa aykırı sayılan belirlenmiş işlerde asgari çalışma yaşını daha da yükseltmeyi istemektedir.¹⁸⁵

Avrupa Sosyal Şartı'nda asgari çalışma yaşı ile temel öğrenim yükümü arasında ilişki kurularak, henüz temel öğrenim çağındaki çocukların, onları bu öğrenimden yoksun bırakacak işlerde çalıştırılmalarının yasaklanmasını öngörmektedir (bent 3). Mesleki öğrenim olanaklarının gözetilmesi konusunda da, 16 yaşından küçük işçilerin iş sürelerinin sınırlanması ve mesleki yetiştirmeye ayrılan sürelerin, iş süresinden sayılması gerektiği belirtilmektedir (bent 4, 6). Bunların dışında, genç işçilerin, gece dönemlerinde çalıştırılması ve düzenli olarak sağlık muayenelerinin yaptırılmasının üzerinde durulmaktadır (bent 8, 9).¹⁸⁶

Çocukların, gençlerin ve hatta çırakların alacakları ücretlerde adaletin sağlanması ve diğer uygun ödeneklerden de yararlandırılmalarının gerektiği belirtilmektedir (bent 5). 18 yaşın altında çalışan çocuklar ve gençlere yılda en az üç haftalık ücretli izin hakkı tanınmaktadır (bent 7).¹⁸⁷

¹⁸² Mesut Gülmez, *Avrupa Sosyal Şartı ve Türkiye Kolokiyumu* (TODAİE Yayınları No:250, Ankara, 1993), s.20.

¹⁸³ Tuncay, *a.g.m.*, s.45.

¹⁸⁴ Altan, *a.g.e.*, s.296, 297.

¹⁸⁵ "Çocuk Çalıştırılmasının Önlenmesi ve Genç İşgücünün Korunması," www.chp.org.tr/trrapor/emek7.htm 09.10.2001.

¹⁸⁶ Centel, 1982, *a.g.e.*, s.78.

¹⁸⁷ Karabulut, Yayın No:19, *a.g.e.*, s.16.

Son olarak 10. bent ise, çocukların ve gençlerin özellikle doğrudan veya dolaylı olarak işlerinden doğan tehlikeler başta olmak üzere, uğradıkları bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel olarak korunulmasının gerektiği belirtilmektedir.

9.3.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa Konseyince hazırlanan İnsan Hakları Sözleşmesi, esinlendiği İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinden daha dar kapsamlı olmakla birlikte, uluslararası hukuka büyük katkısı olan, uluslararası hukukta yeni gelişmelere yol açan bir Sözleşmedir. Türkiye'nin de taraf olduğu bu Sözleşme, 04.11.1950 tarihinde imza edilmiş, 03.09.1953 tarihinde yürürlüğe girmiş ve 10.03.1954 tarihinde Türkiye tarafından 6366 sayılı Kanunla onaylanmıştır.¹⁸⁸

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin konumuz bakımından çalışma ilişkilerini düzenleyen 4. maddesinde, hiç kimse köle ve kul halinde tutulamaz, zorla çalıştırılmaz ve zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz demektir. Buna göre hiç kimsenin köle olarak veya zorla çalıştırılmasını yasaklamaktadır.

Kölelik ve kulluk kavramları, basit çalışma zorunluluğunu aşarak, kişi özgürlüğünün ağır ihlalini ifade eder. Kölelik durumunda, kişi üzerinde mülkiyet hakkına bağlı birtakım yetkiler kullanılmaktadır. Kulluk ise, bireyin bir borç karşılığı ya da toprak mülkiyetine bağlı olarak süresiz ve kendisinin son veremeyeceği bir bağ altında hizmet vermesidir.¹⁸⁹ Şüphesiz bu durumlar insan onuruna yakışır biçimde çalışmayı öngörmemektedir. Özellikle Uzakdoğu'da köle veya borçlu çocuklar statüsünde, çocukların çalıştırıldığı bilinmektedir. Bu nedenle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tüm insanların bu olumsuz koşullarda çalıştırılmasını engellemek amacıyla köle veya kul olarak insanların çalıştırılmasını yasaklamaktadır.

¹⁸⁸ Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku* (Turhan Kitapevi, Ankara, 1998), s.288.

¹⁸⁹ Melda Sur, *İş Hukukunun Uluslararası Kaynaklar Avrupa Konseyi Çerçevesinde Kabul Edilen Belgeler* (Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1995), s.13.

10. ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNÜ KORUMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR

Çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik politikalar, UÇÖ'nün IPEC (International Programme on the Elimination of Child Labour – Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı) projesi ile özdeşleştirilebilir. IPEC projesi, çalışan çocukları korumayı, çocuk işçiliği sorunuyla mücadeleyi ve bu soruna son vermeyi amaçlayan bir çalışma programıdır. IPEC projesi 1992 yılında Brezilya, Hindistan, Endonezya, Kenya, Tayland ve Türkiye'de başlatılmış, 1994 yılında Bangladeş, Nepal, Pakistan, Filipinler, Tanzanya, 1996-1997 yıllarında ise Kamboçya, Siri Lanka, Benin, Mısır, Madagaskar, Senegal, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua, Panama, Arjantin, Bolivya, Peru, Venezüella, Kolombiya ve Ekvator projeye katılmıştır. Halihazırda Afrika, Arap ülkeleri, Asya, Orta ve Doğu Avrupa'dan da programa katılmak isteyen bazı ülkelerde hazırlık çalışmaları yapılmaktadır.¹⁹⁰

Programa katılan ülkelerdeki çalışan çocukların korunması amacıyla gerçekleştirilen ulusal düzeydeki çalışmalar, ülke hükümetleri (kamu) ile işçi sendikaları, işveren örgütleri, diğer gönüllü kuruluşlar ve ilgili gruplar (üniversiteler ve basın/medya gibi) tarafından yürütülmektedir.¹⁹¹

Çocukların ve gençlerin korunması için IPEC projesi kapsamında gerçekleştirilecek olan politikaları kısa- orta vadeli politikalar ve uzun vadeli politikalar olmak üzere iki ana grupta toplayabiliriz.

10.1. Kısa ve Orta Vadeli Politikalar

Çocukların ve gençlerin korunmasına yönelik politikaların ilki olan kısa-orta vadeli politikalarda, çalışan çocuklarının yaşamlarının kolaylaştırılması

¹⁹⁰ "Ülke Programı," www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/programme/index.htm 03.01.2002.

¹⁹¹ "What is IPEC: IPEC at a Glance," www.ilo.org/public/english/standards/ipcc/about/implementation/ipcc.htm 12.12.2001.

hedeflenmektedir. Çalışma koşullarının düzeltilmesi, sağlık hizmetlerinin ulaştırılması, boş zaman etkinlikleri ve eğitim olanaklarının geliştirilmesi bunlar arasında sayılabilir. Bunların yanında ayrıca kısa-orta vadeli politikalarda, çocuklara ve gençlere, insan hakları belgelerinin kendilerine sunduğu çağdaş yaşam olanaklarını tanımalarını da sağlamaktadır.¹⁹² Diğer bir değişle çocukların her anlamda korunması ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi hedeflenmektedir.

Kısa-orta vadeli politikalarda, çalışan çocuklara ve gençlere sağlık ve sosyal hizmet sunumu önemli bir yer teşkil etmektedir. Çünkü toplumun aynı yaşta olan, biri okuyan diğeri çalışan iki grup arasında kaynakların kullanımı açısından adaletsizlik meydana gelmektedir. Sağlık ve sosyal hizmet sunumu bakımından, okuyan öğrencilere aktarılan kaynaklar kadar çalışan çocuklara da kaynak aktarılmalıdır.¹⁹³

Bu çerçevedeki politikalardan bir diğeri de, ailelerin gelir olanaklarının güçlendirilmesidir. Bu tür politikalar çocuk yerine aileyi özellikle de aile reisini hedeflemektedir. Bu politikalardan biri de ülkemizde de uygulanan “aile gelirini desteklemek açısından ailenin girişimciliğini arttırma” programı, gelir yetersizliği nedeniyle çocuklarını çalıştırmak durumunda kalan ailelere kendi işlerini kurmalarını öneren programdır. Bu program düşük gelirli ailelere girişimcilik öğretecek ve böylece aile gelirlerini yükseltmelerini sağlayacaktır.¹⁹⁴ Ailelerinin gelir olanaklarının güçlendirilmesi konusunda özellikle kırsal alanda yapılan çalışmalar vardır. Aileyi ve çocuğu kırsal alandan koparmayarak, orada yeni tarımsal iş alanları oluşturulmakta ve ücretli çocuk emeği gereksizleşmektedir.¹⁹⁵

Kısa-orta vadeli politikalarda, ülkelerin sosyo-ekonomik koşulları göz önüne alındığında kaynakların yetersizliği ve alt yapı eksikliği çocuk işçiliğinin çok kısa

¹⁹² Gürhan Fişek, “Türkiye’de Çocuk Emeği Çalışmalarına Genel Bakış,” www.fisek.org.tr/019.php 29.09.2001.

¹⁹³ Gürhan Fişek, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk İşçilik Sorunu ve Müdahale Programları,” www.fisek.org.tr/0113.php 23.01.2002.

¹⁹⁴ Baştaymaz, 2000, a.g.e., s.301.

¹⁹⁵ Gürhan Fişek, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk İşçilik Sorunu ve Müdahale Programları,” www.fisek.org.tr/0113.php 23.01.2002.

vadede sona erdirilmesinin zor olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun gerçekleşmesi pek çok ülkede sosyal ve ekonomik koşulların iyileşmesine bağlıdır.¹⁹⁶

10.2. Uzun Vadeli Politikalar

IPEC projesinin uzun vadeli politikalarının hedefi, çocuk işçiliğine son verilmesidir. Başka bir deyişle çocukların çalışma yaşamından uzaklaştırılmasıdır. Bu temel hedeftir. Ancak bu uzun vadede, sosyal politikalarla desteklenerek, yoksulluğun, işsizliğin, sosyal güvencesizliğin üstesinden gelinerek yenilebilir. Kamuoyunun duyarlılaştırılması, konunun tüm boyutlarıyla ortaya konulması ve çocukların çaresizliklerinin vurgulanması, bu hedefe ulaşmada ilk adımlardır.¹⁹⁷

Uzun vadeli politikalarda, çocukların içinde bulunduğu koşulların, gelecek konumlarının ve olası sorunlarının sergilenmesi yoluyla, ekonomik koşullar gözden uzak tutulmaksızın köklü düzeltmeler (toplumsal öngörüler) gerekmektedir.¹⁹⁸

Çocuk ve gençlerin çalışma hayatından uzaklaştırılması için yoksulluğun önlenmesi gerekmektedir. Çünkü yoksulluk, çocuk ve genç işgücü kullanımının temel nedenidir ve zaman içinde bir kısır döngü yaratmaktadır. Bir ülkede, ekonomik gelişmişlik düzeyinin geri olması ve daha da önemlisi eşit olmayan gelir dağılımı, yoksulluk sorununun temel belirleyicisi olmaktadır.¹⁹⁹

Eğitimsizlik, bugünün ihtiyaçlarına uygun olmayan kimi geleneklerin değişmesine de imkan tanımamaktadır. Dolayısıyla geleneksel olarak çocukların çalışmasına yabancı olmayan toplumlarda çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında eğitimin önemi büyüktür. Bu eğitim sadece okullarda verilen örgün eğitim değil, aynı zamanda toplumu her yönden kavrayacak yaygın eğitimidir.²⁰⁰ Bu nedenle zorunlu temel

¹⁹⁶ "Ülke Programı," www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/programme/index.htm 03.01.2002.

¹⁹⁷ Gürhan Fişek, "Türkiye'de Çocuk Emegi Çalışmalarına Genel Bakış," www.fisek.org.tr/019.php 29.09.2001.

¹⁹⁸ Gürhan Fişek, "Sanayide Çalışan Çocuklar," www.fisek.org.tr/018.php 23.01.2002.

¹⁹⁹ İlik ve Türkmen, a.g.e., s.5.

²⁰⁰ "Çocuk İşçiliği," www.disk.org.tr/diskar.asp?id=4 04.12.2001.

eğitim süresi ve kalitesi yükseltilmelidir. Ayrıca, alışma hayatına dair yasal korumaların genişletilmesi, ocuk haklarına dair sözleşmelerin hayata geçirilmesi ve etkin bir denetimin sağlanması gerekmektedir.²⁰¹

²⁰¹ Baştaymaz, 2000, **a.g.e.**, s301, 302.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOCUK-GENÇ KAVRAMLARI VE ÇALIŞMA YAŞAMINDA ÇOCUK-GENÇ İŞGÜCÜ

1. TÜRKİYE'DE ÇOCUK VE GENÇ KAVRAMLARI

Çocuk genel bir anlayışa göre insanın yavrusuna verilen addır. Bebekliğin sona erdiği 18. aydan başlayarak ergenlik döneminin başladığı 12-14 yaşlarına kadar süren bir evredir. Ergenlikten sonra gençlik çağı başlar ve bu dönem genel olarak 18-20 yaşına kadar sürer. Fakat gençlik çağının da çocukluk çağının bir bölümü olduğu kabul edilir. Bu dönemlerde çocukların dil, düşünce, davranış, başka çocuklarla sürdürdükleri ilişkiler kendilerini ve başkalarını algılamaları açısından değişiklikler gösterir. Bununla beraber çocukluk çağı, bir coğrafi bölgeden diğerine, zamandan zamana, bir ülkeden, bir bölgeden diğerine, hatta insandan insana değişiklik arz eder.²⁰²

Geleneksel kültürümüz açısından çocuk kavramı incelendiğinde, çocuktan beklenenin itaat ve bağımlılık olduğu karşımıza çıkmaktadır. Bu bağımlılık zaman içinde önce çocuğun anne-babasına bağımlılığı, sonra da yaşlılıkta anne-babanın yetişkin evlatlarına bağımlılığı şeklinde oluşur.²⁰³ Çocuklar ailenin temel değerlerine uyumlu ve anne-babaya itaatkar olmak zorundadır. Çocuğun bağımsız bir kişiliğe sahip olması, kişilik sorunlarının anlaşılmaya çalışılması bir problem olarak düşünülmez bile. Üstelik çocuğun kendi kendine karar alabilecek bağımsız bir kişiliğe sahip olması ailenin değer sistemine ters düşeceğinden istenmemektedir. Evladın “hayırlı” olması esastır. Kız ve erkek çocuklar arasında sevgi farkı olmamakla birlikte, varolan ilgi farkı, kız çocuğun evlenip “ele gideceği” yargısından, oğlan çocuğun ise anne-babanın yanında kalıp onların yaşlılık dönemlerinin sigortası olacağı görüşünden kaynaklanmaktadır. Oğlan çocuk, ailenin yeniden üretimini sağlayacak, baba soyunu ve soyadını devam ettirecektir. Geleneksel ailede soyun devamı temel bir işlev ve amaç

²⁰² Tuncay, a.g.m., s.42.

²⁰³ Işıl Bulut, “Psiko-Sosyal Gelişim Sorunları,” *Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları* (TİSK Yayınları No: 171, Ankara, 1997), s.59.

olduğundan çocuğun değeri de bu amacı ve işlevi sürdürebilmesi ile doğru orantılı olarak artmaktadır.²⁰⁴

Birleşmiş Milletler'in 1989 yılında kabul ettiği (Türkiye'nin de onayladığı) Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'sinde de belirtildiği gibi, çocuklara uygulanan kanunlar çerçevesinde daha önce rüşt yaşına erişilmedikçe 18 yaşını bitirmemiş kişiler çocuk olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım Türk Medeni Kanunu'nda kullanılan küçük kavramını kapsamaktadır.²⁰⁵ Medeni hukukumuzdaki rüşt yaşı dikkate alındığında 18 yaşını doldurmamış olan herkes küçük olarak algılanmaktadır.²⁰⁶ Dolayısıyla Medeni Kanunumuza göre 18 yaşın altındaki kişiler çocuk olarak kabul edilmektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü çocuk kavramını, 1994 Çocuk İşgücü Anketi'nde, 6-14 yaş arasındaki fertler²⁰⁷ 1999'daki Çocuk İşgücü Anketi'nde ise 5-17 yaş arasındaki fertler olarak tanımlamaktadır.²⁰⁸

Ülkemizde, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı'nca gençlik, buluşa erme sebebiyle, biyopsikolojik bakımdan çocukluğun sonu ile, toplum hayatında sorumluluk alma dönemi olan 12-24 yaş grubu arasında kalan yaş grubu olarak tarif edilmektedir.²⁰⁹

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından kalkınma planlarında gençlik yaşı esas alınarak değişik gençlik tanımları karşımıza çıkmaktadır. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 14-24, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 12-22, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 12-24 ve V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 15-24 arası yaş grupları genç olarak tanımlanmıştır.²¹⁰

²⁰⁴ Vedat Bilgin, Erkan Akın, Belma Tokuroğlu, **Çalışan Çocukların Toplumsal Profili (Ankara Sanayiinde Bir Saha Araştırması)** (TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu Yayınları, Ankara, Temmuz 1994), s.50.

²⁰⁵ Başbakanlık Çocuk Esirgeme Kurumu, **Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (Ulusal İlk Rapor)** (Sistem Ofset, Ankara, 1999), s10.

²⁰⁶ Karabulut, Yayın No:25, a.g.e., s.11.

²⁰⁷ Devlet İstatistik Enstitüsü, **Çocuk İşgücü 1994** (Yayın No: 1997, Ankara, Ocak 1997), s.6.

²⁰⁸ Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye'de Çalışan Çocuklar 1999** (Yayın No: 2461, Ankara, Mayıs 2001), s.9.

²⁰⁹ Özkan Ünver ve diğerleri, **12-14 Yaş Gençlerin Sosyo-Ekonomik Sorunları** (Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Matbaası, Ankara, 1986), s.9.

²¹⁰ Vedat Bilgin ve diğerleri, **Gençlik Sorunları ve Genç İşçiler Araştırması** (Türk Metal Sendikası Yayınları TÜRK-AR Araştırma Dizisi:1, Ankara, 1995), s.24.

TÜRK-İŞ çocuk ve genç kavramlarını, temelde yaşam yükünü yüklenmemiş, geçim ve parasal sorunlara bağlı olmayan²¹¹, ailenin ve devletin koruduğu, tabii, diğer kurum ve kuruluşların da sahip çıktığı, çocukluğunu yaşayabilen, fiziksel ve ruhsal gelişimini sağlıklı olarak tamamlayabilen, yeterli bir eğitimle geleceğe hazırlanan ve geleceğin nitelikli işgücü oluşturan insan, olarak tanımlamıştır.²¹²

2. TÜRKİYE'DE ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜ KAVRAMLARI

Çocuk ve genç işgücünü tanımlayan bir metne, Türk İş mevzuatında rastlanılmamaktadır.²¹³ Ancak, çocuk ve genç kavramından söz eden hükümler, Türk İş Mevzuatında yer almaktadır. Gerçekten, İş Kanunu'nun 67, 69, 78 ve 80. maddeleri ile Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun 173. madde metinlerinde çocuk ve genç deyimleri kullanılmıştır ve bu madde metinlerinden çocuk ve genç işgücü kavramlarını çıkartabilmekteyiz.

İş Kanunu'nun 67. maddesinde çalışma yaşının 15 olarak saptandığını görmekteyiz. 15 yaşından aşağı çocukların çalıştırılmaları yasaktır. Ancak yine İş Kanunu'na göre, çocukların sağlık ve gelişmelerine okul veya mesleki eğitim ve mesleğe yöneltme programlarının devamlarına veya öğrenimden yararlanma kabiliyetlerine zarar vermeyecek nitelikteki hafif işlerde 13 yaşını doldurmuş çocukların çalıştırılmaları mümkündür. Öyleyse, İş Kanunumuz, işe başlama yaşını 15 olarak tespit etmiş olmakla birlikte, yine İş Kanunu'na tabi işlerde 13 yaşından itibaren çocuk çalıştırılabileceğini ancak çocuğun eğitimine engel olmayacak bir düzenleme içinde bulunmasını öngörmektedir. Normal olarak çalışma yaşı 15'tir. Bu da uluslararası standartlara uygundur. Ancak 13 yaşından itibaren hafif olan işlerde, çocuğun gelişimine ve eğitimine engel olmayacak tarzda çalıştırma yapılması mümkün olabilecek demektir.²¹⁴

²¹¹ Bilgin ve diğerleri, 1994, a.g.e., s.I.

²¹² Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı, **Türkiye'de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları** Yayına Hazırlayan: Ertan Kahramanoğlu, (Ankara, 1996), s.11.

²¹³ Centel, 1982, a.g.e., s.34-36.

²¹⁴ Fevzi Demir, "İş Hukukunda Çocuk İşçiler," **Çalışan Çocuklar ve Genç İşçilerin Sorunları Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu 16-17-18 Mayıs 1995/İzmir** (TÜRK-İŞ Yayınları No:188, Ankara, 1995), s.23, 24.

İş Kanunu'nun 69. maddesine göre, sanayie ait işlerde 18 yaşını doldurmamış erkek çocukların gece dönemlerinde çalıştırılmaları yasaktır. 78. maddeye göre, 16 yaşını doldurmamış çocuklar ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaz demektir. Ancak aynı maddenin devamında 16 yaşını doldurmuş 18 yaşını bitirmemiş çocukların bazı ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmalarına olanak tanımaktadır. 80. madde ise 13'den 18 yaşına kadar (18 dahil) çocukların herhangi bir işte çalıştırılmadan önce sağlık muayenesinden geçirilmesinin gerektiği belirtilmektedir.

1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu 173/1'e göre 12 yaşın altında çalıştırılan küçük kişilere çocuk işgücü denilmektedir.²¹⁵

Görüldüğü gibi, İş Kanunumuzun 67. maddesi 15 yaşından aşağı çocukların çalıştırılmayacağını söylemesine rağmen, çalışma yaşı 12'ye kadar düşebilmektedir. Sosyal Sigortalar Kanununda yaşlılık sigortası açısından sigortalılık süresinin başlangıcı 18 yaş olarak kabul edilmiştir. Öte yandan 18 yaşındaki gencin seçme ve seçilme hakkı yok iken, 18 yaşındaki bir gencin çeşitli suçlar bakımından ceza alabilmesi mümkün olmaktadır. Bir başka konu, 16 yaşından küçükler için asgari ücret düşük tutularak, eşit işe eşit ücret ilkesinin ortadan kaldırılmasıdır. Bu durum yalnızca asgari ücret açısından değil, çıraklık adı altında çalıştırılan işçilerin genel olarak düşük ücretle çalıştırılması açısından önemli sorunlar yaratmaktadır.²¹⁶

Demek oluyor ki, ülkemizde 18 yaşından küçükler çocuk sayılmaktadır. Bu yaşın altında çalışanlara da çocuk işgücü denir. Bununla birlikte ülkemizde asgari çalışma yaşı 15 olarak kabul edildiğinden 15-18 yaş arasında çalışanlara genç işgücü, 15'ten küçüklere de çocuk işgücü tanımlaması yapılmaktadır. Bu saptamanın uluslararası sözleşmelere uygun olduğu söylenebilir.²¹⁷

CENTEL'e göre ise, Türk hukuk sistemi açısından, çalışma yaşamında yer alan ve yaşları 12-18 arasında olan kişileri genç işgücü olarak kabul edebiliriz. Çünkü İş Hukuku açısından önemli olan, en az çalışma yaşı olarak saptanmış yaştır. Bu açıdan, en

²¹⁵ Centel, 1982, a.g.e., s.36.

²¹⁶ TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu, 1993, a.g.e., s.15.

²¹⁷ Tuncay, a.g.m., s.43.

az çalışma yaşının altındakileri çocuk işgücü, ve bu yaşın üstündeki yaşta olan işgücünü de, çocuk işgücü olmaktan çıkana kadar, yani 18 yaşını dolduruncaya kadar, genç işgücü olarak adlandırmak gerekmektedir.²¹⁸

3. TÜRKİYE'DE ÇOCUK VE GENÇ ÇALIŞTIRILMASININ NEDENLERİ

Ülkemizde çocukların ve gençlerin çalıştırılma nedenleri araştırılırken, ülkenin sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel durumunu ortaya koymak ve konuya çeşitli boyutlarıyla yaklaşmak gerekmektedir.²¹⁹ Bu nedenle ülkemizdeki çocuk ve genç çalıştırılma nedenleri sıralanırken yoksulluk, adaletsiz gelir dağılımı, işsizlik, kayıtdışı ekonomi, düşük ücret politikası, örgütsüzlük, hızlı nüfus artışı, bölgeler arası eşitsizlikler, göç, düzensiz kentleşme, yetersiz eğitim, geleneksel ve kültürel koşullar gibi çocuk ve genç işçiliğini doğuran belli başlı sebepleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir.²²⁰ Çalışmamızın bu bölümünde bütün bu sebepleri yoksulluk, eğitim düzeyi ve geleneksel kültür başlıkları altında toplamaya çalışacağız.

3.1. Yoksulluk

Çocukların ve gençlerin çalıştırılma nedenlerinin başında bilindiği gibi yoksulluk gelmektedir. Çocuklar genellikle aile gelirine katkıda bulunmak amacıyla çalışma yaşamına itilmektedir. Bir ülkede, ekonomik gelişmişlik düzeyinin geri olması ve daha da önemlisi eşit olmayan gelir dağılımı, yoksulluk sorununun temel belirleyicileri olmaktadır. Ayrıca hızlı nüfus artışı, toplam nüfus içindeki çocukların oransal payını arttırmaktadır. Bu da çocuklara yönelik toplumsal hizmet yatırımlarına daha çok pay ayrılmasını gerektirmektedir. Bunu karşılayamayan gelişmemiş ekonomilerde, çocukların ve gençlerin çalışma yaşamına erken yaşta katılımları kaçınılmaz olmaktadır. Kırdan-kente göç hızı, kentsel hizmet ve istihdam olanaklarıyla

²¹⁸ Centel, 1982, a.g.e., s.36.

²¹⁹ "Çocuk Çalıştırılmasının Önlenmesi ve Genç İşgücünün Korunması," www.chp.org.tr/trrapor/emek7.htm 09.10.2001.

²²⁰ DİSK, DİSK 11. Genel Kurul Yönlendirici Belge ve Kararlar (Yayın No: 32, Ankara, Eylül 2000), s.25.

orantılı olmadığından, ortaya çıkan işsizlik ve yoksulluk gibi sorunlar çocuk ve genç işgücü kullanımını yaygınlaştırmaktadır.²²¹

Gelişmekte olan bir ülke durumundaki Türkiye'nin nüfusu 62 milyon dolayında olup, nüfus artış hızı %1,64'tür. Buna karşılık uzun yıllar süregelen hızlı nüfus artışı, toplam nüfus içindeki genç nüfusun ağırlığını artırmaktadır. 0-14 yaş grubunu oluşturan nüfus 20 milyon civarındadır. Nüfusun %46'sı da kırsal kesimde yaşamaktadır.²²² Türkiye, yıllık kişi başına düşen 2900 dolar (1999) GSMH ile orta gelirli bir ülkedir. Gelir dağılımı adaletsizdir. Yetersiz sosyal güvenlik ağları, yüksek işsizlik oranları ve enflasyon, başta çocuklar olmak üzere çok sayıda aileyi etkilemektedir. Türkiye'nin sağlık, eğitim ve kültür harcamaları düşük düzeydedir. Türkiye'de yaş ve cinsiyet gözetmeksizin nüfusun %4.5'i çok zengin, %10.5'i zengin, %17'si varlıklı, %14'ü orta halli, %36'sı yoksul ve bu oranın %17.5'i yoksulluk sınırının altındadır. Çok zengin olanlar ülke genelinin %25'lik payına sahiptir. Yoksul aileler, ülke genelinin ancak %6 payını kullanabilmektedir ve kişi başına yıllık gelirleri ise 500 dolar civarındadır. Dengesiz gelir dağılımı sorunu ve sağlık, eğitim, konut edinme gibi sosyal gelişme konularında, yöre ve cinsiyete bağlı eşitsizlikler devam etmektedir. Türkiye'de nüfusun en zengin %20'si ile en fakir %20'si arasındaki fark son 10 yılda hızla açılmaya devam etmektedir. Türkiye'de varlıklı kesimler ile orta sınıf kültürel açıdan yoksuldur. Yeni bin yılda dünyada olduğu gibi Türkiye'de yoksulluğun ağır yükünü devralan çocuklar ve kadınlar olmuştur.²²³

Ekonomik ve politik zorunlu göçler sonucu büyük şehirlerde nüfus artmaktadır. Toplumumuzda, özellikle de göçle gelen ailelerde kadınların çalışması henüz kabul edilebilir olmadığından ailede baba ile birlikte ucuz işgücü özelliği olan çocuk çalışması öne çıkmaktadır.²²⁴ Bu tablo, ülkemizdeki çocuk ve genç işgücünün, yoksulluktan ve yoksulluğu oluşturan kaynaklardan dolayı çalıştırılma nedenlerini açıkça ortaya koymaktadır.

²²¹ İlik ve Türkmen, a.g.e., s.5.

²²² "Çocuk Çalıştırılmasının Önlenmesi ve Genç İşgücünün Korunması," www.chp.org.tr/trrapor/emek7.htm 09.10.2001.

²²³ "Yeni Bin Yılın Dünya Çocukları," www.cocukvakfi.org.tr/sayisal_rapor2.htm 30.12.2001.

²²⁴ Ayşe Ocakçı, "Türkiye'de Çalışan Çocukların Durumu," www.geocities.com/sagliktoplum/tcc.html 30.12.2001.

3.2. Eğitim Sistemi

Çocukların ve gençlerin çalıştırılmasının diğer önemli bir nedeni de, ülkenin eğitim olanaklarının sınırlı olmasıdır. Eğitime ilişkin altyapının yeterince yaygınlaşmamış olması ve çocukların eğitim hizmetlerinden yararlanmasını engelleyen diğer etmenler sonucu, eğitim sistemine giremeyen ya da herhangi bir kademesinden kopan çocuklar, ya çalışma yaşamına katılmakta ya da işsiz kalmaktadır.²²⁵

Eğitim, gelişmişliğin önemli bir ölçütüdür. Türkiye 8 Yıllık Kesintisiz Zorunlu Eğitim Yasası'nı kabul etmekle birlikte, Dünya Bankası'nın hazırladığı "Dünya Kalkınma Raporu 1999-2000" isimli raporuna göre milli gelir içinde dünyada eğitime en az kamu harcaması yapan ülkelerin arasında gösterilmektedir. Bu durum varolan eğitimin kalitesini de olumsuz yönde etkilemektedir. Eğitim sisteminin bozukluğu, eğitilmiş insana dayalı iş sahalarının sınırlılığı insanların eğitime olan güvenlerini de sarsmaktadır. Resmi rakamlar göstermektedir ki, eğitilmiş insanların arasındaki işsizlik oranı, eğitimsizlere göre daha yüksektir. Bu durumda okumuş işsiz olmaksızın, düz işçi olmak ve bir an önce ekme parası kazanmak, aileler ve bireyler için daha önemli hale gelmektedir. Çocuğunu okutmak isteyen aileler ise okul masraflarının yüksekliğinden bu isteklerini gerçekleştirememektedirler. Çocuklar, işsiz kalan, sosyal güvenceleri olmayan ya da parçalandıkları için kendilerine bakamayacak duruma düşen ebeveynlerinin yerine ailenin geçimini üstlenmek zorunda kalmaktadırlar. Bir kısım çocuk ise, bir yandan çalışırken, diğer yandan okuluna devam etmektedir.²²⁶

Ülkemizde eğitim düzeyi çok düşüktür ve eğitim düzeyinin düşüklüğü ile çocukların çalışma hayatına erken atılması arasındaki ilişki çok sıkıdır.²²⁷ Ebeveynlerin yeterince eğitilmiş olmaması aile içinde eğitimin önemini algılanmasını engeller.²²⁸ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 1994-1999 dönemini kapsayan Çalışan Çocuklar Projesi Raporu'nda; çalışan çocukların babalarının %12,4'ü, annelerinin de %34,3'ü hiç okula gitmemiştir. Babalarının %76,8'i, annelerinin %60'ı ilkokulu

²²⁵ İlik ve Türkmen, a.g.e., s.5.

²²⁶ "Çocuk İşçiliği," www.disk.org.tr/diskar.asp?id=4 04.12.2001.

²²⁷ TİSK, *Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları* (Yayın No: 171, Ankara, 1997), s.98.

²²⁸ "Çocuk İşçiliği," www.disk.org.tr/diskar.asp?id=4 04.12.2001.

bitirmiştir.²²⁹ Çiğdem KAĞITÇIBAŞI'nın 1981 yılında yaptığı araştırma sonucunda ülkemizde hiç okumamış ailelerde çocuğun faydasının %94 oranında ekonomik olarak değerlendirildiği, lise ve üniversite mezunlarında bu oranın çok altlara doğru düştüğü sonucunun ortaya çıkması, eğitim düzeyinin önemini bize göstermektedir.²³⁰ Diğer bir deyişle, ailelerin eğitim düzeyi düştükçe çocuklar ve gençler ekonomik fayda olarak görülmekte, bu nedenle de çocuklar ve gençler erken yaşlarda çalışma hayatına girmektedir.

3.3. Geleneksel Kültür

Kırsal kültürde çocuk, yetişkin rolüne çok erken girer. Kızlar, anne tarlalarda olduğu için ev işlerini ve kardeşlerinin bakımını üstlenir. Erkek çocuklar ise hayvan otlatma, tarlalarda yetişkinlere yardım etme gibi işler yaparlar. Yani toplum çocukların küçük yaşlardan başlayarak çalışmasına olumsuz bakmamaktadır. Çocukların çalıştırılması kültürel bir değer olarak benimsenmiştir. Çocuğun evde ve tarlada ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılmasıyla, herhangi bir işyerinde ücret karşılığı çalışması arasında değerler açısından bir fark yoktur. Bilakis ikinci eve parasal katkı sağladığı için daha çok tercih edilmektedir. Kentin bu konuda önemli bir kaynak teşkil ettiği açıktır ve kırdan kente göç, bu nedenle çocuk işçiliğini arttıran bir olgu olarak görülebilir.²³¹

Ülkemizde önemli bir gerçek de, çocuktan beklenen maddi yardımların, özellikle erkek çocuk üzerinde odaklaşmasıdır. TİSK'in (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) 1994'te yaptığı bir araştırmaya göre; çalışan çocukların %75'inin erkek olması bu görüşü destekler niteliktedir. Üretim ve sosyal güvenlik aracı olarak daha etkili olan erkek çocuk ailede kız çocuktan daha değerlidir. Bir başka deyişle ülkemizde erkek çocuklara kızlardan daha fazla değer verilmesinin temelinde aileye olan maddi katkıların büyük önemi vardır.²³² Çünkü geleneksel kültürümüzde erkek çocuklar, anne ya da babaları hastalandığında veya yaşlandıklarında, onlara bakmakla

²²⁹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, **Çalışan Çocuklar Projesi Raporu (1994-1999 Dönemi Proje Çalışmaları)** (Ankara, 2000), s.22.

²³⁰ Işıl Bulut, "Çocuk Çalıştırmasının Psiko-Sosyal Boyutları ve Sonuçları," **Türkiye'de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları** Yayına Hazırlayan: Ertan Kahramanoğlu (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı, Ankara, 1996), s.139.

²³¹ Bulut, 1997, a.g.e., s.58.

²³² Aynı, s.59.

yükümlüdürler. Bu nedenle de en kısa zamanda çalışma hayatına girip “hayırlı evlat” olmaları gerekmektedir.

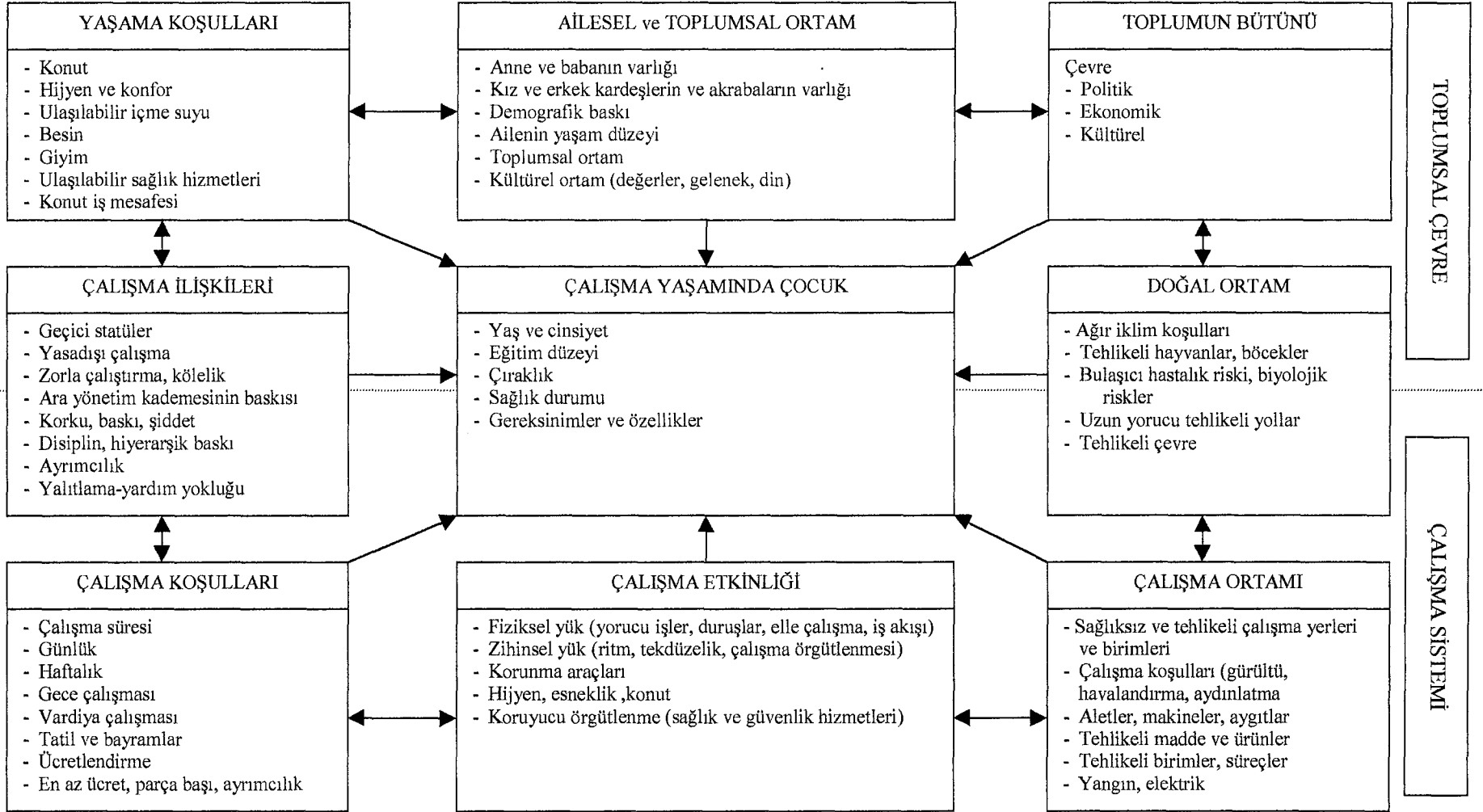
Ülkemizde aileler genellikle çok çocukludurlar ve bu tip ailelerde (ki bunlar çoğunlukla kırsal kesimdedir) çocuklar bir üretim aracı olarak görülmektedir. Bu nedenle çocuğun çalışması özellikle kırsal kesimde çocuk istismarı olarak değil aksine normal bir durum olarak algılanmaktadır.²³³ Ayrıca şehirlerde çocuklar, aileleri tarafından, okuldan arta kalan zamanlarında veya okuldan tamamen ilişkisi kesilerek “eti senin, kemiği benim” anlayışıyla hareket edilerek berber, marangoz gibi işyerlerine çırak olarak verilmektedir ve meslek öğrenmeleri için her türlü kötü muameleye göz yumulmaktadır.

4. ÇALIŞMA SİSTEMİNDE ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜ

Çalışan çocuklar ve gençler çalışma sisteminin farklı bileşenleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu bileşenler doğal çevre, çalışma ortamı, çalışma etkinliği, çalışma koşulları ve çalışma ilişkileridir. Bu tür bileşenlerin çalışan çocuklar ve gençler üzerinde ne tür etkiler yaptığını incelemekte yarar vardır. Şekil 3 incelendiğinde bu bileşenlerin toplu bir biçimde verildiği görülmektedir.

²³³ TİSK, a.g.e., s.99.

Şekil 3: Çalışma Sisteminde Çocuk ve Genç İşgücü

Kaynak: Derren, a.g.e., s.60.

4.1. Doğal Çevre Bakımından

Çocuklar yetişkinlerin buldukları işlerde erişkinlerin karşı karşıya bulunduğu tüm tehlikelere maruzdur. Yaşamı sürdürmek ve fiziksel bütünlük, yetişkinler için olduğu kadar çocuklar için de önemlidir. Ancak, yetişkinleri etkileyen işyeri tehlikeleri, çocukları daha çok etkiler. Çocuk işçileri yetişkin işçilerden ayıran en önemli özellik, çocuk işçinin henüz gelişme aşamasında olması ve normal gelişimlerinin, yetişkin işçiler için bir tehlike oluşturmayan koşullar tarafından ciddi bir biçimde etkilenmesidir.²³⁴

Çocuklar da yaptıkları işler dolayısıyla doğal çevreden yetişkinler kadar etkilenmektedir. Bu aşamada, doğal çevreye bağlı ve yaşanan ve çalışılan yere göre değişkenlik gösteren risklerin gözden geçirilmesi önemlidir. Örneğin, ağır iklim koşulları olarak değerlendirdiğimiz; hava değişkenleri, güneş ve sıcaklık, nem, soğuk ve tipi, yükseklik, tehlikeli hayvanlar ve böcekler başlığı altında; vahşi hayvanlar (örneğin sürü çobanlığı yapan çocuklar için), başıboş dolaşan köpekler, her türlü yılan, böcekler ve hastalık yapan ya da yapmayan vektörler (sıtma), enfeksiyon riski ve biyolojik riskler başlığı altında; tetanos, kolera, bilharioz, ankilostomiyasiz gibi hastalıklar, uzun ve tehlikeli yollar kapsamında; evden işe işten eve yolculuğa bağlı riskler (yolun uzunluğu, yoldaki çalılar, çamur, kesici taşlar, dik ve sarp yollar, hayvan ve insan saldırıları gibi riskler), tehlikeli çevre bakımından; kuraklık, su taşkınları ve seller, siklonlar ve deniz kabarmaları, fırtınalar, yanardağ patlamaları ve yer sarsıntıları, heyelanlar ve kaya yuvarlanmaları, orman yangınları, çalı tutuşmaları²³⁵ gibi doğal çevreden kaynaklanan riskler çalışan çocukları ve gençleri olumsuz yönde etkilemektedir.

4.2. Çalışma Ortamı Bakımından

Çalışma ortamı, üretim etkinliğini gerçekleştirebilmek için gereken her şeyi kapsamaktadır. Bunlar, çalışılan alan ve çevresi, kullanılan aletler ve makineler, madde ve malzemeler ve ürünlerdir. Çalışma ortamının çocuğa zarar verecek özellikleri

²³⁴ İş ve İnsan, a.g.m., s.14.

²³⁵ Derrien, a.g.e., s.70, 71.

taşınamasına dikkat etmek gerekir. Çalışan çocukların yaşı, sağlık durumları, yaşına bağlı olarak motor gelişimleri dikkate alınarak iş dağıtımı yapılması yararlı olabilir. Burada “işe göre adam” almanın önemi ortaya çıkmaktadır. Çocuk çalıştıran işyerlerinde iş ortamının, çocukların bedensel ve psikolojik sağlığına zarar vermeyecek şekilde düzenlenip düzenlenmediği kontrol edilmelidir.²³⁶

Bu nedenle, çocuklardan söz ederken, “işyeri tehlikeleri” kavramının, yetişkinler için geçerli olan sınırlı anlamının da ötesinde bu kavramı çocukluk çağının gelişim özelliklerini kapsayacak şekilde genişletmek gerekmektedir. Çocuklar henüz gelişme aşamasında oldukları için, çocuklara yönelik işyeri tehlikelerini tanımlarken, onların belirli özellik ve gereksinmelerini dikkate alma zorunluluğu vardır. Bunun anlamı, çocuk çalıştırma konusunda, “işyeri tehlikesi” kavramının, çocuk ağırlıklı olarak ele alınması ve sadece yakın tehlike yaratan faktörlerin değil, aynı zamanda uzun dönemde çocuğun gelişimini olumsuz yönde etkileyen faktörlerin de üzerinde durma gereğidir.²³⁷

Ülkemizde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 7 alt işkolunda, 25 ilde gerçekleştirilen araştırmasının sonuçları, çocukların üretim için yeterli altyapısı olmayan, koruyucusuz makinelerin, tezgahların, aletlerin, parlayıcı, patlayıcı, zararlı ve tehlikeli maddelerin kullanıldığı işyerlerinde, yaşına, bedensel ve akılsal gelişimlerine, bilgi ve beceri düzeylerine uygun olmayan işlerde, çok düşük ücretlerle, her türlü korunmadan yoksun olarak, gün boyu çalıştırılmakta olduklarını göstermektedir.²³⁸ Başka bir deyişle, çalışma ortamlarının işçi sağlığı ve iş güvenliği kurallarına uygun olmadığı ve mekanların küçük, gürültülü, havalandırma önlemlerinin alınmadığı belirlenmiştir. Bu tür çalışma ortamlarında kullanılan çeşitli maddeler çalışanları ve çalışan çocukların sağlıklarını ve güvenliklerini tehlikeye sokmaktadır. Örneğin, 1992-1994 yılları arasında SSK İstanbul Meslek Hastalıkları Hastanesine yatırılan hastalardan 71'inde yapıştırıcılara bağlı “pholinöropati” saptanmıştır. Bunların 27'si 18 yaşından küçüktür.²³⁹

²³⁶ Bulut, 1997, a.g.e., s.64.

²³⁷ İş ve İnsan, a.g.m., s.14.

²³⁸ Karabulut, Yayın No:6, a.g.e., s.15, 16.

²³⁹ Karabulut, Yayın No:25, a.g.e., s.25.

4.3. Çalışma Etkinliği Bakımından

Bu konu, çocuğun yaptığı işi, yürüttüğü işlemleri kapsamaktadır. İş ağır, tehlikeli, pis, tekdüze bir özellik taşıyabilir. Çocuğun eğilmesini, çömelmesini, taşa uzanmasını veya devamlı ayakta durmasını gerektirebilir. Bu özellikler çocuk için hastalanma, yaralanma veya herhangi bir uzvunun zarar görmesi gibi riskler taşıyabilir. İşin özelliği itibariyle bu özellikleri tamamen ortadan kaldırmak çoğu zaman olanaksızdır. Böyle bir durumda işverenin çocuk işçi çalıştırmaması gereklidir. Ancak hızlı hareket etmek, her yere girip çıkmak bu grup için daha kolay ve daha çabuktur.²⁴⁰

Sanayi bölgelerindeki işyerlerinde kullanılan pek çok araç gereç yetişkin işçilerin antropometrik ölçüleri dikkate alınarak tasarlanmıştır. Bu şekilde, çalışma sırasında işçinin yorgunluk hissetmeden ve fiziksel yüke bağlı bir rahatsızlık duymadan görevine devam etmesi hedeflenmiştir. Aynı araç ve gerecin henüz fiziksel gelişimini tamamlamamış çocuk işçiler tarafından kullanılması, hem çocukların iskelet yapılarında deformasyona yol açmakta hem de iş kazalarına sebep olmaktadır.²⁴¹ Diğer bir deyişle, sanayi bölgelerindeki iş alanlarının büyük bir kesimi ergonomik standartlara uymamaktadır. Bu durum hem çocukların işteki verimliliğini olumsuz yönde etkilemekte hem de ciddi sağlık sakıncaları yaratmaktadır.²⁴²

Ülkemizde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın yaptığı araştırmanın sonuçlarında; çocukların ve gençlerin çalıştırıldığı işyerlerinde uygun olmayan makine ve tezgahların bulunduğu, ergonomik koşulların sağlanamadığı, gürültülü ortamlarda çalışıldığı, elektrik tesisatlarının güvenli olmadığı belirlenmiştir.²⁴³ Ayrıca yine aynı araştırma sonuçlarına göre, araştırma kapsamına giren çocukların %16,5'ine ağır yük kaldırmak ve taşımak, %13,5'ine soğukta çalışmak, %13,1'ine sürekli ayakta çalışmak, %12,3'üne makine kullanmak güç gelmektedir. Bu çocukların %24,6'sı işte yorulduklarını, %32,8'i ise bazen yorulduklarını belirtmektedir.²⁴⁴

²⁴⁰ Bulut, 1997, a.g.e., s.64, 65.

²⁴¹ Canan Çilingir, "Sağlık Sorunları," **Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları** (TİSK Yayınları No: 171, Ankara, 1997), s.76.

²⁴² Aynı, s.80-82.

²⁴³ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, a.g.e., s.28.

²⁴⁴ Aynı, s.25.

4.4. Çalışma Koşulları Bakımından

Çalışma koşulları ele alınırken öncelikle incelenmesi gereken, çalışma süreleridir. Çalışma süreleri, günlük, haftalık, gece çalışması, vardiyalı çalışma, günlük ara dinlenmeleri, hafta tatili, ücretli izinler, bayram tatilleri ve diğer tatil günlerini kapsamaktadır.²⁴⁵ Çocukların uzun süre çalıştırılmaları başlı başına bir risk oluşturmaktadır. Uzun süre çalışmaları iş kazası ve meslek hastalıkları riskini arttıran bir faktör durumundadır. Çalışma ortamlarında uzun süreli çalışmalar nedeniyle yorulma, fiziksel ve zihinsel yüklenme ve bunlara bağlı olarak kazalara uğrama, hastalıklara yakalanma riski artmaktadır.²⁴⁶ Çalışan çocukların kaç saat çalıştırıldığı sorusu belki de en önemli sorudur. TÜRK-İŞ'in 1994 yılında Ankara Sanayiinde yaptığı bir araştırmaya göre, çocukların %37,5'i günde 10 saatten fazla, %37,04'ünün ise 8-10 saat arasında çalıştırıldığı ortaya çıkmıştır. İş sürelerinin bu düzensizliği, çalışan çocukların aşırı ölçülerde çalıştırılması gerçektende çocuk emeğinin ne derecede insafsızca kullanıldığını gözler önüne sermektedir.²⁴⁷

Ayrıca Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın araştırmalarında ise, araştırma kapsamına giren çocukların, %85,6'sı güne 7,5 saatten çok çalışmaktadır. Çocukların %86,2'sinin haftalık çalışma süresi de 45 saati aşmaktadır. Çocukların %72,8'inin günlük ara dinlenme süresi 60 dakikadan azdır, genellikle yemek arası olarak ayrılan bu süre de, işin yoğun olduğu dönemlerde tam olarak da kullandırılmamakta, verilen arada yemeğini bitiren çocuk hem işe başlamaktadır. Çocuklara en az bir gün hafta tatili kullandırılmaktadır. Dini bayram günlerinde işyerleri kapalı olup, çocuklar da, yetişkin işçiler de çalışmamaktadır. Ancak çocukların yarıya yakını resmi bayram günlerinde çalışmaktadır. Çocukların %56'sı yıllık ücretli izin kullanmamaktadır.²⁴⁸

Çalışma koşullarını belirleyen özelliklerden biri de ücret ve ödeme sistemidir. Ücretin miktarı, parçabaşı ücret, süreye göre ücret, bedava çalışma, borç karşılığı bedava çalışma ödeme sisteminin farklı görüntüleridir.²⁴⁹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik

²⁴⁵ Derrien, a.g.e., s.74.

²⁴⁶ Karabulut, Yayın No:6, a.g.e., s.16.

²⁴⁷ Bilgin ve diğerleri, 1994, a.g.e., s.15.

²⁴⁸ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, a.g.e., s.25.

²⁴⁹ Bulut, 1997, a.g.e., s.65.

Bakanlığı verilerine göre ülkemizde, çocukların %81,5'i süreye göre, %18,4'ü de verimliliğe göre ücret almaktadır. Çocukların %57'si 16 yaşından küçükler için belirlenen asgari ücretten daha düşük ücretlerle çalıştırılmaktadır.²⁵⁰

4.5. Çalışma İlişkileri Bakımından

Çocuğun çalışma yaşamı içinde kabul edilen rol ve statüsü çerçevesinde patron, usta, kalfa, diğer çocuklar ve müşterilerle gerçekleştirdiği ilişkilerin niteliği, bu başlık altında ele alınmaktadır.²⁵¹ Çocuk işçiler söz konusu olduğunda işçi, işveren ve ustabaşı ilişkilerinin boyutlarının normal işçi işveren ilişkilerinden farklı olması gereği kaçınılmazdır. Çocuk işçi her şeyden önce yaşı itibarıyla dikkate alınmalı ve aile çevresinde başlayan ve çalışması nedeniyle okul çevresinde devam edemeyen toplumsallaşmasının iş çevresinde devamı sağlanabilmelidir. Ayrıca çocuk işçilerin çalıştıkları yerlerin onlar için birer işyerinden çok birer “okul-hayat okulu”, işveren ve ustabaşlarının da birer “öğretici-öğretmen” pozisyonunda olması gerekir. Çocuk işçi tanımında yer alan yaş grubunun 12-18 yaşa tekabül etmesi ayrıca önem taşımaktadır. Bu yaşlarda çocukların fiziksel, cinsel ve ruhsal gelişimlerinin henüz tamamlamadığı ve sağlıklı bir gelişimin sağlanmasının ileride “sağlıklı büyükler” “sağlıklı işçiler” haline gelmelerinde büyük katkısı olacağı unutulmaması gerekir. Bu nedenle de çocuk işçi çalıştıran işyerleri, koruma, kollama ve yönlendirme görevi ile yükümlü olmalıdırlar.²⁵²

Yukarıda anlatılanların aksine, işveren, ustabaşı, gözetmen, şef baskı uygulayabilir, dövebilir ya da iş arkadaşları çocuğa angarya yükleyebilir ya da güç işleri hiçbir karşılık beklemezsin yaptırabilir.²⁵³ Diğer bir deyişle, iş ortamındaki çalışma ilişkileri konusunda üzerinde önemle durulması gereken konulardan biri de çocuk istismarı ve çocuğa yönelik şiddettir. Çalışma ortamında gerçekleşen ve çoğunlukla fiziksel ve duygusal şiddete dayalı tavır ve davranışları içeren çalışma ilişkilerinin, çocuğun psikolojik ve sosyal gelişimde meydana getirdiği yaralanmalar, yarattığı fiziksel yaralanmalarla kıyaslanamayacak şekilde büyüktür. İşverenin çocuğu

²⁵⁰ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, a.g.e., s.25.

²⁵¹ Bulut, 1997, a.g.e., s.66.

²⁵² Bilgin ve diğerleri, 1994, a.g.e., s.71.

²⁵³ Derrin, a.g.e., s.83.

başkalarının önünde aşağılaması, reddetmesi, iş arkadaşları ile ilişki kurmasını yasaklaması, ondan kapasitesi üzerinde iş beklemesi, işten atmakla tehdit etmesi, hata yaptığında ağır biçimde bağırması, azarlaması ve küfretmesi duygusal istismarın görüntüleridir.²⁵⁴

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre ülkemizde, çalışan çocukların %54,6'sı ustadan, kalfadan ve üretime doğrudan katılan işverenden korkmaktadır. Kendisine kızılması ve bağırılması çocuğun başta gelen korkma nedenleridir. Gereğesi ne olursa olsun, korku, çalışan çocukların yarından fazlasının işyeri yönetimiyle ilişkilerini belirlemektedir.²⁵⁵

5. ÇALIŞMA YAŞAMINDA ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNÜN NİCELİKSEL VE NİTELİKSEL ÖZELLİKLERİ

Çalışma yaşamında çocuk ve genç işgücünün niceliksel ve niteliksel özelliklerini incelemeye başlamadan önce Türkiye'deki nüfus ve işgücü yapısını, sonra da çocukların ve gençlerin bu nüfus yapısı içinde hangi biçimlerde yer aldıklarını ve ne tür sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını incelemekte yarar vardır.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) 2000 yılı Hanehalkı İşgücü Anketleri (HİA) sonuçlarına göre, Türkiye'de, 64 milyon 59 bin toplam nüfus bulunmaktadır, 32 milyon 179 bini erkek, 31 milyon 880 bini de kadın nüfustur. 0-14 yaş grupları arasında 19 milyon 294 bin (9 milyon 869 bini erkek, 9 milyon 425 bini kadın) nüfus, 15-19 yaş grupları arasında ise 6 milyon 655 bin (3 milyon 476 bini erkek, 3 milyon 179 bini kadın) nüfus bulunmaktadır.²⁵⁶ Görüldüğü gibi ülkemizdeki genç nüfus, toplam nüfusun %40'ını oluşturmaktadır.

2000 yılı HİA sonuçlarına göre, 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus 44 milyon 765 bin kişi, toplam işgücü ise 22 milyon 29 bin kişi olarak belirtilmiştir. İşgücünün bir

²⁵⁴ Bulut, 1997, a.g.e., s.67, 68.

²⁵⁵ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, a.g.e., s.25.

²⁵⁶ Devlet İstatistik Enstitüsü, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları 2000 (Ankara, Ekim 2001), s.41.

diğer önemli göstergesi olan işgücüne katılma oranı²⁵⁷, %49,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, erkeklerde %73,1, kadınlarda ise %25,5'tir. İşgücüne katılma oranı kentsel yerlerde %44,1 iken, kırsal yerlerde %57,4 olarak gerçekleşmiştir. Toplam istihdam 20 milyon 578 bin kişi olarak belirtilmiştir. Toplam istihdamın yaklaşık %75'ini (15 milyon 223 bin kişi) erkekler oluşturmaktadır. Kentsel yerlerdeki istihdam, toplam istihdamın %50'sinden fazlasını (11 milyon 128 bin kişi) oluşturmaktadır.²⁵⁸

Ülkemizin kalkınmasında motor gücü oluşturması beklenen gençler, bugün ne yazık ki önemli sorunlar yaşamaktadır. Yetersiz eğitim, işsizlik, sağlık, sosyal ve kültürel gereksinimlerinin karşılanmaması, gençlerin başlıca sorunlarıdır. Kayıtsız, örgütsüz sektörde çalışan genç işçilerin sorunlarının başında, düşük ücret, işçi sağlığı ve iş güvenliği koşullarının uygun olmayan ortamlarda çalışma, sağlık sorunları, sosyal güvenlik haklarından yoksun kalma, istihdam güvencesinin olmaması ve sendikal faaliyetlere katılamamaları gelmektedir.²⁵⁹ Çocukların çocukluklarını yaşayacakları, eğitim görecekları çağlarda çalışma hayatına atılmaları, her gün artan sayıda çocuğun çeşitli alanlarda ve işkollarında çalışma olgusu Türkiye'de önemli bir toplumsal sorun olarak ağırlığını gitgide hissettirmektedir.²⁶⁰

Türkiye'deki çalışan çocukların ve gençlerin niceliksel ve niteliksel özellikleri incelenirken, DİE'nin beşer yıl ara ile gerçekleştirdiği Çocuk İşgücü Anketlerinden faydalanılacaktır. İlk uygulaması Ekim 1994 tarihinde gerçekleştirilmiş olan Çocuk İşgücü Anketi'nin ikinci uygulaması Ekim 1999 tarihinde gerçekleştirilmiş ve bu uygulamada yaş grubu genişletilerek, 6-14'den 5-17'ye çıkartılmıştır. Ancak anket 5-17 yaş arası çocuklar için uygulanmış olmakla birlikte, 5 yaş grubunda çalışan çocuk ve bu çocuklara ilişkin eğitim bilgisi yok denecek kadar az olması sebebiyle; sonuçlar 6-17 yaş grubu için verilmiştir.²⁶¹

²⁵⁷ İşgücüne Katılma Oranı: Bir ülkede, çalışanlar ile işsizlerin toplamının, aktif nüfus (toplam işgücü) içindeki oranıdır.

²⁵⁸ Devlet İstatistik Enstitüsü, Ekim 2001, a.g.e., s.41-43.

²⁵⁹ Karabulut, Yayın No:19, a.g.e., s.7, 8.

²⁶⁰ TÜRK-İŞ, TÜRK-İŞ Yılığ'1999 1997'den 1999'a Değişimin Dinamikleri (TÜRK-İŞ Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt 1, Ankara, Kasım 1999), s.350.

²⁶¹ Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.13.

5.1 Yaş

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre, Tablo 2 incelendiğinde; Türkiye’de 6-17 yaş grubunda 16 milyon 88 bin çocuk bulunmakta ve 6-17 yaş grubundaki çocuklar kurumsal olmayan sivil nüfusun²⁶² (63 milyon 416 bin kişi) %25,4’ünü teşkil etmektedir. Bu dağılım kentsel yerlerde %25’e düşerken, kırsal yerlerde %25,9’a yükselmektedir.

Tablo 2: Cinsiyete ve Yerleşim Yerine Göre Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus (Bin Kişi)

		TOPLAM	ERKEK	KADIN
TÜRKİYE	Toplam Nüfus	63.416	31.860	31.556
	6-17 Yaş Nüfus	16.088	8.202	7.885
	6-11	8.131	4.155	3.976
	12-14	3.934	2.000	1.935
	15-17	4.023	2.048	1.974
	(%)	25,4	25,7	25,0
KENT	Toplam Nüfus	38.275	19.300	18.974
	6-17 Yaş Nüfus	9.576	4.926	4.650
	6-11	4.852	2.480	2.372
	12-14	2.271	1.169	1.101
	15-17	2.453	1.276	1.177
	(%)	25,0	25,5	24,5
KIR	Toplam Nüfus	25.140	12.559	12.582
	6-17 Yaş Nüfus	6.512	3.276	3.236
	6-11	3.279	1.674	1.604
	12-14	1.664	830	834
	15-17	1.570	772	798
	(%)	25,9	26,1	25,7

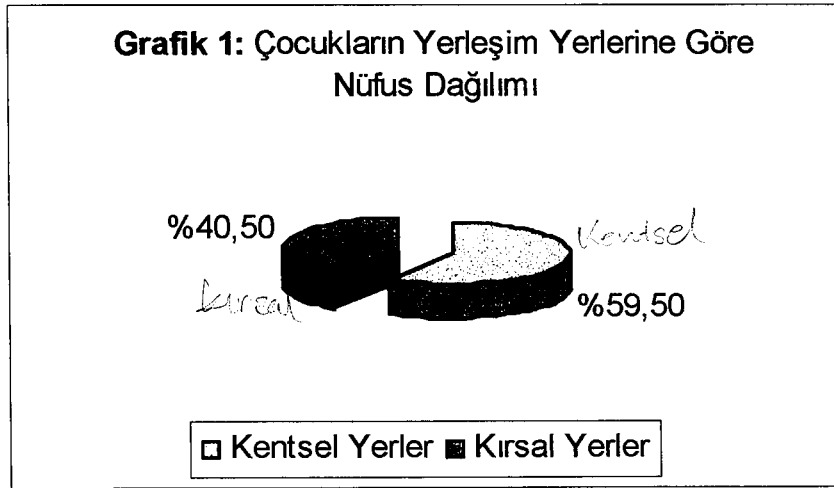
Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye’de Çalışan Çocuklar 1999** (Yayın No:2461, Ankara, Mayıs 2001), s.34 ve 35’deki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye genelinde, 6-17 yaş grubundaki çocukların %51’ini erkek, %49’unu kız çocukları oluşturmaktadır. Bu dağılım kentsel ve kırsal yerlerde de dikkate değer bir

²⁶² Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus: Okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, özel nitelikteki hastane, kışla, hapishane yada ordu evinde ikamet edenler ile yabancı uyruklular dışında kalan nüfustur.

farklılık göstermemektedir ve değerler birbirine yakın olarak göze çarpmaktadır. 6-17 yaş grubundaki çocukların %59,5'i kentsel yerlerde yaşamaktadır (Grafik 1).

Tablo 2'de görünen, yaş gruplarının dağılımı incelendiğinde ise, Türkiye genelinde 6-11 yaş grubu, toplam çocuk sayısı içinde 8 milyon 131 bin kişi ve %50'lik bir orana sahip olduğu görülmekte iken, 1994²⁶³ yılında gerçekleştirilen Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre 6-11 yaş grubunda 7 milyon 981 bin çocuk bulunmaktadır. Görüldüğü gibi 6-11 yaş grubunda ufak bir artış meydana gelmiştir. Bu artışın sebebi, ülkemizdeki nüfus artış hızı ile açıklanabilir.

Tablo 3 incelendiğinde, Türkiye'de 6-17 yaş grubunda bulunan 16 milyon 88 bin çocuktan toplam 6 milyon 420 bini (%39,9) çalışmaktadır ve çalışan çocukların 1 milyon 635 bini (%10,2) ekonomik bir faaliyette bulunmaktadır. Geriye kalan 4 milyon 785 bini (%29,7) ise ev işlerinde çalışmaktadır. 6-17 yaş grubundaki çocukların 9 milyon 668 bini (%60,1) ise herhangi bir işte çalışmamaktadır.

²⁶³ 1994 yılına ilişkin veriler, **DİE 1994 Çocuk İşgücü Anketi**, s.21'den alınmıştır.

Tablo 3: Yerleşim Yeri ve Cinsiyete Göre Çalışan Çocuklar (Bin Kişi)

Yerleşim Yeri ve Cinsiyet		Toplam Çocuk Sayısı	Çalışanlar			Çalışmayanlar
			Toplam	Ekonomik İşlerde Çalışanlar	Ev İşlerinde Çalışanlar	
TÜRKİYE	Toplam	16.088	6.420	1.635	4.785	9.668
	Erkek	8.202	2.300	1.010	1.290	5.903
	Kadın	7.885	4.121	625	3.496	3.765
KENT	Toplam	9.577	3.626	552	3.074	5.951
	Erkek	4.926	1.352	415	937	3.575
	Kadın	4.650	2.274	138	2.137	2.376
KIR	Toplam	6.512	2.795	1.083	1.712	3.717
	Erkek	3.276	948	596	353	2.328
	Kadın	3.236	1.847	487	1.359	1.389

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.45.

Tablo 4: Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre, Ekonomik İşlerde ve Ev İşlerinde Çalışan Çocukların Yüzdesele Dağılımı (%)

Yaş Grubu, Yerleşim Yeri		Ekonomik İşlerde Çalışan Çocuklar			Ev İşlerinde Çalışan Çocuklar		
		TÜRKİYE	KENT	KIR	TÜRKİYE	KENT	KIR
TOPLAM	6-11	6,2	2,5	8,1	40,8	39,0	44,0
	12-15	25,0	21,4	26,9	28,7	28,1	30,0
	15-17	68,8	76,3	65,0	30,4	32,9	25,9
ERKEK	6-11	4,6	2,4	6,0	52,6	49,1	61,8
	12-15	25,0	21,4	27,5	25,4	26,7	22,4
	15-17	70,5	76,1	66,4	21,9	24,2	15,9
KADIN	6-11	9,0	2,9	10,7	36,5	34,6	39,5
	12-15	25,0	21,0	26,1	29,9	28,6	31,9
	15-17	66,1	76,1	63,2	33,6	36,7	28,6

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.47-51 arasındaki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Yaş gruplarına göre, ekonomik işlerde çocukların yüzdesele dağılımı incelendiğinde; 15-17 yaş grubu %68,8'lik oran ile başta gelmektedir. Burada dikkati

çeken nokta, yaş büyüdükçe çalışan çocuk oranında artış görülmesidir. Bu durum çocukların ilkokulu bitirdikten sonra ekonomik işlerde çalışmaya başladıklarını göstermektedir. Ev işlerinde çalışan çocukların yüzdesel dağılımı incelendiğinde ise, %40,8'lik oran ile 6-11 yaş grubu ilk sırayı almaktadır. Diğer bir deyişle, ev işlerinde çalışan çocukların büyük bir bölümünü ilkokul çağındaki çocuklar oluşturmaktadır. Ekonomik işlerde 15-17 yaş grubundaki çocuklar, daha çok kentsel yerlerde (%76,3) çalışmaktadırlar. Ev işlerinde ise, 6-11 yaş grubundaki çocuklar kırsal yerlerde (%44) çoğunlukla çalışmaktadırlar. Ayrıca, ekonomik işlerde çalışan 15-17 yaş grubundaki çocuklar cinsiyet ayrımına göre incelendiğinde, erkek çocukların oranı (%70,5), kız çocukların oranından (%66,1) daha fazladır. Ev işlerinde çalışan 6-11 yaş grubundaki çocukların cinsiyet dağılımı da farklılık göstermemektedir. Ev işlerinde de erkek çocuklar, kız çocuklarından oransal olarak daha fazla çalışmaktadır (Tablo 4).

5.2. Okullaşma Oranı ve Çıracılık

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre; Türkiye genelinde 6-17 yaş grubu çocukların %78,8'inin okula devam ettiği görülmektedir. Bu yaş grubundaki erkek çocukların %82,7'si, kız çocukların ise %74,8'i okula devam etmektedir. Türkiye genelinde erkek çocukların okula devam etme oranının kız çocukların okula devam etme oranına göre daha fazla olduğu görülmektedir (Tablo 5).²⁶⁴

6-17 yaş grubundaki çocukların okula devam etme oranları kır-kent ayrımında incelendiğinde; kentsel yerlerde bu yaş grubunda çocukların %82'sinin okula devam ettiği, kırsal yerlerde ise bu oranın %74,2'ye düştüğü görülmektedir. Yani kentsel yerlerde okula devam etme oranı yüksektir. Okula devam etme oranı erkek çocuklar için kentsel yerlerde %84,9, kırsal yerlerde %79,5; kız çocuklar için ise kentsel yerlerde %82,3, kırsal yerlerde %71,1'dir. Görüldüğü gibi erkek çocukların okula devam etme oranı gerek kentsel, gerekse kırsal yerlerde kız çocukların okula devam etme oranından daha yüksektir. Kentsel yerlerde erkek çocuklar ile kız çocukların okula devam etme oranları arasındaki fark daha azken, kırsal yerlerde bu fark daha belirgindir.²⁶⁵

²⁶⁴ Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.35.

²⁶⁵ Aynı, s.35.

Tablo 5: Yaş Gruplarına Göre Çocukların Okula Devam Etme Durumu (Bin Kişi)

Yerleşim Yeri, Cinsiyet ve Yaş Grubu		TÜRKİYE			KENT			KIR		
		Toplam Çocuk Sayısı	Okula Devam Eden	(%)	Toplam Çocuk Sayısı	Okula Devam Eden	(%)	Toplam Çocuk Sayısı	Okula Devam Eden	(%)
TÜRKİYE	Toplam	16.088	12.684	78,8	9.576	7.853	82,0	6.512	4.831	74,2
	6-11	8.131	7.460	91,7	4.852	4.451	91,7	3.279	3.009	91,8
	12-14	3.934	3.171	80,6	2.271	1.929	84,9	1.664	1.242	74,6
	15-17	4.023	2.053	51,0	2.453	1.473	60,0	1.570	580	36,9
ERKEK	Toplam	8.202	6.784	82,7	4.926	4.180	84,9	3.276	2.604	79,5
	6-11	4.155	3.861	92,9	2.480	2.307	93,0	1.674	1.554	92,8
	12-14	2.000	1.732	86,6	1.169	1.050	89,8	830	682	82,2
	15-17	2.048	1.192	58,2	1.276	823	64,5	772	369	47,8
KADIN	Toplam	7.886	5.900	74,8	4.650	3.673	79,0	3.236	2.227	68,8
	6-11	3.976	3.599	90,5	2.372	2.144	90,4	1.604	1.455	90,7
	12-14	1.935	1.439	74,4	1.101	879	79,8	834	561	67,3
	15-17	1.974	861	43,6	1.177	650	55,2	798	211	26,4

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.35.

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre; Türkiye genelinde 6-17 yaş grubundaki çocukların okula devam etme oranları yaş grupları için ayrı ayrı incelendiğinde; 6-11 yaş grubunda okula devam edenlerin oranı %91,7'dir. 12-14 yaş grubu için %80,6 olan ve 15 yaşından sonra daha hızlı bir azalış gösteren okula devam etme oranı, 15-17 yaş grubu için %51 olarak belirtilmiştir. Yaş gruplarına göre okula devam etme oranı kent-kır ayrımında incelendiğinde; yaş grubu büyüdükçe okula devam etme oranında gözlenen düşüşün kırsal yerlerde çok daha belirgin olduğu dikkati çekmektedir. Kentsel yerlerde 6-11 yaş grubu için %91,7 olan okula devam etme oranı, 12-14 yaş grubu için %84,9'a, 15-17 yaş grubu için %60'a düşerken; kırsal yerlerde 6-11 yaş grubu için %91,8 olan bu oran, 12-14 yaş grubu için %74,6'ya, 15-17 yaş grubu için ise yarıdan fazla bir azalışla %36,9'a düşmüştür.²⁶⁶

²⁶⁶ Aynı, s.36.

Tablo 6: Çocukların Okula Devam Etmeme Nedenleri (Yüzde -%-)

Okula Devam Etmeme Nedeni (Okula Gitmeme veya Yarım Bırakma)	TÜRKİYE			KENT			KIR		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Uygun okulun olmaması	9,7	10,7	9,1	8,0	9,4	7,0	11,3	11,9	10,9
Okula ilgi duymaması	30,8	36,5	27,0	29,5	35,1	25,5	32,1	37,8	28,4
Okul masraflarının yüksek olması	23,7	21,1	25,5	29,2	27,8	30,2	18,7	14,4	21,5
Ailesine ev işlerinde yardım etmek zorunda olması	7,6	2,7	11,0	4,9	0,7	7,9	10,2	4,9	13,5
Ailesinin izin vermemesi	7,0	2,4	10,1	5,9	1,6	9,0	8,0	3,2	11,1
Diğer	21,0	26,6	17,3	22,4	25,6	20,3	19,8	27,6	14,7

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.37.

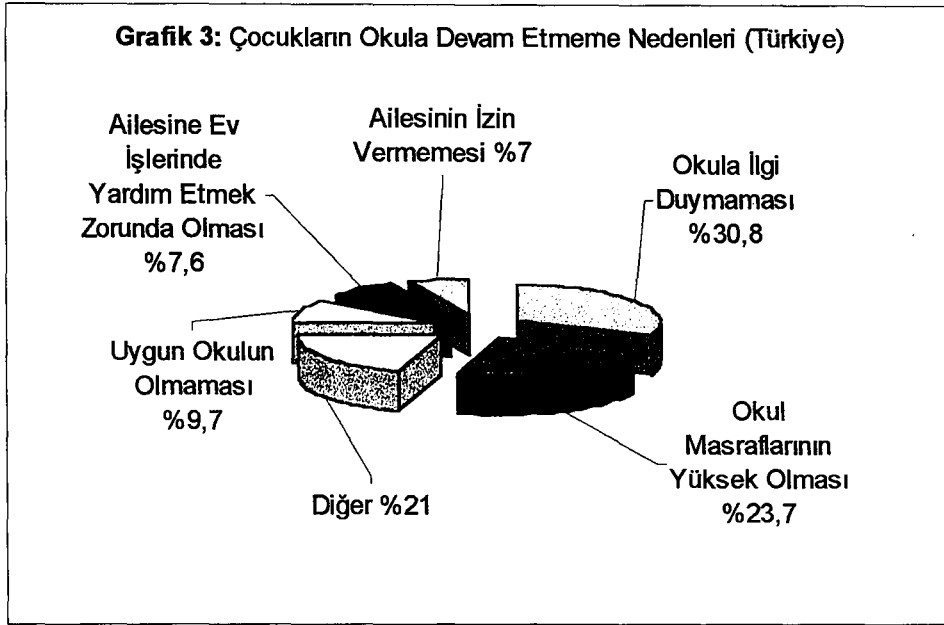
Türkiye genelinde 6-17 yaş grubundaki çocukların, okula gitmeme veya yarıda bırakma sebepleri incelendiğinde; bu sebepler içinde ilk sırayı %30,8 ile çocuğun okula ilgi duymaması, ikinci sırayı ise %23,7 ile okul masraflarının yüksek olması almaktadır. Bu sebepler içinde uygun okulun olmaması %9,7, ailesine ev işlerinde yardım etmek zorunda olması ise %7,6'lık bir paya sahiptir (Tablo 6, Grafik 3). %21'lik diğer seçeneğinin içinde ise, öğretmeniyle iyi geçinememe, sakatlanma veya hastalanma, kardeşlerine bakmak zorunda kalma, hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak zorunda kalma, ücretli çalışmak zorunda kalma, iş öğrenmek istemek, ailesinin eğitimin gereğine ve önemine inanmaması gibi nedenler sayılmıştır.²⁶⁷

Kır-kent ayrımında çocukların okula devam etmeme nedenleri incelendiğinde; ilk sırayı hem kentsel hem de kırsal yerlerde, okula ilgi duyulmaması almaktadır. Bu neden kentsel yerlerde %29,5, kırsal yerlerde %32,1 oranında karşımıza çıkmaktadır. İkinci sırada ise, okul masraflarının yüksek olması nedeni vardır. Bu neden ise kentsel yerlerde %29,2, kırsal yerlerde %18,7'lik orana sahiptir.

Türkiye genelinde cinsiyet ayrımına göre çocukların okula devam etmeme nedenleri içinde en yüksek orana sahip olan okula ilgi duymamanın oranları

²⁶⁷ Aynı, s.37, 38.

incelendiğinde; erkek çocukların %36,5'lik oranına karşılık, kız çocuklar %27'lik bir orana sahiptir. Okul masraflarının fazla olması nedeni ise, erkek çocuklarda %21,1, kız çocuklarda %25,5'lik bir eğilim göstermektedir.

Çalışan çocukların genel olarak, formal eğitim sistemi dışında, çeşitli gerekçelerle itirilmiş olan çocuklardan oluştuğu bilinmektedir. Ancak bu itirilmenin tek nedeni “yoksulluk” değildir. Bunun yanında çocukların arasında çeşitli nedenlerle eğitim kurumlarına karşı güvensizlik ve isteksizliğin de olduğu gözlenmektedir. Genellikle ilk bakışta, “okulda başarısızlık” olarak da algılanan bazı durumlarda; sonuna kadar okunmayınca, eğitim sisteminin hüner kazandırmaması; formal eğitim sisteminin iş piyasasının isteklerine uygun olmayışı; okumuş gençler arasında işsizliğin yüksek ya da yaşam düzeylerindeki düşüklüğün algılanması; eğitim kurumlarının çocuklar tarafından “sevimsiz” bulunması gibi bir çok etken de söz konusu olabilmektedir.²⁶⁸

1999 yılı Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre; Türkiye genelinde 6-14 yaş grupları arasında hem okula devam eden hem de çalışan çocuk sayısı toplam 3 milyon 71 bindir. Bunun 169 bini ekonomik işlerde çalışmakta iken, 2 milyon 902 bini ev işlerinde çalışmaktadır. Diğer bir anlatımla, hem okula devam edip hem çalışan

²⁶⁸ Karabulut, Yayın No:25, a.g.e., s13.

çocuklardan, ev işlerinde çalışanları daha fazladır. 7 milyon 559 bin çocuk ise okula devam edip çalışmamaktadır (Tablo 7). Yüzdesel olarak ifade edersek; okula devam edip aynı zamanda da çalışan çocuklardan ekonomik işlerde çalışanları %1,6, ev işlerinde çalışanlar %27,3, çalışmayanlar ise %71,1'lik oranlara sahiptir (Grafik 4).

Tablo 7: Cinsiyet ve Çalışma Durumuna Göre Okula Devam Eden/Etmeyen Çocuklar (Bin Kişi)

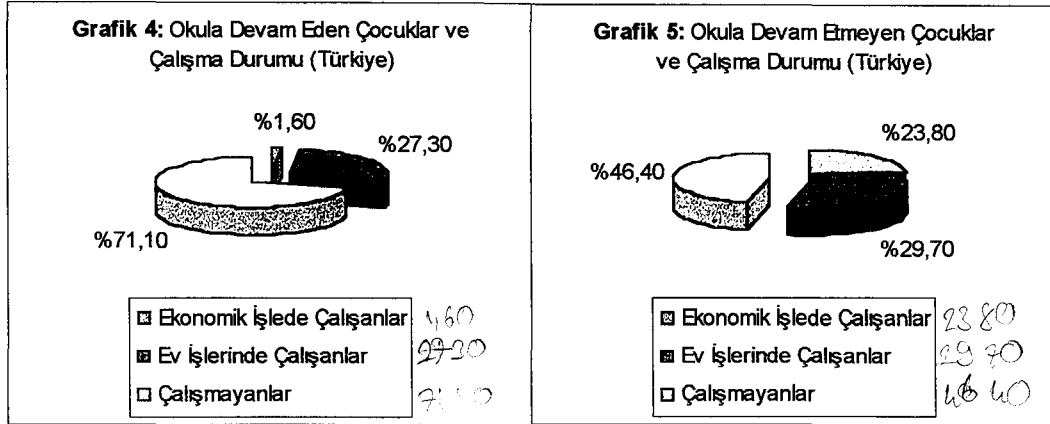
Yerleşim Yeri ve Cinsiyet		Toplam	Çalışanlar			Çalışmayanlar
			Toplam Çalışanlar	Ekonomik İşlerde Çalışanlar	Ev İşlerinde Çalışanlar	
TÜRKİYE	Toplam	10.630/1.435	3.071/768	169/342	2.902/426	7.559/667
	Erkek	5.593/562	1.077/228	105/193	972/36	4.516/334
	Kadın	5.040/872	1.995/540	64/148	1.931/392	3.044/333
KENT	Toplam	6.380/744	1.828/364	20/112	1.809/252	4.550/379
	Erkek	3.357/294	703/106	18/81	685/25	2.654/187
	Kadın	3.022/451	1.125/258	2/31	1.123/227	1.896/192
KIR	Toplam	4.251/692	1.243/404	150/230	1.093/174	3.009/288
	Erkek	2.236/268	374/121	88/112	286/9	1.862/148
	Kadın	2.016/422	868/281	62/117	807/165	1.147/140

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.14.

Cinsiyet ayrımı göz önüne alındığında, Türkiye genelinde hem okula devam eden hem de çalışan kız çocuklar (1 milyon 995 bin kişi), erkek çocuklarına (1 milyon 77 bin kişi) nazaran sayısal olarak daha fazla çalışmaktadır. Ekonomik işlerde çoğunluk olarak erkek çocuklar (105 bin kişi) çalışmakta iken, ev işlerinde kız çocuklar, erkek çocuklara oranla yaklaşık 30 kat fazlalıkla çalışmaktadır (64 bin erkek çocuğa karşılık, 1 milyon 931 bin kız çocuk).

Okula devam eden ve aynı zamanda çalışan çocukların kır-kent dağılımı incelendiğinde; kentsel yerlerde çalışan çocukların sayısı (1 milyon 828 bin kişi), kırsal yerlerde çalışan çocukların sayısından (1 milyon 243 bin kişi) daha fazladır. Ekonomik işlerde çalışan çocuklar kırsal yerlerde sayısal olarak daha fazladır (kırsal yerlerde 150 bin çocuğa karşılık, kentsel yerlerde 20 bin çocuk). Ev işlerinde ise tam tersi bir durum yaşanmaktadır. Kentsel yerlerde ev işlerinde çalışan çocukların sayısı (1 milyon 809 bin

kişi), kırsal yerlerde çalışan çocukların sayısından (1 milyon 93 bin kişi) daha fazladır (Tablo 7).

1999 yılı Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre; Türkiye genelinde 6-14 yaş grupları arasında okula devam etmeyen fakat çalışan çocuk sayısı toplam 768 bindir. Bunun 342 bini ekonomik işlerde çalışmakta iken, 426 bini ev işlerinde çalışmaktadır. Yani, hem okula devam edip hem de çalışan çocuklarda olduğu gibi, ev işlerinde çalışanların sayısı, ekonomik işlerde çalışan çocukların sayısından daha fazladır. 667 bin çocuk ise hem okula devam etmemekte hem de çalışmamaktadır (Tablo 7). Yüzdesele dağılım biçiminde incelenecek olursa; okula devam etmeyen ama aynı zamanda da çalışan çocuklardan ekonomik işlerde çalışanları %23,8, ev işlerinde çalışanlar %29,7, çalışmayanlar ise %46,4'lık oranlara sahiptir (Grafik 5).

Burada dikkati çeken nokta, okula devam etmeyen çocukların ekonomik işlerde çalışmakta olduğudur. Çünkü okula devam eden çocuklara bakıldığında ekonomik işlerde çalışan çocukların oranı, devam etmeyenlere nazaran çok düşüktür (%23,8'e karşı, %1,6). Okula devam edip ve okula devam etmeyip ev işlerinde çalışan çocukların oranları birbirine yakın seyretmektedir (sırasıyla %27,3 ve %29,7). Bir diğer önemli nokta da okula devam eden ve çalışmayan çocukların oranının (%71,1), hem okula devam etmeyip hem de çalışmayan çocukların oranından (%46,4) fazla olmasıdır (Grafik 4 ve Grafik 5).

Türkiye genelinde okula devam etmeyen ama çalışan çocukların cinsiyet ayrımı göz önüne alındığında; kız çocuklar (540 bin kişi), erkek çocuklarına (228 bin kişi) göre

daha fazladır. Ekonomik işlerde erkek çocuklar 193 bin kişi ile ilk sırayı almakta iken, ev işlerinde de 148 bin kişi ile kız çocuklar ilk sırayı almaktadır. Bu durum, hem okula devam hem de çalışan çocukların durumuna benzerlik göstermektedir (Tablo 7).

Okula devam etmeyen ama aynı zamanda da çalışan çocukların kır-kent dağılımı incelendiğinde; kırsal yerlerde çalışan çocukların sayısı 404 bin kişi ile, kentsel yerlerde çalışan çocukların sayısından (364 bin kişi) daha fazladır. Ekonomik işlerde çalışan çocuklar kırsal yerlerde sayısal olarak daha fazladır (kırsal yerlerde 230 bin çocuğa karşılık, kentsel yerlerde 112 bin çocuk). Ev işlerinde ise tam tersi bir durum yaşanmaktadır. Kentsel yerlerde ev işlerinde çalışan çocukların sayısı 252 bin kişi ile, kırsal yerlerde çalışan çocukların sayısından (174 bin kişi) daha fazladır (Tablo 7). Burada, hem okula devam hem de çalışan çocukların durumundan farklı olan tek nokta, kırsal yerlerde çalışan çocukların sayısının, kentsel yerlerde çalışan çocukların sayısından fazla oluşudur. Halbuki hem okula devam eden hem de çalışan çocuklarda kentsel yerlerde çalışan çocukların sayısı, kırsal yerlerde çalışan çocuklardan daha fazlaydı. Diğer özellikler ise birbirine benzerlik göstermektedir.

Tablo 8: Yıllar İtibariyle Çıraklık Eğitim Merkezlerine Devam Eden Çırak Sayısı

Öğretim Yılı	İl Sayısı	Meslek Sayısı	ÇEM Sayısı	Çırak Sayısı
1996-1997	80	86	312	195.961
1997-1998	80	89	321	267.074
1998-1999	80	89	325	228.844
1999-2000	80	89	330	218.576

Kaynak: www.meb.gov.tr/stats/ist2001/Bolum5s10.htm#32, 12.02.2002

Milli Eğitim Bakanlığı, APK Daire Başkanlığı'nın istatistiklerine göre; 1999-2000 öğretim yılında, 80 ilde, 330 Çıraklık Eğitim Merkezinde (ÇEM), 218.576 çırak kayıtlı bulunmaktadır. Yıllar itibariyle çırak sayıları incelendiğinde ise 1997-1998 öğretim yılından sonra Çıraklık Eğitim Merkezlerine devam eden çırak sayısında önemli düşüşler meydana gelmiştir (Tablo 8).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 1994 yılında beş işkolunda, 738 işyerinde ve 3568 çalışan çocuk üzerinde gerçekleştirilen fakat 1717'sinin kapsama

alındığı araştırmada; çalışan çocukların %81,1'i Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu kapsamındadır; ama kapsamdaki çocukların yalnızca %33,4'ünün, tüm çocukların da yalnızca %24,7'sinin "çırak" sayılmanın şartı olan çıraklık sözleşmeleri bulunmakta ve Çıraklık Eğitim Merkezine devam etmektedirler. Çıraklık sözleşmesi olmayanlar ise, çocuk işçi sayılmaktadır.²⁶⁹

Çırak, öncelikle öğrencidir; ama araştırma kapsamındaki çalışan çocukların yalnızca %24,7'si çıraklık okuluna gitmektedir. Bu çocukların %95,8'i eğitimi yararlı bulmaktadır. Çıraklardan %80,7'si okulda öğrendiğini işyerinde uygulayabilmektedir. İşverenlerin %69,5'i ve ustaların %40'ı da eğitimin yararlı olduğunu belirtmelerine karşın, çıraklık okuluna gönderilen çocuk yüzdesi çok düşüktür. Bu sonuç, çalışan çocuğun "çırak" olarak adlandırılrsa bile öğrenci olarak görülmediğini düşündürmektedir. Nitekim, çırak öncelikle öğrencidir; ama çalışan çocukların %32'si işyerinde asıl işi, %46,9'u da yardımcı işleri yapmakta; dolayısıyla doğrudan üretime katılmakta, genellikle 1-2 yıllık uyum ve öğrenme döneminden sonra üretimle ilgili asıl işleri yapmaktadır.²⁷⁰

5.3. Sağlık

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre; Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocukların iş kazası veya çalışma ortamından kaynaklanan hastalıklara maruz kalıp kalmadıkları incelendiğinde; çocukların %1,6'sının bir iş kazası veya mesleki hastalık geçirdiği görülmektedir. Bir iş kazası veya meslek hastalığı geçiren çocuklarda ilk sırayı %26,1 ile "kırık ve/veya çıkık", ikinci sırayı %19,5 ile "burkulma ve/veya incinme", üçüncü sırayı ise %15 ile enfeksiyon hastalıklarının aldığı görülmektedir. Bu sonuç, çalışan çocukların çalışma ortamından kaynaklanan çeşitli riskler ve fiziksel zorluklarla karşı karşıya kalabildiğini göstermektedir (Tablo 9).²⁷¹

²⁶⁹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, a.g.e., s.23.

²⁷⁰ Aynı, s.24.

²⁷¹ Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.60.

Tablo 9: Çocukların Geçirmiş Oldukları İş Kazası veya Mesleki Hastalıkların Dağılımı
(Yüzde %)²⁷²

	Kırık veya çıkık	Burkulma ve/veya incinme	Çarpma sonucu deri yüzeyini bozmayan ezik	Yara ve/veya yanık	Zehirlenme	Enfeksiyon hastalıkları	Gürültü sonucu işitme kaybı	Diğer
Türkiye	26,1	19,5	5,1	14,0	4,2	15,0	5,0	11,2
Kent	19,2	13,5	9,0	10,5	7,4	20,5	0,0	20,0
Kır	34,9	27,2	0,0	18,6	0,0	7,9	11,4	0,0

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.60.

Çocukların ve gençlerin maruz kaldığı iş kazası veya meslek hastalığı kır-kent ayrımına göre incelendiğinde; kentsel yerlerde %20,5'lik oranla enfeksiyon hastalıkları ilk sırayı almaktadır. İkinci sırayı %19,2 ile kırık veya çıkıklar, üçüncü sırayı da %13,5 ile burkulma ve/veya incinmeler almaktadır. Kırsal yerlerde ise ilk sırayı %34,9'luk oranla kırık veya çıkıklar almaktadır. İkinci sırayı %27,2 ile burkulma ve/veya incinmeler, yara ve/veya yanıklar %18,6 ile üçüncü sırayı almaktadır (Tablo 9).

Tablo 10: Cinsiyete Göre Çocukların Geçirmiş Oldukları İş Kazası veya Mesleki Hastalıkların Dağılımı (Yüzde %)

	Kırık veya çıkık	Burkulma ve/veya incinme	Çarpma sonucu deri yüzeyini bozmayan ezik	Yara ve/veya yanık	Zehirlenme	Enfeksiyon hastalıkları	Gürültü sonucu işitme kaybı	Diğer
Türkiye	26,1	19,5	5,1	14,0	4,2	15,0	5,0	11,2
Erkek	30,0	20,3	6,7	12,6	0,0	14,4	6,6	9,4
Kadın	13,8	16,9	0,0	18,5	16,9	16,9	0,0	16,9

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.61.

Cinsiyet ayrımına göre iş kazaları ve meslek hastalıkları incelendiğinde ise; erkek çocuklarında en çok kırık veya çıkıklar (%30), daha sonra da %20,3 ile burkulma ve/veya incinmeler görülmektedir. Kız çocuklarında ise ilk sırayı %18,5 ile yara ve/veya yanıklar, ikinci sırayı ise %16,9 ile enfeksiyon hastalıkları, burkulma ve/veya incinme, zehirlenmeler paylaşmaktadır (Tablo 10).

²⁷² Ekonomik işlerde çalışan çocukların iş kazası veya çalışma ortamından kaynaklanan hastalıklara maruz kalıp kalmadıkları sorulurken birden fazla seçenek belirtilebilmektedir. Bu nedenle Tablo 9'da verilen sonuçlar sıklık dağılımını belirtmektedir.

Tablo 11: 1997-2000 Yılları Arası Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre İş Kazası ve Meslek Hastalığına Uğrayanların Dağılımı

Yıllar / Yaş Grubu	1997		1998		1999		2000	
	-14	15-19	-14	15-19	-14	15-19	-14	15-19
Kadın	3	142	20	564	8	373	2	410
Erkek	71	2.476	200	6.399	149	4.943	41	3.695
Toplam	74	2.618	220	6.963	157	5.316	43	4.105

Kaynak: www.ssk.gov.tr/istatistik99/t13.html, 10.02.2002

www.ssk.gov.tr/istatistik/2000/t18-38.htm, 10.02.2002

Sosyal Sigortalar Kurumu'nun (SSK) istatistiklerine göre 19 yaşın altında en çok iş kazası ve meslek hastalığı 7183 kişi ile 1998 yılında meydana gelmiştir. Yıllar itibariyle cinsiyet dağılımı incelendiğinde; erkeklerin, kızlara oranla çok daha fazla iş kazası ve meslek hastalığına maruz kaldığı görülmektedir (Tablo 11).

İş kazası veya çalışma ortamından kaynaklanan hastalıklara maruz kalan çocukların, geçirmiş oldukları bu rahatsızlıklardan dolayı %66,5'i bir tedavi gördüğünü belirtmiştir. Bu oran kentsel yerleşim yerlerinde %68, kırsal yerleşim yerlerinde ise %63,9'dur. Çocukların geçirmiş oldukları iş kazası veya mesleki hastalıklardan doğan tedavi masraflarının, %51'inde çocuğun ailesi ve kendisinden sorumlu büyükler tarafından karşılandığı, %36,1'inde ise işvereni tarafından karşılandığı görülmektedir.²⁷³

5.4. Çalışma İlişkileri

Çalışma ilişkileri bakımından, çalışan çocukların ve gençlerin niceliksel ve niteliksel özellikleri sektörel dağılım, işteki durum, çalışma nedenleri, fiili çalışma süresi, gelir ve kazançlar, son olarak da çalışılan işten memnuniyet gibi başlıklar altında incelenmeye çalışılacaktır.

²⁷³ Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.61.

5.4.1. Sektörel Dağılım

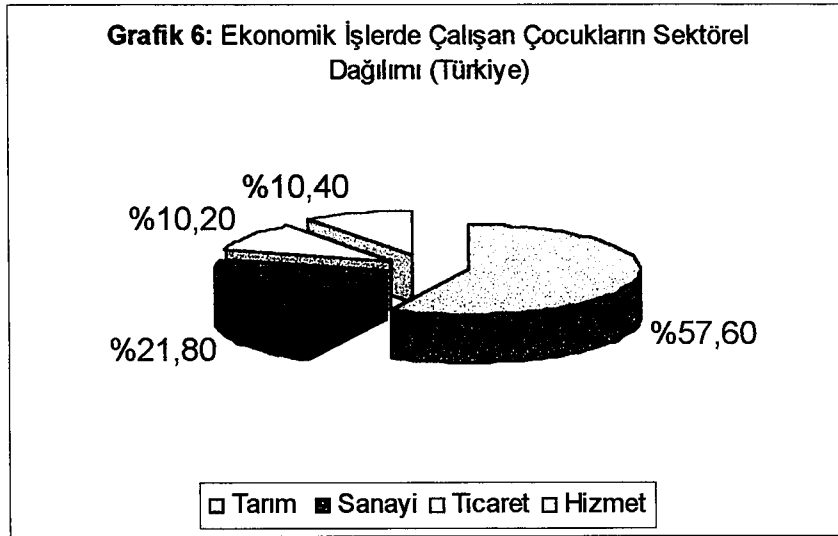
Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan 1 milyon 635 bin çocuğun sektörlere göre dağılımı şöyledir: Çalışan çocukların 942 bini tarım, 356 bini sanayi, 167 bini ticaret ve 170 bini de hizmet sektöründe çalışmaktadır (Tablo 12). Yüzdesele ifade etmek gerekirse %57,6 ile tarım sektörü ilk sırayı almaktadır, ikinci sırayı %21,8 ile sanayi, üçüncü sırayı %10,4 ile hizmet, dördüncü ve son sırayı da %10,2 ile ticaret sektörü almaktadır (Tablo 12, Grafik 6).

Çocuk istihdamının yapısında kentsel ve kırsal yerlerde farklılık görülmektedir. Kentsel yerlerde istihdam edilen çocukların ekonomik faaliyetleri incelendiğinde; %48'inin sanayi, %24,6'sının ticaret, %22,6'sının hizmetler ve son olarak da %4,7'sinin tarım sektöründe çalıştığı görülmektedir. Kırsal yerlerde istihdam edilen çocukların ise, %84,6'sının tarım, %8,4'ünün sanayi, %4,2'sinin hizmet ve %2,9'unun da ticaret sektöründe çalıştığı görülmektedir. Burada dikkati çeken önemli bir nokta ise, kırsal yerlerde ekonomik işlerde çalışan kız çocukların %95'e yakın bir bölümünün tarım sektöründe çalışmakta olduğudur. Kentsel yerlerde ise ekonomik işlerde çalışan gerek erkek gerekse kız çocukların yaklaşık yarısı sanayi sektöründe çalışmaktadır (Tablo 12).

Tablo 12: Sektörlere Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocuklar (Bin Kişi- Yüzde-%-)

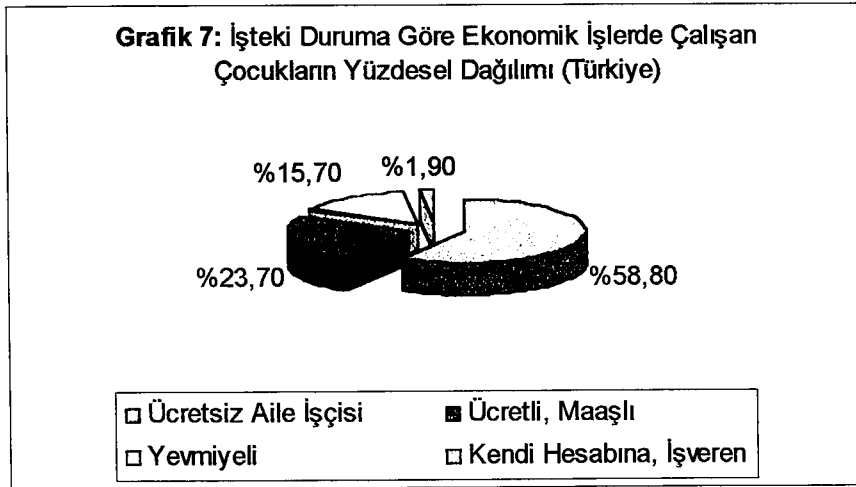
Yerleşim Yeri ve Cinsiyet		Toplam	Tarım		Sanayi		Ticaret		Hizmet	
			Bin Kişi	Yüzde	Bin Kişi	Yüzde	Bin Kişi	Yüzde	Bin Kişi	Yüzde
TÜRKİYE	Toplam	1.635	942	57,6	356	21,8	167	10,2	170	10,4
	Erkek	1.010	468	46,3	272	26,9	130	12,9	140	13,9
	Kadın	625	474	75,8	84	13,4	37	5,9	30	4,8
KENT	Toplam	552	26	4,7	265	48,0	136	24,6	125	22,6
	Erkek	415	13	3,1	195	47,0	107	25,8	99	23,9
	Kadın	138	13	9,4	70	50,7	30	21,7	26	18,8
KIR	Toplam	1.083	916	84,6	91	8,4	31	2,9	45	4,2
	Erkek	596	455	76,3	76	12,8	23	3,9	41	6,9
	Kadın	487	461	94,7	15	3,1	7	1,4	4	0,8

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.51 ve 52'deki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

5.4.2. İşteki Durum

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre; Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan 1 milyon 635 bin çocuğun büyük çoğunluğu, (961 bini) ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır ve %58,8'lik bir paya sahiptir (Grafik 7). Ücretli, maaşlı olarak çalışanların sayısı ise 387 bin kişidir ve ikinci sırayı almaktadır. Yevmiyeli olarak çalışanlar 257 bin kişi olup üçüncü sırayı almaktadır. Dördüncü ve son sırayı ise 31 bin kişi ile kendi hesabına çalışanlar almaktadır (Tablo 13).

Cinsiyet ayrımına göre incelendiğinde ise, Türkiye genelinde erkek çocukların, kız çocuklarına kıyasla sayısının daha fazla olduğu görülmektedir (1 milyon 10 bin erkek çocuğa karşılık, 625 bin kız çocuğu). Hem erkek hem de kız çocukları en çok

ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Burada erkek çocuklarının oranı %51,1 iken, kız çocuklarının oranı %71,2'dir.

6-17 yaş grubu ekonomik işlerde çalışan çocukların kır-kent ayrımı göz önüne alınarak incelendiğinde; kırsal yerlerde çalışan çocukların sayısının (1 milyon 83 bin kişi), kentsel yerlerde çalışan çocukların sayısından (552 bin kişi) daha fazla olduğu görülmektedir (Tablo 13). Kırsal yerlerde ekonomik işlerde çalışan 1 milyon 83 bin çocuğun %83,7'si ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çocukların oranının bu kadar yüksek olmasının nedeni tarım sektörüdür.²⁷⁴ Diğer bir deyişle, çocukların küçük yaşlardan itibaren tarımsal alanda hanehalkı gelirine ve ekonomik faaliyetine ücret almadan katkıda bulduklarını göstermektedir.²⁷⁵ Kentsel yerlerde ekonomik işlerde çalışan erkek çocukların 347 bininin (%83,6), kız çocuklarının ise 128 bininin (%92,7) ücret karşılığı (ücretli ve yevmiyeli) çalıştığı görülmektedir. Kırsal yerlerde ise ücret karşılığı çalışan erkek çocukların sayısı 119 bin (%20), kız çocukların sayısı ise 50 bindir (%10,3). Kırsal yerlerde erkek çocukların 470 bini (%78,9), kız çocukların ise 437 bini (%89,7) ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır (Tablo 13).

Tablo 13: İşteki Durumuna Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocuklar (Bin Kişi)

Yerleşim Yeri ve Cinsiyet		Toplam	Ücretli, Maaşlı	Yevmiyeli	Kendi Hesabına İşveren	Ücretsiz Aile İşçisi
TÜRKİYE	Toplam	1.635	387	257	31	961
	Erkek	1.010	277	189	29	516
	Kadın	625	110	68	2	445
KENT	Toplam	552	325	150	25	54
	Erkek	415	227	120	22	46
	Kadın	138	98	30	2	8
KIR	Toplam	1.083	62	107	6	907
	Erkek	596	50	69	6	470
	Kadın	487	12	38	-	437

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.53.

²⁷⁴ Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.53.

²⁷⁵ Karabulut, Yayın No:25, a.g.e., s.17.

5.4.3. Çalışma Nedenleri

Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan 6-17 yaş grubundaki çocukların %38,4'ü hanehalkı gelirin katkıda bulunmak için, %19,8'i hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak için, %15,9'u ailesi istediği için, %10,4'ü iş öğrenmek meslek sahibi olmak için, %6,3'ü kendi ihtiyaçlarını karşılamak için, %5,1'i ise hanehalkı borçlarının ödenmesine yardımcı olmak için çalışmaktadır (Tablo 14).

Cinsiyet ayrımı ele alındığında, hem erkek çocuklarda hem de kız çocuklarda çalışma nedenleri arasında hanehalkı gelirin katkıda bulunmak ve hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak ilk iki sırayı almaktadır. Fakat burada dikkati çeken nokta erkek çocuklar için çalışma nedeni olarak üçüncü sırayı iş öğrenmek ve meslek sahibi olmak almakta iken, kız çocuklar için üçüncü sırayı ailenin isteği nedeni almaktadır.

Tablo 14: Çalışma Nedenine Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocukların Dağılımı (Yüzde -%)-²⁷⁶

Yerleşim Yeri ve Cinsiyet		Hanehalkı gelirin katkıda bulunmak için	Hanehalkı borçlarının ödenmesine yardımcı olmak için	Hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak için	Kendi ihtiyaçlarını karşılamak için	İş öğrenmek, meslek sahibi olmak için	Ailesi istediği için	Diğer
TÜRKİYE	Toplam	38,4	5,1	19,8	6,3	10,4	15,9	4,2
	Erkek	39,2	5,4	16,3	7,3	14,3	13,4	4,1
	Kadın	37,0	4,5	25,9	4,5	3,7	20,2	4,3
KENT	Toplam	45,0	5,8	3,6	12,8	18,6	7,7	6,5
	Erkek	42,7	6,0	3,7	13,0	20,2	7,6	7,3
	Kadın	53,3	4,6	3,6	12,3	13,8	8,2	4,1
KIR	Toplam	35,1	4,7	27,8	3,0	6,4	20,1	3,0
	Erkek	37,0	5,0	24,8	3,3	10,4	17,5	2,1
	Kadın	32,7	4,3	31,7	2,6	1,1	23,3	4,2

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.66.

²⁷⁶ Ekonomik işlerde çalışan çocukların çalışma nedenleri sorulurken birden fazla neden belirtilebilmektedir. Bu nedenle Tablo 14'de verilen sonuçlar sıklık dağılımını belirtmektedir.

Hem kırsal hem de kentsel yerlerde çalışma nedeni olarak hanehalkının gelirine katkıda bulunmak ilk sırayı almaktadır (Kırsal yerlerde %35,1 iken, kentsel yerlerde %45). Fakat kırsal yerlerde ikinci sırayı hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak, üçüncü sırayı da ailenin isteği olurken, kentsel yerlerde ikinci sırayı iş öğrenmek ve meslek sahibi olmak, üçüncü sırayı ise kendi ihtiyaçlarını karşılamak almaktadır.

5.4.4. Fiili Çalışma Süresi

Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan çocukların yarısından fazlası (%51,2), tam zamanlı çalışma süresi olarak kabul edilen 40 saat ve daha fazla süre çalıştığı görülmektedir. Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocukların haftalık ortalama çalışma süresi 37,4 saattir. Kentsel yerlerde çocukların ortalama fiili çalışma süresi 51 saat iken, kırsal yerlerde bu 30,5 saattir. Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan çocukların %9,1'i haftada 7 saatten daha az çalışırken, %11,3'ü haftada 64 saatten daha fazla çalışmaktadır.²⁷⁷

Tablo 15: Haftalık Fiili Çalışma Süresine Göre Ekonomik İşlerde Çalışan Çocuklar (Bin Kişi)

Haftalık Fiili Çalışma Süresi	TÜRKİYE			KENT			KIR		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Toplam	1.635	1.010	625	552	415	138	1.083	596	487
<7	149	60	89	3	2	1	145	57	88
8-15	237	148	89	9	7	1	229	141	88
16-23	113	50	62	14	9	5	99	41	58
24-31	102	63	40	34	26	9	68	37	31
32-39	182	117	65	28	20	8	154	97	56
40-47	271	161	110	111	74	37	161	87	73
48-55	235	156	79	140	96	44	95	60	35
56-63	161	116	45	111	92	19	50	24	26
64+	185	138	47	102	88	14	83	50	33

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s54.

²⁷⁷ Aynı, s.54, 55.

Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan erkek çocukların %43,4'ü, kız çocukların ise %55,2'si haftada 40 saatten daha az çalışmaktadır. Haftada 7 saatten az çalışan erkek çocukların oranı %5,9, kız çocukların oranı ise %14,2 iken, haftada 63 saatten fazla çalışan erkek çocukların oranı %13,7, kız çocukların oranı ise %7,5'tir. Buna göre; genel olarak erkek çocukların, kız çocuklara oranla daha uzun çalışma süreleri dahilinde çalışmakta oldukları söylenebilir.²⁷⁸

Çocukların çalışma süreleri kırsal-kent ayrımında ele alındığında; dikkati çeken husus, kentsel yerlerde çocukların haftalık çalışma sürelerinin genel olarak daha uzun olduğudur. Kentsel yerlerde haftada 40 saatten daha az süreyle çalışan çocukların oranı %15,9 (40 saatten fazla %84,1) iken, kırsal yerlerde bu oran %64,2'dir. Buna göre kentsel yerlerde çocukların büyük çoğunluğunun yasal çalışma süresinden daha fazla çalıştıkları söylenebilir. Ayrıca kırsal yerlerde çocukların %65'e yakını yasal çalışma süresinden daha az çalışmaktadır. Bu durumu, kırsal kesimde ağırlıkta olan tarım sektöründeki esnek çalışma saatleri ile açıklamak mümkündür.²⁷⁹

5.4.5. Gelir ve Kazançlar

6-17 yaş grubunda, ekonomik işlerde çalışıp gelir getiren çocukların bu faaliyetlerinden dolayı elde ettikleri aylık kazançları, kazanç grupları bazında incelendiğinde; Türkiye genelinde gelir getiren çocukların; 246 bini (%36,4) 25 ile 50 milyon arasında, 157 bini (%23,3) 50 ile 75 milyon arasında, 177 bini (%26,2) ise 25 milyonun altında bir aylık kazanç elde ettikleri görülmektedir. Görüldüğü üzere aylık kazanç grubu olarak 75 milyon ve altı gruplarda bir yoğunlaşma gözlenmekte ve bu sınırın altında özellikle 25 ile 50 milyon arasında kazanç getiren çocuk grubunda bir yoğunlaşma olmaktadır (Tablo 16).

Ekonomik işlerde çalışıp gelir getiren çocukların bu faaliyetlerinden dolayı elde ettikleri aylık kazanç ortalaması 55 milyon 143 bin TL'dir. Ekim 1999 döneminde aylık ortalama 1 ABD Doları 471.361 TL'dir. Buna göre aylık kazanç ortalaması yaklaşık

²⁷⁸ Aynı, s.55.

²⁷⁹ Aynı, s.55, 56.

117 ABD Doları'na karşılık gelmektedir. Erkek çocukların aylık ortalama kazancı 53 milyon 156 bin TL, kız çocukların aylık ortalama kazancı ise 60 milyon 900 bin TL'dir.²⁸⁰ Görüldüğü gibi kız çocukların aylık ortalama kazancı, erkek çocukların aylık ortalama kazancından daha yüksektir.

Tablo 16: Aylık Kazanç Grubu, Cinsiyet ve Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre Ekonomik İşlerde Çalışıp Gelir Getiren Çocuklar (Bin Kişi)

Aylık Kazanç Grubu ve Cinsiyet	Toplam	Ekonomik Faaliyet Kolu			
		Tarım	Sanayi	Ticaret	Hizmet
TOPLAM	675	65	321	125	163
1-25.000	177	25	64	19	69
25.001-50.000	246	19	115	57	54
50.001-75.000	157	13	91	28	25
75.001-100.000	81	6	47	17	12
100.001+	13	2	4	4	3
ERKEK	494	25	240	95	135
1-25.000	142	10	55	18	60
25.001-50.000	177	8	85	44	42
50.001-75.000	105	4	62	19	20
75.001-100.000	60	2	36	12	10
100.001+	10	2	2	3	3
KADIN	180	40	82	30	29
1-25.000	35	16	9	1	9
25.001-50.000	69	12	30	14	13
50.001-75.000	53	9	29	10	5
75.001-100.000	21	3	11	5	2
100.001+	2	-	2	-	-

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.63.

1999 yılının ikinci yarısında asgari ücretin 16 ve daha yukarı yaştakiler için brüt 93 milyon 600 bin TL (ortalama net 69 milyon 315 bin TL), 16 yaşından küçükler için ise brüt 79 milyon 560 bin TL (ortalama net 59 milyon 225 bin TL)'dir. Ekonomik işlerde çalışıp gelir getiren çocuklarda 50 milyonun altında kazanç getiren, diğer bir

²⁸⁰ Aynı, s.63.

ifadeyle asgari ücretin altında kazanç getiren çocukların oranı %62,6'dır. Bu nedenle çocuk işgücünün bir boyutu da çocuğun ucuz işgücü olarak görülmesidir.²⁸¹

Cinsiyet ayrımına göre aylık kazanç grupları incelendiğinde; hem erkek hem de kız çocukları 25 ile 50 milyon arasındaki kazanç grubunda yoğunlaşmaktadır. Ekonomik faaliyet koluna göre bir inceleme yapıldığında ise; sanayi ve ticaret sektöründe çalışan çocukların, tarım ve hizmet sektöründe çalışan çocuklardan daha fazla kazanç elde ettikleri görülmektedir.

5.4.6. Çalışılan İşten Memnuniyet

6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocukların %44'ü mevcut işinden memnun değildir. İşinden memnun olmayan çocukların işinden memnun olmama sebeplerine bakıldığında; bu çocukların %50,6'sı ücret veya gelirlerini düşük bulduğunu, %41,9'u ise işin çok yorucu olmasından dolayı mevcut işinden memnun olmadığını belirtmektedir. Kentsel yerleşim yerlerinde de bu öncelik değişmemekte ve işinden memnun olmayan çocukların %71,4'ü ücret veya gelirin çok düşük olduğunu, %20'si ise işin çok yorucu olduğunu belirtmiştir. Kırsal yerleşim yerlerinde ise bu öncelik sıralaması değişerek ilk sırayı %49,3 ile işin çok yorucu olması, ikinci sırayı ise %43,4 ile ücret veya gelirin çok düşük olması almaktadır. İşinden memnun olmayan çocuğun memnuniyetsizliği öncelikli olarak ücretlerin çok düşük olması ve işin çok yorucu olması şeklinde ifade etmesi sebebiyle, çalışan çocuğun çalışma ortamından kaynaklanan risklerin farkında olmadan çalıştığı söylenebilir (Tablo 17).²⁸²

Cinsiyet ayrımında bu durum incelendiğinde; erkek çocukların %51,9'u ücret veya gelirini düşük bulduğundan, %31,7'si ise işin çok yorucu olmasından dolayı mevcut işinden memnun olmadığını belirttikleri görülmektedir. Kız çocuklarında bu sıralama değişmekte ve öncelikli olarak %63,2'si işin çok yorucu olmasından, %32,9'u ise düşük ücret veya gelirden dolayı mevcut işinden memnun olmadığını belirtmişlerdir.²⁸³

²⁸¹ Aynı, s.63.

²⁸² Aynı, s.62.

²⁸³ Aynı, s.62.

Tablo 17: Ekonomik İşlerde Çalışan Çocuklardan İşinden Memnun Olmayanların, İşinden Memnun Olmama Nedenlerinin Dağılımı (Yüzde -%)-)

Yerleşim Yeri ve Cinsiyet	Toplam	Ücret/gelir çok düşük	İş çok yorucu	İş öğrenemiyor	Çalışma çevresi sağlıksız	İşyeri çok uzak	Diğer
TÜRKİYE	100,0	50,6	41,9	2,5	1,7	0,1	3,2
Erkek	100,0	59,1	31,7	3,3	1,6	0,2	4,1
Kadın	100,0	32,9	6,2	0,9	1,7	0,0	1,3
KENT	100,0	71,4	20,0	4,3	1,6	0,0	2,2
Erkek	100,0	72,5	19,6	5,2	0,7	0,0	2,0
Kadın	100,0	68,8	21,9	0,0	6,3	0,0	3,1
KIR	100,0	43,4	49,3	1,8	1,7	0,2	3,5
Erkek	100,0	53,1	37,2	2,4	2,1	0,3	5,0
Kadın	100,0	27,1	69,5	1,0	1,5	0,0	1,0

Kaynak : Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.62.

5.5. Gelecek Beklentileri

6-17 yaş grubundaki çocuklara gelecekte ne yapıyor olmayı istedikleri sorulduğunda; okula devam eden çocuklarda, ilk sırayı %85,4'lük oranla okula devam edip eğitimini tamamlamak, ikinci sırayı %6,5 ile iyi bir işte çalışmak, üçüncü sırayı %4,1 ile kendi işinde çalışmak biçiminde cevaplamıştır. Okula devam etmeyen çocuklarda ise durum farklılık göstermemektedir. İlk sırayı %36,7 ile okula devam edip eğitimini tamamlamak, ikinci sırayı %24,1 ile iyi bir işte çalışmak, üçüncü sırayı ise %15,7 ile kendi işinde çalışmak biçiminde cevaplamıştır (Tablo 18).

Çocukların gelecekte ne yapıyor olmayı istedikleri cinsiyet ayrımında incelendiğinde; genel sıralama erkek çocuklarda, hem okula devam eden hem de okula devam etmeyen çocuklar için değişmemekte fakat kız çocuklarda farklı olarak üçüncü sıralamayı %11,3 ile hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak almaktadır. Kız çocuklarında bu seçeneği %10,3 gibi yakın bir oran ile evlenmek seçeneği takip etmektedir. Evlenmek seçeneğinin, okula devam etmeyen ve çalışan kız çocuklarında %11,6, okula devam etmeyen ve çalışmayan kız çocuklarında ise %5,2 olduğu görülmektedir. Kız çocuklarındaki bu duruma karşın erkek çocuklarında üçüncü

sıralamada %27,3 gibi belirgin bir oranla gelecekte kendi işinde çalışmak yer almaktadır.²⁸⁴

Tablo 18: Çocuğun Gelecekte Yapmak İstedığı (Yüzde -%-)

Çocuğun Gelecekte Yapmak İstedığı	Toplam	Okula Devam Eden			Okula Devam Etmeyen		
		Toplam	Çalışanlar	Çalışmayanlar	Toplam	Çalışanlar	Çalışmayanlar
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Okula devam edip, eğitimini tamamlamak	75,1	85,4	84,4	85,8	36,7	29,8	54,7
İyi bir iş için meslek kursuna katılmak	2,3	1,5	1,7	1,4	5,3	6,1	3,0
İyi bir işte çalışmak	10,2	6,5	7,8	5,9	24,1	26,8	17,0
Kendi işinde çalışmak	6,5	4,1	3,2	4,5	15,7	18,0	9,4
Hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak	2,9	1,4	1,4	1,4	8,7	10,5	3,8
Evlenmek	1,8	0,6	0,9	0,5	6,3	7,7	2,7
Diğer	1,2	0,6	0,6	0,5	3,4	1,1	9,3

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Mayıs 2001, a.g.e., s.69.

6. ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNÜ KORUMAYA YÖNELİK POLİTİKALARIN YÖNÜ VE BİÇİMİ

6.1. Yönü

Çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik politikaların yönü, toplumun en üst düzeydeki amaçlarıyla çakışmaktadır. Bu politikaların yönlerini, sosyal gelişme, sosyal adalet, sosyal barış, sosyal denge ve sosyal bütünleşme gibi başlıklar altında sıralayabiliriz. Tüm bu politikaların yönü, toplumun denge içinde varlığını

²⁸⁴ Aynı, s.68.

sürdürebilmesinin toplumsal bunalımları ve çatışmaları aşarak, sağlıklı bir toplum düzeni oluşturulmasının ana unsurlarını belirlemektedir.²⁸⁵

Sosyal gelişme yönü, toplumun bir bütün olarak yararlandığı sosyal hizmet ve imkanların seviyesini yükselterek bunların yaygınlaşmasını hedeflemektedir. Sosyal gelişme, sosyal hayatın bütün sektörlerinde, yani kesimlerinde sağlanmak istenir. Bu sektörlerin başlıcaları eğitim, sağlık, konut, şehir ve köy hizmetleri, sosyal güvenlik gibi alanlardır. Sosyal gelişmenin en sağlam temellere oturduğu en önce gelen alanların başında insan gücünde sağlanan gelişmeler gelmektedir. Bu yetişmiş insan gücünün ve sayısını arttırmaktır. Bir toplumda her alanda yetişmiş insan gücünün sayısı ne kadar fazla ve bunların vasfı ne kadar yüksekse o toplumda sosyal gelişme o kadar hızlı ve kolay sağlanır.²⁸⁶

Sosyal gelişme yönünde, toplumsal hizmetlerin, öncelikle ve özellikle bunlardan daha az yararlanan sosyal gruplara götürülmesi gerekir. Ekonomik yönden güçsüz olan toplum kesimlerine götürülecek bu hizmetler, gelişmenin dalgalar halinde yayılarak, sosyal gelişmişlik farklarının giderilmesinde etkili olabilmektedir. Sosyal gelişme yönünde önemli olan, ekonomik yönden güçsüz ve bağımlı sosyal grupları koruyarak ve gelir dağılımındaki eşitsizlikleri gidererek, sosyal dengeyi, sosyal adaleti sağlamaktır. Başka bir deyişle sosyal gelişme dengeli ve yaygın olduğu ölçüde etkinlik kazanmakta ve sosyal refah yaygınlaşmaktadır.²⁸⁷

Çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik politikalar, sosyal gelişme yönünü, sosyal reformlar yoluyla sağlamaktadır. Sosyal gelişme yönü her şeyden önce, sosyal planlamayı, yoksulluğu önleyerek sosyal refahı yaygınlaştırmayı gerektirmektedir.

Sosyal adalet yönü, bir kuşak içinde herkese eşit yükselme şansının tanınması, herkesin sosyal yönden daha elverişsiz bir duruma düşmede eşit risklerle karşı karşıya

²⁸⁵ Yener Şişman, **Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Politikalar (Eskişehir’deki Seyyar Satıcılar Üzerinde Bir Alan Araştırması)** (T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1165, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No: 161, Eskişehir, 1999), s.123, 124.

²⁸⁶ Orhan Tuna ve Nevzat Yalçıntaş, **Sosyal Siyaset** (Filiz Kitapevi, İstanbul, 1994), s.208, 209.

²⁸⁷ Sami Güven, **Sosyal Politikanın Temelleri** (Ezgi Kitapevi, Bursa, 1995), s.25.

bulunmasıdır. Başka bir deyişle, toplumda belli bir kuşağın temsilcisi olan herkesin daha iyi bir toplumsal konuma gelmede ve sosyal risklerle karşılaşmada eşit şanslara ve risklere sahip olmasıdır. Sosyal adalet yönünde, adil bir ücret ve gelir dağılımı politikası, adil bir vergi yükü politikası, herkese eşit iş olanağı sağlayan bir istihdam politikası, yaygın ve adil bir sosyal güvenlik politikası ve sosyal hizmet politikası gerçekleştirilmelidir.²⁸⁸

Sosyal barış yönü, beşeri münasebetlerde, grup ilişkilerinde ve çalışma hayatında sosyal barışın sağlanması toplumu bir bütün olarak sosyal gerilimlerden, mücadele ve çatışmalardan kurtarır. Böylece toplum sosyal ve ekonomik kayıplardan ve hatta gerilemelerden korunmuş olur.²⁸⁹

Sosyal denge yönünü, bir toplumun bütün kesimlerinin geniş ölçüde uyum içinde bulunmasını sağlayan toplumsal bütünleşme durumu olarak tanımlayabiliriz. Sosyal denge, toplumu oluşturan sınıflar, sosyal gruplar, coğrafik bölgeler ve sosyal hizmetlerden yararlanan kesimler arasında kurulması gereken geniş yelpazeli bir dengeyi ifade etmektedir. Sosyal denge; toplum kesimleri arasındaki güç, toplumsal refah ve hizmet dengesinin kurulmasını içermektedir. Toplumdaki ekonomik ve sosyal dengesizliklerin azaltılmasına yöneliktir.²⁹⁰

Gelir dağılımındaki büyük farklar sosyal dengeyi bozan önemli bir unsurdur. Gelir dağılımındaki adalet sağlanmalıdır. Ayrıca eğitim, sağlık, mesken, şehir ve köy hizmetleri gibi sosyal hizmetlerden kişiler, gruplar, değişik bölgelerde yaşayanlar dengeli biçimde yararlanmalıdır. Bunun için bu hizmetlerin özellikle bunlardan en az istifade eden kırsal alanlara, gecekondü semtlerine ve az gelişmiş bölgelere yoğun olarak götürülmesi gerekir.²⁹¹

Sosyal bütünleşme yönü, toplumu teşkil eden fertlerin ortak değer ve arzulara sahip olarak birbirlerine yaklaşması, bunların korunup geliştirilmesi olarak

²⁸⁸ Aynı, s.27.

²⁸⁹ Tuna ve Yalçıntaş, a.g.e., s.210.

²⁹⁰ Güven, a.g.e., s.29.

²⁹¹ Tuna ve Yalçıntaş, a.g.e., s.211.

tanımlanabilir. Böylece toplum bütünleşmektedir. Bütünleşmiş bir toplumda sosyal gelişmeye imkan verecek sosyal yapı değişikliklerini gerçekleştirmek daha hızlı mümkün olacaktır. Sosyal bütünleşmenin sağlanamadığı toplumlarda ise fertler ve gruplar birbirlerine ve toplumun tümüne karşı yabancılaşır. Bu ise toplumda gerilim ve çatışmaları arttırır ve sosyal parçalanmaya yol açar. Siyasi ve iktisadi faktörlerin dışında fakat onlarla beraber sosyal bütünleşmenin sağlanmasında eğitim, kültür, işçi-işveren ilişkileri ve moral değerler alanlarında izlenecek politikalar önemli rol oynar.²⁹²

Toplumun çalışma yaşamının, emekle sermaye arasında ve sermayenin emeği sömürmesine olanak tanımayacak şekilde bir dengeye oturtulması, sosyal bütünleşme yönünün özünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda sosyal bütünleşmenin sağlanmasında, sendikalar ve kooperatifler gibi kendi kendine yardım kuruluşlarının ve sosyal güvenlik kurumlarının gelişmesi, büyük bir önem taşımaktadır.²⁹³

6.2. Biçimi

Çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik politikaların biçimi incelendiğinde; karşımıza yasaklayıcı ve düzenleyici politikalar çıkmaktadır. Yasaklayıcı veya düzenleyici politikalar uygulanırken unutulmaması gereken husus; çocukların ve gençlerin hem toplumsal hem de çalışma yaşamında korunulmasıdır. Çünkü çocukların ve gençlerin çalışma yaşamında karşılaştıkları risklerin büyük bir bölümü toplumsal yaşamda yeterince korunamamasından kaynaklanmaktadır.

6.2.1. Yasaklayıcı Politikalar

Çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik politikalar, ne kadar geliştirilip, hümaniterleştirilmiş olsa da, çalışma yaşamının erişkinler göz önünde tutularak düzenlenen koşulları çocukların fiziksel ve düşünsel yapıları üzerinde olumsuz etkiler oluşturur. Bu nedenle yasaklayıcı nitelikteki politikalar, yürürlüğe konulacak emredici

²⁹² Aynı, s.211.

²⁹³ Güven, a.g.e., s.31.

hukuki düzenlemeler aracılığıyla çocukların, çocukluk dönemi boyunca çalışma yaşamının tümü ile dışında bırakılmasını öngörür.²⁹⁴

Toplumdaki yaygın yoksulluğun ve hükümetleri bağlayan bir dizi kurumsal kısıtlamaların varlığı nedeniyle, çocuk ve genç işgücünün kısa ve orta vadede ortadan kaldırılamayacağı düşünülmektedir.²⁹⁵ Bu, çocuk ve genç işgücünün yoksulluk ortadan kalkana kadar, çalışma yaşamında korunmayacağı anlamına gelmez. Kendileri ve aileleri yoksul olduğu halde²⁹⁶ çocuk ve genç işgücünün etkin olarak korunabildiği deneyimlerle görülmüştür. Pek çok ülkede yasal kazanımlar, çocukların işverenler tarafından acımasızca sömürülmesine duyarlı yurttaş gruplarının uzun savaşmaları sonucunda elde edilmiştir. Çocuk çalıştırılması sorunu bir toplumsal hareketin gündemini oluşturduktan sonra, iş mevzuatı sömürüye ve kötüye kullanıma son verilmesi gerektiğine inanmış bir yönetim elinde, ekonomik gelişmenin sağlanması ve eşitsizliklerin azaltılması programı kapsamında, zorunlu eğitim ve yaşam düzeylerinin yükseltilmesi gibi diğer önlemlerin de katkısıyla, çocuk çalışan sayısının azaltılmasına ve bu alanda utanç verici durumların ortadan kaldırılmasına olanak sağlayabilmiştir.²⁹⁷

Çocuk çalıştırılmasına göz yummak, ne ahlaki anlamda onaylanabilir, ne de doğru bir sosyal politika olarak görülebilir. Ahlaki anlamda onaylanamaz; çünkü önlenemez bir zararın önlenmemesi anlamına gelir. Doğru bir sosyal politika olarak da görülemez; çünkü tüm insanlığın ortak temel amacı olan çocukların korunması ve geliştirilmesi hedefinden uzaklaştırmakta ve insan kaynaklarını gelişme çağında tüketmektedir.²⁹⁸ Yukarıda sayılan nedenlerle çocuk ve genç işgücü, çalışma statüleri ne olursa olsun, çalışma yaşamının dışında tutulmalıdır.

²⁹⁴ Altan, a.g.e., s.297.

²⁹⁵ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışan Çocuklar Bölümü, İş Teftiş Kurulu Grup Başkanlığı, **ILO-IPEC Projesi, Çalışan Çocukların Korunması İçin Politika ve Eylem Programı Yöntem Önerisi** (Ankara, 1995), s.203.

²⁹⁶ Catherine Boidin, **Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi, Çalışma Yaşamında Çocuk: Psikolojik Yaklaşım** Çeviren: Bülent Piyal (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Genel Müdürlüğü, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı Ortak Yayını, Çalışma Yönetimi Bölümü Belge No:4, Ankara, 1995), s.41.

²⁹⁷ Derrien, a.g.e., s.127.

²⁹⁸ Uluslararası Çalışma Bürosu, **Daha Alınacak Çok Yol Var: Günümüz Dünyasında Çocuk İşgücü** (Ankara, 1995), s.17.

6.2.2. Düzenleyici Politikalar

Düzenleyici nitelikteki sosyal politikalar, genç işgücüne yönelik politikalar. Genç işgücüne, gelişme sürecinin olumsuz yönde etkilenmemesi koşulu ile çalışma yaşamı içinde yer alabilme olanağının verilmesi gerekir. Bu nedenle çocuklar için öngörülen mutlak çalıştırılma yasağı, gençler için geçerli görülmez. Sosyal politikalar, çalışma yaşamını gençler yönünden özel olarak düzenlenmesini öngörür. Bu bağlamda; gençlerin eğitimlerinin, fiziksel, düşünsel, sosyal ve ahlaki yönden gelişmelerinin engellenmemesi doğrultusunda iş ilişkileri ile yaşamında korunmaları bu bağlamda düzenleyici sosyal politikaların öncelikli hedefleri olarak öne çıkar.²⁹⁹

Ülkemizde çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik gerek yasaklayıcı, gerekse düzenleyici nitelikteki sosyal politikalarda, 1992 yılından beri yapılan birçok çalışma sonucunda aşağıda belirtilen gelişmeler ve başarılar elde edilmiştir.³⁰⁰

- Zorunlu eğitim 5 yıldan 8 yıla çıkartılmıştır.
- 138 ve 182 sayılı UÇÖ Sözleşmeleri onaylanmıştır.
- Tüm alanlardaki çalışan çocukları kapsayacak yasa tasarısı hazırlıkları çerçevesinde taraflarla görüşmelere başlanmıştır.
- Meslek standartları hazırlanmaktadır.
- Her alandaki çocuk işçiliği ile mücadele pilot uygulamalar yapılmış olup, örnek modeller geliştirilmiştir.
- Sokakta çalışan çocuklar için merkezler açılmış, meslek edindirme kursları düzenlenmiştir.
- Sokakta çalışan çocuklar için sağlık hizmeti ve danışma merkezleri için modeller geliştirilmiştir.
- Tarımda çalışan çocukların ailelerine gelir getirici faaliyetler (arıcılık, seracılık, tavukçuluk, hindicilik, akasya ve korunga dikimi vb.) geliştirilmiş ve desteklenmiştir.

²⁹⁹ Altan, a.g.e., s.298.

³⁰⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, **Çocuk** (Çocuk Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayın No: 2573 – ÖİK 586, Ankara, 2001), s.78, 79.

- İlköğretimi tamamlayamamış çocuklar için, açık öğretim programları ve halkevlerinde kurslar düzenlenerek ilköğretim diploması almaları sağlanmıştır.
- İlköğretim diploması alan çocukların çıraklık sistemine katılmaları sağlanmıştır.
- Küçük işyerlerine özgü denetim modelleri geliştirilerek, bu işyerlerinin fiziksel koşullarının iyileştirilmesi çalışmaları yapılmıştır.
- İşverenler, öğretmenler, ustalar, çocuklar ve aileler için eğitim çalışmaları ve duyarlılık toplantıları yapılmıştır.
- Üniversitelerde, çalışan çocuklar konusunda çalışmalar başlatılmış olup, gönüllü öğrenciler tarafından bu çalışmalara devam edilmektedir.
- Meslek hastalığına neden olan kimyasallarla ilgili olarak standart hazırlanması ve ithalatın kontrol edilmesi çalışmalarına başlanmıştır.
- Çalışan çocuklarla ilgili tarafların koordinasyonu için danışma kurulları toplantıları yapılmaktadır.
- Çalışan çocuklar konusunda ulusal politikayı belirlemek için Ulusal Yönlendirme Komitesi oluşturulmuştur.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışan Çocuklar Bölümü'nün güçlendirilmesi ve kurumsallaşması çalışmalarına devam edilmektedir.
- Enflasyonla mücadele konusunda önlemler alınmakla birlikte, henüz olumlu gelişmeler kaydedilememiştir.
- Göçü önlemek üzere belirli bölgelere yatırımlar yapılmaktadır.

7. ÇOCUK VE GENÇ İŞGÜCÜNÜ KORUMAYA YÖNELİK POLİTİKALARIN ARAÇLARI VE SINIRLILIKLARI

7.1. Araçları

Çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik politikalar uygulanırken çeşitli araçlardan yararlanılmaktadır. Bu araçları yasal düzenlemeler, kurumsal düzenlemeler ve sosyal planlama olarak sıralayabiliriz. Şimdi bu araçları ayrı ayrı ele alarak incelemeye çalışalım.

7.1.1. Yasal Düzenlemeler

Çalışma ilişkilerinde yasal çerçevenin genişletilmesi ve/veya çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik yasal düzenlemelerin yapılması, korumanın en temel biçimidir.³⁰¹ Öncelikli amaç çalışan çocuk ve gençlerin yasalar yoluyla korunmasının sağlanmasıdır.

7.1.1.1. 1982 Anayasasındaki Düzenlemeler

Çocuk ve gençleri korumaya yönelik yasal düzenlemeler, ilk olarak 1982 Anayasasında karşımıza çıkmaktadır. 1892 Anayasasının 50. maddesi uyarınca; kimsenin, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmayacağı, küçüklerin ise çalışma şartları bakımından özel olarak korunmasının gerektiği belirtilmektedir.³⁰²

7.1.1.2. 1475 Sayılı İş Kanunundaki Düzenlemeler

Çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik 1475 sayılı İş Kanunundaki düzenlemeler incelendiğinde; çalıştırma yasakları ve çalışma şartlarının düzenlenmesi gibi ana başlıklar karşımıza çıkmaktadır.

Öncelikle İş Kanunumuzun “Çalıştırma Yaşı ve Çocukları Çalıştırma Yasağı” başlığını taşıyan 67. maddesine göre; 15 yaşından aşağı çocukların çalıştırılmaları yasaktır. Ancak çocukların sağlık ve gelişmelerine, okul veya mesleki eğitim ve mesleğe yöneltme programlarına devamlarına yahut öğrenimden faydalanma kabiliyetlerine zarar vermeyecek nitelikteki hafif işlerde 13 yaşını doldurmuş çocukların³⁰³ çalıştırılmaları mümkündür.³⁰⁴ Böylece İş Kanunuyla kural olarak 15, bazı

³⁰¹ Şişman, a.g.e., s.136.

³⁰² Suna Kili ve Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Senedi İttifaktan Günümüze)** (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No:296, Ankara, 1985), s.270.; “Çocuk Çalıştırılmasının Önlenmesi ve Genç İşgücünün Korunması,” www.chp.org.tr/trrapor/emek7.htm 09.10.2001.; “Çocuk İşçiliği,” www.disk.org.tr/diskar.asp?id=4 04.12.2001.

³⁰³ Bu durumdaki çocuklardan okula gidenlerin iş saatlerinin okul saatlerine engel olmayacak şekilde düzenleneceğini ve ders saatlerinin 7,5 saatlik günlük çalışma süresi içinde sayılacağı İş Kanununda ayrıca belirtilmiştir (madde 67/ fıkra 3).

³⁰⁴ Nuri Çelik, **İş Hukuku Dersleri** (Beta Yayınları No: 473, İstanbul, 1994), s.90.

kayıtlarla 13 yaşını doldurmuş çocukların çalışabilecekleri (çalıştırılabilecekleri) kabul edildiğinden, belirlenen bu yaştan daha aşağı yaştaki çocukların³⁰⁵ çalıştırılmaları yasaktır.

İş Kanununun 68. maddesi, 18 yaşını doldurmamış olanların, maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltında veya su altında çalıştırılmalarını yasaklamıştır.³⁰⁶ Madde metnindeki “gibi” kelimesi, kanun koyucunun, yeraltında yapılan işleri, sınırlı olarak belirtmediğini göstermektedir. Buna bağlı olarak, madde metninden çıkarılan bir diğer sonuç da; yeraltındaki işlerde çocuk ve genç işçi çalıştırma yasağının kapsamı konusunda, kanun koyucunun, işin yer altında yapılıp yapılmadığının temel alındığıdır. Buna göre, yeraltındaki işlerde yasağın söz konusu olabilmesi için, bir işin yeraltında görülmekte oluşu yeterlidir. Su altındaki işlerde ise; kanalizasyon, tünel inşaatı ve kablo döşemesi işlerinin yanında, deniz veya iç suların altında bulunan bitkiler, hayvanlar ile bunların yumurtalarının (yani, su ürünlerinin) çıkartılmasını kapsamaktadır.³⁰⁷

Gece çalışma yasağını düzenleyen 69. maddeye göre; sanayie ait işlerde 18 yaşını doldurmamış erkek çocukların gece³⁰⁸ çalıştırılmayacakları belirtilmektedir.³⁰⁹

İş Kanunumuzun 78. maddesine göre; 16 yaşını doldurmamış çocuklar ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaz; 16 yaşını doldurmuş, fakat 18 yaşını bitirmemiş çocukların hangi çeşit ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılabilecekleri ise Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğünde belirtilmiştir.³¹⁰

³⁰⁵ Ünal Narmanlıoğlu, **İş Hukuku (Ferdî İş İlişkileri I)** (Barış Yayınları, İzmir, 1994), s.155.

³⁰⁶ Karabulut, Yayın No:19, **a.g.e.**, s.19.

³⁰⁷ Centel, 1982, **a.g.e.**, s.149, 150.

³⁰⁸ Gece kavramı 1475 sayılı İş Kanunu, madde 65'e göre; en geç saat 20:00'de başlayarak, en erken sabah 06:00'ya kadar geçen ve her halde en fazla 11 saat süren gün dönemi olarak tanımlanmıştır. Ancak bazı işlerin niteliğine veya yurdun bazı bölgelerinin ilkim ve geleneğine göre, gece döneminin başlangıcının daha geri alınması veya kadın ve genç işçiler için değişik gece saatlerinin düzenlenmesi mümkündür.

³⁰⁹ Nermin Berki, “Türk İş Hukukunda Genç İşçiler,” **Genç İşçilerin Sorunları Semineri 14-18 Nisan 1980/Ankara** (TÜRK-İŞ Yayınları No:135, Ankara, 1980), s.53.

³¹⁰ Kenan Tunçomağ, **İş Hukukunun Esasları** (Beta Yayınları No: 152, İstanbul, 1988), s.190.

Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğüne göre; hangi işlerin ağır ve tehlikeli sayılacağı, Tüzüğe eklenmiş bir cetvelde belirtilmiştir. Ağır ve tehlikeli sayılan işler, cetvelde 14 ayrı iş kümesi içinde toplanmış ve birer sıra numarasına bağlanmıştır. Sıra numaralarının toplamı ise 125'tir.³¹¹ Cetvelde karşısında "K" harfi bulunan işlerde kadınlar, "Ç" harfi bulunan işlerde de 16 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşını bitirmemiş çocuklar çalışabilmektedir. 125 tane ağır ve tehlikeli iş olmasına rağmen, sadece bu işlerden 18 tanesinin karşısında "Ç" harfi bulunmaktadır.³¹²

Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğüne göre, 16 yaşını doldurmamış kişilerin ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılması yasaktır (madde 2/fıkra 2). Fakat ihtisas ve meslek öğrenimi veren okulları bitirip o konudaki işi meslek edinmiş kadınlarla 16 yaşını doldurmuş çocuklar, cetvelin 35. sırası ile 62. sırası (62 dahil) arasında belirtilen işlerde çalışabilmektedir (madde 2/fıkra 3-4).³¹³ Ayrıca Radyasyon Güvenliği Tüzüğüne göre de; 18 yaşından küçüklerin, bu Tüzük kapsamındaki işlerde çalıştırılmaları yasaktır (madde 6).

Çalışan çocuk ve gençlerin işe alınmalarında sağlık muayenelerinin gerekliliğini düzenleyen İş Kanununun 80. maddesine göre; 13'ten 18 yaşına kadar (18 dahil) çocukların herhangi bir işe alınmalarından önce, işyeri hekimine (işçi sağlığı dispanserlerine, bunların bulunmadığı yerlerde sırasıyla en yakın Sosyal Sigortalar Kurumu, sağlık ocağı, hükümet veya belediye tabiplerine) muayene ettirilerek, işin niteliğine ve koşullarına göre yapılarının dayanıklı olduğunun raporla belirtilmesi ve bunların 18 yaş doluncaya kadar en az her 6 ayda bir aynı şekilde doktor muayenesinden geçirilerek bu işte çalışmaya devamlarında bir sakınca olup olmadığının kontrol ettirilmesi gerekir.³¹⁴

Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü'nün 3. maddesinin 1. fıkrasına göre ise; İş Kanununun 80. maddesine benzer bir düzenleme getirilerek; ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılacak işçiler (kadınlar dahil) ile 16 yaşını doldurmamış fakat 18 yaşını

³¹¹ Centel, 1982, a.g.e., s.144.

³¹² Demir, a.g.m., s.25.

³¹³ Başbakanlık Çocuk Esirgeme Kurumu, a.g.e., s.14.

³¹⁴ Tunçomağ, a.g.e., s.191.

bitirmemiş çocukların işe girişlerinde, işin niteliğine ve şartlarına göre bedence bu işlere elverişli ve dayanıklı olduklarının hekim raporu ile saptanması zorunludur³¹⁵ demektedir. 2. fıkrada ise; 16 yaşından büyük işçilerin ağır ve tehlikeli işlerde çalışanlara ait sağlık durumu raporu olmadıkça, ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaları yasaklamaktadır.³¹⁶

Çocuk ve genç işgücünün yıllık ücretli izin³¹⁷ haklarını düzenleyen İş Kanununun 49. maddesinin 2. fıkrasında; 18 yaşından daha küçük olan işçilerin çalışma sürelerine bakılmaksızın, yıllık ücretli izinlerinin 18 günden daha az olamayacağını belirtmiştir.³¹⁸

Günlük çalışma süresi olarak İş Kanununda haftanın 6 iş günü çalışılan işlerde, 7,5 saat olarak belirlenmiştir (madde 67).³¹⁹ Bu hüküm bütün işçileri kapsamaktadır. Fakat, Haftalık İş Günlerine Bölünemeyen Çalışma Süreleri Tüzüğünde; 15 yaşını doldurmamış çocukların günde 7,5 saatten fazla çalıştırılmayacakları hüküm altına alınmıştır (madde 5).³²⁰ Ayrıca Fazla Çalışma Tüzüğüne göre; 15 yaşından aşağı kız ve erkek çocuklara fazla çalışma yaptırılmayacağına işaret edilmektedir (madde 4/bent a).³²¹

7.1.1.3. 3308 Sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitim Kanunundaki Düzenlemeler

3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitim Kanunu (ÇMEK)19.06.1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanunun amacı, çırak, kalfa ve ustaların eğitimi ile okullarda ve işletmelerde yapılacak mesleki eğitime ilişkin esasları düzenlemektir (madde 1).

³¹⁵ TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu, 1993, a.g.e., s.61.

³¹⁶ Centel, 1982, a.g.e., s.183.

³¹⁷ 1475 sayılı İş Kanunu madde 49'a göre; yıllık ücretli izinler, asgari bir tam yıl çalışmış olan işçiye, 1 yılın 5 yılı kadar çalışmış olanlara 12 gün, 5 yıldan fazla 15 yıldan az çalışmış olanlara 18 gün, 15 yıl ve daha fazla çalışmış olanlara 24 gün olarak verilir.

³¹⁸ Narmanlıoğlu, a.g.e., s.502.

³¹⁹ Çelik, a.g.e., s.230.

³²⁰ Narmanlıoğlu, a.g.e., s.501.

³²¹ "Çocuk İşçiliği," www.disk.org.tr/diskar.asp?id=4 04.12.2001.

Kanunda “aday çırak” ve “çırak” tanımlamaları incelendiğinde; aday çırak, çıraklığa başlama yaşını doldurmamış ve çıraklık döneminden önce kendisine işyeri ortamı tanıtılan, sanat ve mesleğin ön bilgileri verilen kişi (madde 3/bent b), çırak ise; çıraklık sözleşmesi esaslarına göre bir meslek alanında mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını iş içerisinde geliştiren kişi (madde 3/bent c) olarak tanımlanmıştır.

Aday çırak ve çırak olma koşulları 3308 sayılı ÇMEK'nun 9. ve 10. maddelerinde düzenlenmiş olup, madde 9'a göre, ilkokulu bitirmiş olanlar, bir mesleğe hazırlık amacı ile çıraklık dönemine kadar aday çırak olabilecekleri belirtilmiştir. Yani aday çırak olmak için ilkokul mezunu olmak yeterlidir. 10. madde ise çırak olma koşullarını düzenlemektedir ve 14 yaşını doldurmuş (1997'den önce 13 idi) ve 19 yaşından gün almamış olmak (bent a), aday çıraklıkta olduğu gibi en az ilkokul mezunu olmak³²² (bent b)³²³, bünyesinin ve sağlık durumunun gireceği mesleğin gerektirdiği işleri yapmaya uygun olması gerekir (bent c). Demek ki, 14 yaşından küçükler ile 19 yaşından büyüklerin çırak statüsünde çalıştırılmaları yasaktır. Bu durum 3308 sayılı ÇMEK'nun yaş sınırlamasını belirtmektedir.

Her şeyden önce, bir kişinin çırak olarak nitelendirilebilmesi için, işyerinde çıraklık sözleşmesine dayanarak bulunması gerekir. Çıraklık sözleşmesi, işverenin belirli bir meslek ve sanatı çırağa öğretmesi ve çırağın çalışması halinde ücret ödenmesi taahhüdüne karşılık, çırağın da bu mesleği öğrenmesi, kendisine verilen görevleri yerine getirmesi ve işyeri disiplinine uyması taahhüdünü içeren bir sözleşmedir.³²⁴ İşyeri sahibi, aday çırağı ve çırağı çalıştırmaya başlaman önce bunların velisi veya vasisi veya reşit ise kendisi ile yazılı çıraklık sözleşmesi yapmak zorundadır. 507 sayılı Kanuna tabi olan işyerlerinde belirlenmiş illerde ve meslek dallarında 19 yaşından gün almamış olanlar çıraklık sözleşmesi yapılmadan çalıştırılmazlar (madde 13/bent a-b).³²⁵

³²² Temel eğitimin sekiz yıla çıkarılmasıyla bu madde uygulanabilirliğini yitirmiştir.

³²³ “Çocuk İşgücü,” http://yunus.hacettepe.edu.tr/~hergen/edusos/cocuk_ismguu.htm 06.11.2001.

³²⁴ Fatih Uşan, *Çıraklık Sözleşmesi* (Mimoza Yayınları No:20, Konya, 1994), s.8.

³²⁵ “Çocuk İşçiliği,” www.disk.org.tr/diskar.asp?id=4 04.12.2001.

Çıraklar statü olarak, öğrenci statüsünde olup, öğrencilik haklarından yararlanmaktadırlar. Ayrıca çıraklar işyerinde çalışan işçi sayısına dahil edilmezler (madde 11).³²⁶ 3308 sayılı ÇMEK'na tabi çıraklar, iş kazası, meslek hastalığı ve hastalık sigortaları açısından 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu kapsamına girerler.³²⁷ Sigorta primleri ise 1475 sayılı İş Kanununun 33. maddesi gereğince bunların yaşlarına uygun asgari ücretin %50'si üzerinden Bakanlık³²⁸ bütçesine konulan ödenekten karşılanır (madde 25/ fıkra 4).

Çırakların yıllık ücretli izin durumu 3308 sayılı ÇMEK'nun 26. maddesinde düzenlenmiş olup; okulun tatil olduğu aylara rastlamak üzere 1 ay ücretli izin verilir. Çıraklara ödenecek ücret incelendiğinde ise; işletmelerde meslek eğitimi gören öğrenci, aday çırak ve çırağa yaşına uygun asgari ücretin %30'undan aşağı ücret ödenemez.³²⁹ Ayrıca ödenecek olan bu ücret ve varsa sağlanan diğer imkanların sözleşmelerinde öngörüldüğü gibi ve süresi içinde ödenmesi gerekmektedir.³³⁰ Yine çıraklara ödenecek bu ücretler 3308 sayılı ÇMEK'na göre, her türlü vergiden müstesnadır (madde 25/fıkra 3). Buna göre çıraklara ödenecek ücretlerden gelir ve damga vergisi kesilmez.³³¹

7.1.1.4. 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunundaki Düzenlemeler

Çocukların ve gençlerin korunmasına yönelik yasal düzenlemelerin sonuncusu olarak inceleyeceğimiz 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu (UHK) 1930 yılında çıkarılmış ve çalışma mevzuatımız bakımından da oldukça eski bir Kanundur.

UHK'nda çocukları ve gençleri yaş bakımından korumaya yönelik yasal düzenlemeler ele alındığında ilk olarak 173. madde karşımıza çıkmaktadır. 173. madde

³²⁶ İbrahim Eşmelioglu ve Sancar Bayazit, **İş ve Sosyal Güvenlik Mevzuatı Açısından İşletmelerde Çıraklık ve Meslek Eğitimi Uygulamaları** (Feryal Matbaası, Ankara), 1990, s.51.

³²⁷ Uşan, a.g.e., s.84.

³²⁸ Adı geçen Bakanlık, 3308 sayılı ÇMEK'nun 3. maddesi, a bendi uyarınca Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığıdır.

³²⁹ "Çocuk İşçiliği," www.disk.org.tr/diskar.asp?id=4 04.12.2001.

³³⁰ Eşmelioglu ve Bayazit, a.g.e., s.61.

³³¹ Uşan, a.g.e., s.83.

hükmüne göre; asgari çalıştırma yaşı 12 olarak belirlenmiştir.³³² Maddenin devamında 12 yaşından aşağı bütün çocukların fabrika, imalathane gibi her türlü san'at müesseseleri ile maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı memnudur³³³ demek suretiyle çocukların hangi tür işlerde çalıştırılmayacağını da belirtmiştir. Bu işler sanayi ve maden işleridir. Burada önemli olan, sanayi ve maden işlerinden ne anlaşılması gereğidir. Sanayi işlerinde 1475 sayılı İş Kanunu madde 6/bent 1 dikkate alınmalıdır. Gerçekten, İş Kanunu madde 6/bent 1'de sıralanan işlerin, İş Kanununun uygulaması açısından, sanayiden sayılacağı belirtilmişse de; söz konusu işlerin UHK madde 173/fıkra 1'e göre 12 yaşın asgari çalışma yaşı olarak kabul edildiği sanayi işlerinin kapsamını da oluşturabileceğini benimsemek, yerinde olacaktır. Buna göre, İş Kanunu madde 6/bent 1, UHK madde 173/fıkra 1'deki asgari çalışma yaşının ilişkin olduğu sanayi işlerinin belirlenmesinde; örneksenerek uygulanabileceğidir. Öte yandan maden işlerinde ise İş Kanunu madde 68'deki maden işlerinde asgari çalışma yaşı 18 olarak belirlenmektedir. Buna karşılık UHK'nda bu yaş sınırı 12'dir. Ancak İş Kanunundaki yaş sınırının yeraltındaki maden işlerinde, UHK'ndaki yaş sınırının ise yer üstündeki maden işlerinde uygulanması gerektiği dikkate alınmalıdır.³³⁴

Çocukların ve gençlerin ahlaki yönden çalıştırılmasının yasaklandığı işler UHK'nun 176. maddesinde; mahalli belediyelerce bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamları kapsamaktadır ve bu tür işlerde asgari çalıştırılma yaşı 18 olarak düzenlenmiştir.³³⁵ Bu hükümdeki sayılan yerlerin sınırlı olmadığı, hükmün benzeri yerlere de teşmil edilmesi ve geniş anlaşılması gerektiğine doktrinde öteden beri yerinde olarak değinilmektedir.³³⁶

UHK sağlığa aykırı ve tehlikeli işlerde çalıştırılmayı yasaklayan düzenlemeyi 179. maddesinin 4. fıkrasında belirtmiştir. Buna göre 12'den 16 yaşında kadar olan çocukların çalıştırılması yasak olan sağlığa aykırı ve tehlikeli işlerin nelerden ibaret olduğunun, İş Kanununda düzenleneceği belirtilmektedir. İş Kanununun 78. maddesi ise

³³² Başbakanlık Çocuk Esirgeme Kurumu, a.g.e., s.13.

³³³ İlik ve Türkmen, a.g.e., s.8.

³³⁴ Centel, 1982, a.g.e., s.138.

³³⁵ Uşan, a.g.e., s.67.

³³⁶ Narmanlıoğlu, a.g.e., s.500.

hangi işlerin ağır ve tehlikeli işlerden sayılacağını çıkartılacak bir tüzüğün³³⁷ göstereceğini belirtmektedir.³³⁸

UHK 12 ile 16 yaşları arasındaki çocukların günde 8 saati geçmemek üzere çalıştırılabileceğini (madde 173/fıkra 2) belirtmektedir.³³⁹ Oysa 2869 sayılı Kanunla değişik İş Kanununun 67. maddesinde 15 yaşından küçükler için bu 8 saatlik süreyi 7,5 saate indirmiştir.³⁴⁰

UHK'nun 174. maddesinde; 12 ile 16 yaş arasında bulunan çocukların saat 20'den sonra gece çalıştırılmaları yasaklanmıştır. İş Kanunu Madde 69'da sanayi işleri dışında çalışan küçük işçilerin gece dönemlerinde çalıştırılıp çalıştırılmayacağı belirtilmiş değildir. Şu halde; 12-16 yaşları arasındaki genç işçinin, İş Kanununa tabi bir işçi değilse, sanayide veya sanayi dışındaki bir işte gece döneminde çalıştırılması yasaktır.³⁴¹

7.1.2. Kurumsal Düzenlemeler

Çalışan çocuk ve gençleri korumak, salt yasal düzenlemelerin yapılması ve uygulanması ile gerçekleştirilememekte, bunun yanı sıra aynı amaca yönelik kimi kurumsal düzenlemelerin de yapılması gerekmektedir.³⁴² Bu anlamda yapılacak olan kurumsal düzenlemeler ise, kısa ve orta vadeli amaç olan çocuk ve genç işgücünün çalışma koşullarının düzenlenmesi ve iyileştirilmesi, uzun vadeli amaç olan çocuk ve genç işgücünün çalışma yaşamının tamamen dışına çekilmesini sağlayacak bir biçimde yapılandırılmalıdır.

Kısa ve orta vadeli amaçlar doğrultusunda, hükümetler, çocuk emeği konusunda işveren örgütleri, işçi örgütleri, hükümetler-dışı organizasyonlar (NGO), üniversite ve medya gibi toplumsal kurumlar ile danışma ve işbirliği düzeyinde birlikte hareket

³³⁷ Bkz. bu çalışma s.118, 119.

³³⁸ İlik ve Türkmen, **a.g.e.**, s.9.; Narmanlıoğlu, **a.g.e.**, s.499.

³³⁹ Berki, **a.g.m.**, s.52.

³⁴⁰ Uşan, **a.g.e.**, s.91, 92.

³⁴¹ Tunçomağ, **a.g.e.**, s.190.

³⁴² Güven, **a.g.e.**, s.97.

etmeli; çocuk emeği sorununun niteliğini ve büyüklüğünü ortaya koymak için ülkede durum analizi uygulamaları yapılmalı; kurumsal mekanizmalar oluşturulmalı ve varolan kurumların güçlendirilmeli; çocuk emeği ile ilgili işyeri düzeyinde, bölgesel ve ulusal düzeyde duyarlılık yaratılmalı; koruyucu yasalar geliştirilmeli ve uygulanmalı; potansiyel ve mevcut çocuk işçileri risklerden korumaya, sömürü ve tehlike arz eden işlerden çekmeye yönelik eylem programları uygulanmalıdır.³⁴³

Bir ülkede çocuk çalışanların durumlarının iyileştirilebilmesinin, ancak ulusal politika olarak benimsenmesi ve ilgili tüm kurum ve kuruluşların katılımıyla uygulanarak mümkün olabileceği noktasından hareket edilmelidir. Böyle bir politikanın hazırlanması ve uygulanmasında elbette en önemli devlet kuruluşu iş denetim örgütleri olmaktadır. Ülkemizde 1992 yılından bu yana IPEC Programı çerçevesinde çeşitli kurum ve kuruluşlar yer almaktadır. Bu kurum ve kuruluşlar içinde; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü, Devlet İstatistik Enstitüsü, Esnaf ve Sanatkarlar Odaları ve Konfederasyonu (TESK), işçi ve işveren sendikaları ve konfederasyonları ile üniversiteler bulunmaktadır.³⁴⁴

Uzun vadeli amaçlar doğrultusunda ise; hükümetler, çocuk emeği konusunu, sosyal ve ekonomik politikalar, programlar ve bütçe imkanları ile bütünleştirilmelidir.³⁴⁵ Bu bakımdan öncelikle yoksulluğu önleyici politikalar geliştirmelidir, çünkü bilindiği gibi yoksulluk; çocuk ve genç işgücü kullanımının temel nedenidir ve zaman içinde bir kısır döngü yaratmaktadır.³⁴⁶ Daha sonra zorunlu temel eğitim süresini yükselterek, eğitim hizmetlerinin de kalitesini artırıcı politikalar geliştirmelidir.³⁴⁷ Nüfus artış hızı önlenmeye çalışılmalı, başka bir deyişle etkin aile planlaması yöntemleri uygulanmalı, anne-babaların çocuk bakımı, yetiştirme, sağlık ve sorunlu çocuklara yaklaşım biçimleri konusunda eğitim programları geliştirilmelidir.³⁴⁸ Gelir dağılımındaki adaletsizliği

³⁴³ "What İş IPEC: IPEC At A Glance," www.ilo.org/public/english/standards/ipec/about/implementation/ipec.htm 12.12.2001.

³⁴⁴ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, a.g.e., s.6.

³⁴⁵ "What İş IPEC: IPEC At A Glance," www.ilo.org/public/english/standards/ipec/about/implementation/ipec.htm 12.12.2001.

³⁴⁶ İlik ve Türkmen, a.g.e., s.5.

³⁴⁷ Baştaymaz, 2000, a.g.e., s301, 302.

³⁴⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, a.g.e., s.89.

düzeltilici, yetersiz sosyal güvenlik ağlarını güçlendirecek, yüksek işsizlik oranları ve enflasyon ile mücadele ile ilgili olarak politikalar geliştirilmelidir, çünkü, bu tür sosyo-ekonomik sorunlar, başta çocuklar olmak üzere çok sayıda aileyi etkilemektedir. Türkiye'nin sağlık, eğitim ve kültür harcamaları düşük düzeydedir. Oysa çocukların durumunun iyileştirilmesi bütçe harcamalarında sağlık ve eğitime ağırlık verilmesi ile mümkün olabilir.³⁴⁹

7.1.3. Sosyal Planlama

Sosyal planlama, çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik sosyal politikaların gerçekleşmesinde en önde gelen araçlarından biridir. Sosyal planlama ve çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik sosyal politika hedeflerinin üst üste çakışmasında, kalkınmanın dengeli olması ya da sosyal sorunları çözerek büyüme sürecinin gerçekleştirilmesi gerçeği yatmaktadır.³⁵⁰

Kalkınma, ekonomik, sosyal ve kültürel yönleriyle bir bütün olduğundan, iktisadi kalkınma planları hazırlanırken sosyal sorunların da dikkate alınması önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, sosyal sorunları çözerek büyüme (yani kalkınma) sosyal planlamayı gerektirmektedir. Böylelikle kalkınmanın dengeli olması sağlanmaktadır. Öte yandan, kalkınma dengeli olduğu sürece, çözümü gereken sosyal sorunlar da azalmaktadır. Gerçekten de, sosyal gelişme ekonomik kalkınma olmadan gerçekleşmeyeceği gibi, sosyal yapı da belirli bir olgunluğa ve birikime ulaşmadan ekonomik kalkınma gerçekleşmemektedir.³⁵¹

Sosyal planlama; toplumun tümünü kapsayan, gelir dağılımı, bölgesel gelişme, istihdam, yerleşme düzeni kırsal kalkınma, kentsel gelişme, sosyal güvenlik, sağlık eğitim, konut gibi sorunların planlanması ve çözülmesine yönelik ilke, hedef, politika ve önlemlerin üretilmesi ile sosyal sorunları çözerek büyümenin eş deyişle kalkınmanın

³⁴⁹ “Yeni Bin Yılın Dünya Çocukları,” www.cocukvakfi.org.tr/sayisal_rapor2.htm 30.12.2001.

³⁵⁰ Güven, a.g.e., s.100.

³⁵¹ Aynı, s.100.

sağlanmasına yönelik amaçları barındırmaktadır. Hedef sosyal sorunların çözümüne yönelmiş hızlı ve dengeli bir kalkınma olmaktadır.³⁵²

Belirtilmesi gerekir ki, çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik sosyal politikaların uygulanmasında kullanılan sosyal planlama aracı yasal ve kurumsal düzenlemelerde olduğu gibi kısa-orta vadeli amaçlar olan çocuk ve genç işgücünün çalışma koşullarının iyileştirilmesi doğrultusunda değil, esas olarak uzun vadeli amaç olan çocuk ve genç işgücünü çalışma yaşamından uzaklaştırmak amacı doğrultusunda olmalıdır. Bunun için de yukarıda anlatıldığı gibi yoksulluk, işsizlik, eğitim, sağlık gibi politikaların sosyal planlamanın aracı olduğu unutulmamalı ve bu tür politikaların çok dikkatli bir biçimde hazırlanması gerekmektedir.

7.2. Sınırlılıkları

Çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik sosyal politikalar belirlenirken, bu politikaların yan etkileri göz önünde tutulmalıdır. Örneğin, ülkemizde uygulanan “aile gelirini desteklemek açısından ailenin girişimciliğini artırma” programı, gelir yetersizliği nedeniyle çocuklarını çalıştırmak durumunda kalan ailelere kendi işlerini kurmalarını öneren programdır. Bu program düşük gelirlili ailelere girişimcilik öğretecek ve böylece aile gelirini yükseltmelerini sağlayacaktır. Ancak bu projenin uygulamadaki sonucu, kayıt dışı örgütsüz sektör olan enformel sektörün genişlemesi olacağı söylenebilir. Unutulmamalıdır ki, enformel sektörde çocuk çalışanlar önemli bir büyüklüktedir ve sektörün kalbini oluşturmaktadır.³⁵³ Bu anlamda, uygulanacak politikalar amaç-araç dengesini en uygun biçimde sağlamalı, başka bir deyişle çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik sosyal politikalar toplumun diğer amaçları ile çatışmamalıdır. Ayrıca, önerilen politikaların toplumsal ve ekonomik maliyeti göz önünde bulundurularak makul ve uygulanabilir politikalar önerilmelidir.³⁵⁴

³⁵² Şişman, a.g.e., s.144.

³⁵³ Baştaymaz, 2000, a.g.e., s.301.

³⁵⁴ Şişman, a.g.e., s.146.; Güven, a.g.e., s.34.

SONUÇ

Sanayi Devriminin acımasız koşulları altında başlayan ve ilk olarak sosyal politika tedbirlerinin alınmasını gerektiren, çocuk ve genç çalıştırılması sorunu, günümüzde de devam etmektedir. Günümüzde çalışma hayatında bulunan çocuk ve genç sayısının 250 milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Çalışan çocuk ve gençlerin yaklaşık olarak %61'i Asya'da, %32'si Afrika'da ve %7'si de Latin Amerika'da yaşamaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, çalışma hayatında, çocuk ve genç işgücüne rastlanmaktadır. Ekonomileri genellikle zayıf olan bu ülkelerde, çocuklar ve gençler, kırsal alanlarda, ücretsiz aile işçisi statüsünde, tarımsal alanlarda vasıf gerektirmeyen işlerde (meyve ve sebze üretimi, balıkçılık, ormancılık vb.), kentsel alanlarda ise sanayide, spor ayakkabı üretiminde, konfeksiyon atölyelerindeki işlerde, otomobil kaporta işlerinde, cerrahi malzeme üretimi gibi işlerde, hizmet sektöründe, özellikle fuhuş sektöründe, kuaför çıraklığı, bebek bakımı gibi işlerde ve son olarak enformel sektörde ise, sokaklarda çiçek, balon, simit satımı, ayakkabı boyacılığı, çöp toplama gibi işlerde çalıştırılmaktadır.

Çocukları ve gençleri çalışmaya iten nedenler, çocukların ve gençlerin çalıştırıldığı ülkelerin, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları dikkate alınarak incelendiğinde ise, başta yoksulluk olmak üzere, adaletsiz gelir dağılımı, kayıtdışı ekonomi, hızlı nüfus artışı, kırdan kente göç, yetersiz eğitim, düzensiz kentleşme, geleneksel kültür, ucuz işgücü, kolay disipline edilebilir işgücü, örgütsüz işgücü gibi nedenler karşımıza çıkmaktadır.

Çocuklar ve gençlerin çalıştıkları yerler çoğunlukla sağlıksız, çalışma koşulları ise çok ağır ve çeşitli risklerle doludur. Zaten gelişmelerini tamamlamamış olan çocuklar ve gençler, yetişkinler için düzenlenmiş olan çalışma hayatının bu ağır ve tehlikeli koşulları altında fiziksel ve ruhsal sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Çünkü çocuklar ve gençlerin fiziksel ve ruhsal kırılganlıkları yetişkinlere oranla daha fazladır ve bu tür sorunlarla karşılaşma ihtimalleri de yüksektir. Ağır fiziksel güç kullanılarak yapılan işler, çocuğun veya gencin gelişme potansiyelini engellemektedir. Ayrıca, bu tür işlerden dolayı vücutları deforme olmakta (kas ve iskelet sisteminin bozulması), görme,

işitme duyuları bozulmakta, solunum ve sindirim sistemleri zarar görmektedir. Çalışma hayatı çocukları ve gençleri ruhsal açıdan da olumsuz etkilemektedir. Oyun oynayacağı çağda, çalışmak zorunda kalan çocukların ve gençlerin, olaylara bakış açılarının daraldığı, kendilerini değersiz hissettikleri, aşağılık duygusuna kapıldıkları, yaratıcılıklarının ortadan kalktığı gibi gözlemlenmeler tespit edilmiştir. Bu durum ise, çocukların ve gençlerin psikolojik gelişimlerinin olumsuz etkilendiği göstermektedir.

Bir diğer sorun ise eğitim sorunudur. Erken yaşta çalışma hayatına giren çocuklar ve gençler, okula gitmeleri gerekirken eğitimleri kesintiye uğramakta, gerekli temel ve mesleki eğitimi alamamakta, böylece gelecekteki istihdam ve gelir imkanlarını ortadan kaldırmakta, yani geleceğin kalifiye işgücü oluşturulamamaktadır, bunlara paralel olarak, sağlıklı bir toplum yetişmemekte ve yoksulluğun devamı sağlanmaktadır. Bu durum ise kendini sürekli tekrarlamaktadır.

Çocuklar ve gençler, çalışma hayatında yukarıda sayılan nedenlerle, fiziksel, düşünsel, ahlaki ve eğitimsel yönlerden, ayrıca, çalıştırılma yaşı, iş süreleri, ücretler, işin çocuk işgücüne uygunluğu gibi yönlerden korunmalıdır.

Bütün bu sorunlar Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ) öncülüğünde, birçok uluslararası kurum ve kuruluşu (Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Dünya İş Örgütü vb.) çocuk ve genç işgücünün korunması konusunda bir araya getirerek, birtakım koruyucu sosyal politika tedbirlerinin alınmasını, ilke ve normlar belirlenmesini gerektirmiştir.

Özellikle UÇÖ kurulduğu günden itibaren çocuk ve genç işgücünü koruyucu tedbirler geliştirmektedir. UÇÖ'nün geliştirdiği tedbirler, sözleşmeler ve tavsiye kararları biçiminde kendini göstermektedir. UÇÖ'nün çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik 24 sözleşmesi, 13 tavsiye kararı bulunmaktadır. Sözleşme ve tavsiye kararlarının genel çerçevesi, asgari çalıştırma yaşında, sağlık muayenelerinde, çalıştırma yasaklarında korunma sağlanması şeklindedir. Özellikle çocuk ve genç işgücü üzerine UÇÖ'nün ana belgesi olan, 138 sayılı Sözleşme ile çocuk ve gençlerin istihdamına kabulde asgari yaştan 15 olması istenmektedir. Ayrıca 146 sayılı Tavsiye Kararı ile de bu

yaşın kademeli olarak yukarıya çekilmesi önerilmektedir. Son olarak 1999 yılında 182 sayılı Sözleşme hayata geçirilmiştir. Bu Sözleşme ile kötü şartlardaki çocuk işçiliğinin yasaklanması ve ortadan kaldırılmasına ilişkin acil önlemler alınması amaçlanmıştır.

Birleşmiş Milletler ise, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve özellikle Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'si ile çocuk ve gençlerin korunmasına yönelik tedbirler alınmasını planlamıştır. Avrupa Konseyi'nin önemli belgelerinden olan Avrupa Sosyal Şartı da çocuk ve gençleri korumaya yönelik tedbirler içermektedir. Uluslararası sendikal üst kuruluşlar ise Dünya'nın çeşitli yerlerinde bulunan kendilerine üye sendikaları örgütleyerek, çocukları ve gençleri korumaya yönelik programlar geliştirilmesini istemektedir. Ülkemizde TÜRK-İŞ, DİSK ve TİSK bu konuyla yakından ilgilenmektedir. Kendi bünyelerinde çalışan çocuklar ve gençler için özel bürolar kurmuşlardır.

Çocukların ve gençlerin çalışma hayatında korunmasına yönelik geliştirilen ve uygulamaya geçirilen politikalar, UÇÖ'nün öncülüğünde IPEC (International Programme on the Elimination of Child Labour – Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı) projesi ile gerçekleştirilmiştir. IPEC projesi 1992 yılında, ülkemizin de içinde bulunduğu 6 pilot ülke tarafından hayata geçirilmiştir. Bugün ise kapsam genişletilerek ülke sayısı 30'u geçmiştir. IPEC projesi, çalışan çocukları korumayı, çocuk işçiliği sorunuyla mücadeleyi ve bu soruna son vermeyi amaçlamıştır. Proje kapsamında kısa-orta vadede çalışan çocuk ve gençlerin yaşamlarının kolaylaştırılması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sağlık hizmetlerinin, boş zaman etkinliklerinin ve eğitim olanaklarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Uzun vadede ise, çocuk işçiliğine son vermek amaçlanmıştır. Bu temel hedefin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle yoksulluğun, dengesiz gelir dağılımının, sosyal güvencesizliğin üstesinden gelinmelidir. Ayrıca, zorunlu temel eğitim süresi ve kalitesi yükseltilmeli, mesleki eğitimin imkanları yaygınlaştırılmalıdır. Nüfus artış hızı düşürülmeli, bunun için de etkin aile planlaması yöntemleri uygulanmalıdır. Kırdan kente göç engellenmelidir. Gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeler hayata geçirilmelidir. Bu tür önlemler proje kapsamındaki birçok ülkede uygulanmış ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

Ülkemizde de çocukların ve gençlerin çalışması, ekonomik, sosyal ve kültürel yapının bir parçasıdır. Bu nedenle çocukların ve gençlerin çalışma nedenleri, sorunları ve çözüm yolları çok boyutlu olup, Türkiye'nin çalışma hayatının temel sorunlarından ve bu sorunların çözümü yönündeki politikalarından soyutlamak mümkün değildir. Gelişmekte olan ülke konumunda olan Türkiye'de uzun yıllardır yaşanan yüksek oranlı enflasyon, buna bağlı olarak yoksulluk, gelir dağılımındaki bozukluk, hızlı nüfus artışı, düzensiz kentleşmenin doğurduğu gecekondulaşma, sağlık ve eğitim sisteminin yetersizliği, kayıtdışılık ve yeterli denetimin sağlanamaması gibi nedenlerle çocuklar ve gençler erken yaşlarda çalışma hayatına girmektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1999 yılında gerçekleştirdiği Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre ülkemizde 6-17 yaş grubunda bulunan 16 milyon 88 bin çocuktan, 6 milyon 420 bini çalışmaktadır. Bu çocuk ve gençlerin 1 milyon 635 bini ekonomik işlerde, 4 milyon 785 bini de ev işlerinde çalışmaktadır. Cinsiyet dağılımına göre incelediğimizde ise kız çocukların erkek çocuklardan sayısal olarak daha fazla çalıştığı görülmektedir (4 milyon 121 bin kız çocuğuna karşılık, 2 milyon 300 bin erkek çocuk). Çalışan çocuk ve gençlerin çoğunluğu kentsel alanlarda çalışmaktadır (3 milyon 626 bini kentsel alanlarda, 2 milyon 795 bini kırsal alanlarda). Çalışmayanların sayısı ise 9 milyon 668 bindir.

Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre, Türkiye genelinde 6-14 yaş grubunda, okula devam eden çocuk sayısı 10 milyon 630 bin olup, bunların 3 milyon 71 bini hem okula devam edip hem de bir işte çalışmaktadır. 169 bini ekonomik işlerde, 2 milyon 902 bini ise ev işlerinde çalışmaktadır. Okula devam etmeyen çocuk sayısı 1 milyon 435 bindir. Okula devam etmeyen 768 bin çocuk ve genç çalışma hayatında bulunmaktadır. Bunların ise 342 bini ekonomik işlerde, 426 bini ev işlerinde çalışmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı, 1999-2000 eğitim-öğretim yılı verilerine göre, ülkemizde 80 ilde 330 çıraklık eğitim merkezinde 218 bin 576 çocuk ve genç, 89 meslek çeşidinde çıraklık eğitimi görmektedir.

Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre, Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda, ekonomik işlerde çalışan çocukların %1,6'sının bir iş kazası veya meslek hastalığına

uğradığı tespit edilmiştir. İş kazalarının %26,1'i kırık ve/veya çıkık, %19,5'inin burkulma ve/veya incinme, %15'inin enfeksiyon hastalıkları, %14'ünün yara ve/veya yanık, %5,1'inin çarpma sonucu deri yüzeyini bozmayan ezik ve %4,2'sinin de zehirlenme olduğu saptanmıştır. İş kazası veya çalışma ortamından kaynaklanan hastalıklara maruz kalan çocukların, geçirmiş oldukları bu rahatsızlıklardan dolayı %66,5'i bir tedavi gördüğünü belirtmiştir. Bu oran kentsel yerleşim yerlerinde %68, kırsal yerleşim yerlerinde ise %63,9'dur. Çocukların geçirmiş oldukları iş kazası veya mesleki hastalıklardan doğan tedavi masraflarının, %51'inde çocuğun ailesi ve kendisinden sorumlu büyükler tarafından karşılandığı, %36,1'inde ise işvereni tarafından karşılandığı görülmektedir.

Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan 1 milyon 635 bin çocuğun sektörlere göre dağılımı şöyledir: Çalışan çocukların 942 bini (%57,6) tarım, 356 bini sanayi (%21,8), 167 bini ticaret (%10,2) ve 170 bini de hizmet (%10,4) sektöründe çalışmaktadır. Ayrıca, Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan 1 milyon 635 bin çocuğun büyük çoğunluğu (961 bini) ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Ücretli, maaşlı olarak çalışanların sayısı ise 387 bin kişidir ve ikinci sırayı almaktadır. Yevmiyeli olarak çalışanlar 257 bin kişi olup üçüncü sırayı almaktadır. Dördüncü ve son sırayı ise 31 bin kişi ile kendi hesabına çalışanlar almaktadır.

Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan 6-17 yaş grubundaki çocukların çalışma nedenleri incelendiğinde; %38,4'ünün hanehalkı gelirin katkıda bulunmak için, %19,8'inin hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak için, %15,9'unun ailesi istediği için, %10,4'ünün iş öğrenmek meslek sahibi olmak için, %6,3'ünün kendi ihtiyaçlarını karşılamak için, %5,1'inin ise hanehalkı borçlarının ödenmesine yardımcı olmak için çalıştığı belirlenmiştir.

Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan çocukların %51,2'sinin 40 saat ve daha fazla süre çalıştığı görülmektedir. Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocukların haftalık ortalama çalışma süresi 37,4 saattir. Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan çocukların %9,1'i haftada 7 saatten daha az çalışırken, %11,3'ü haftada 64 saatten daha fazla çalışmaktadır.

Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda ekonomik işlerde çalışan çocukların %44'ü mevcut işinden memnun değildir. İşinden memnun olmayan çocukların işinden memnun olmama sebeplerine bakıldığında; bu çocukların %50,6'sı ücret veya gelirlerini düşük bulduğunu, %41,9'u ise işin çok yorucu olmasından dolayı mevcut işinden memnun olmadığını belirtmektedir.

Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre; Türkiye genelinde çalışan çocuk ve gençlerin büyük çoğunluğu asgari ücretin altında gelir veya kazanç elde etmektedir. Ayrıca 6-17 yaş grubundaki çocuklara gelecek beklentileri sorulduğunda; okula devam eden çocuklarda, ilk sırayı %85,4'lük oranla okula devam edip eğitimini tamamlamak, ikinci sırayı %6,5 ile iyi bir işte çalışmak, üçüncü sırayı %4,1 ile kendi işinde çalışmak biçiminde cevaplamıştır. Okula devam etmeyen çocuklarda ise durum farklılık göstermemektedir. İlk sırayı %36,7 ile okula devam edip eğitimini tamamlamak, ikinci sırayı %24,1 ile iyi bir işte çalışmak, üçüncü sırayı ise %15,7 ile kendi işinde çalışmak biçiminde cevaplamıştır

Türkiye'de çocuk ve genç işgücünü korumaya yönelik politikaların araçlarından olan yasal düzenlemeler incelendiğinde; mevzuatımızın çok dağınık olduğu görülmektedir. Çalışan çocuklar ve gençlerle ilgili hükümler çok değişik kanunlarda; 1475 sayılı İş Kanununda, 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanununda, 3308 sayılı Çıracılık ve Meslek Eğitim Kanununda yer almaktadır. Örneğin asgari çalıştırılma yaşı İş Kanununda 15, Umumi Hıfzısıhha Kanununda 12, Çıracılık ve Meslek Eğitim Kanununda 14 olarak belirlenmiştir. Ayrıca ülkemizde çalışan çocuk ve gençlerin çoğunluğu tarımda ve sokaklarda çalışmaktadır. Bu nedenle buralarda çalışan çocuklar ve gençler yasal korunmadan yoksun kalmaktadırlar. Dolayısıyla bu hükümleri tek bir metinde toplayacak, tarım ve sokaklarda çalışan çocuk ve gençleri de kapsayacak yeni yasal düzenlemeler yapılması gerekmektedir.

Çocuk ve gençleri korumaya yönelik politikaların araçlarından ikincisi olan kurumsal düzenlemeler incelendiğinde ise, ülkemizde gerekli kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Ülkemizde 1992 yılından bu yana IPEC Projesi çerçevesinde çeşitli kurum ve kuruluşlar yer almaktadır. Bu kurum ve kuruluşlar içinde;

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü, Devlet İstatistik Enstitüsü, Esnaf ve Sanatkarlar Odaları ve Konfederasyonu (TESK), işçi ve işveren sendikaları ve konfederasyonları (TÜRK-İŞ, DİSK, TİSK) ile üniversiteler bulunmaktadır. Ayrıca etkin denetim mekanizması gerçekleştirilmelidir. Bunun için de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın iş müfettişleri özel olarak eğitilmektedir.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür; çocukların ve gençlerin çalışması, büyüyen sonuçlarıyla önemli bir sosyal sorun ve tekrar eden bir özellik taşımakta, dramatik bir biçim almaktadır. Anılan bu temel sorunların çözümü yönünde ekonomik önlemler alınmadıkça, sosyal politikalar uygulanmadıkça, yoksulluk ve geleneksel değerler sürdükçe, eğitim sistemindeki aksaklıklar düzeltilmedikçe, nüfus artış hızının önüne geçilmedikçe, kırdan kente göç engellenmedikçe, uzun vadeli temel hedef olan çocukların ve gençlerin çalışmalarının ortadan kaldırılması, çalışma hayatının zor ve risklerle dolu koşulları altında güç görünmektedir.

Gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye, temel sorunlarıyla toplumsal değişim ve dönüşüm sürecini yaşamaktadır. Ülkemizin kalkınması, dolayısıyla çocuk ve genç emeğinin kullanımının azalması, bugünden yarına, kendiliğinden olmayacağı bir gerçektir. Yaşanmakta olan bu sürecin ağır yükünü çocukların ve gençlerin çekmemeleri için, çocuk ve genç işgücüne karşı mücadelede rolleri bulunan kişi, kurum ve kuruluşlar, kısa vadede çalışma koşullarının iyileştirilmesi, uzun vadede çocuk ve genç işçiliğinin sona erdirilmesi için yoğun bir çaba vermelidirler. Burada en önemli görev sosyal hukuk devletine düşmektedir. Etkin ekonomik ve sosyal politikalar devreye sokulmalı, eğitimin kalitesi ve süresi yükseltilmeli, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinin kapsamı genişletilmeli ve herkese ulaştırılmalı, gerekli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akşit, Bahattin. Nuray Karancı ve Ayşe Gündüz Hoşgör. "Turkey Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assesment," www.ilo.org/public/english/standards/ipec/simpoc/turkey/rap/street.pdf 12.12.2001.
- Altan, Ömer Zühtü. Nüvit Gerek, İhsan Erkul. **Sosyal Politika Dersleri 2. Cilt.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1984.
- Altan, Ömer Zühtü. **Sosyal Politika.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 886, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları No: 474, 2000.
- Ashagrie, Kebebew. "Youngest Workers And Hazardous Child Labour," Bureau of Statistics May 1999, www.ilo.org/public/english/standards/ipec/simpoc/stats/child/summary.htm 24.11.2001.
- Atauz, Sevil ve Adile Aslan Avat. "Gaziantep'te Çocuk İşçiliği," www.hakis.org.tr/cocuk.doc 04.12.2001.
- Ateşoğulları, Kamil. **UÇÖ Türkiye İlişkileri.** İstanbul: Sosyal-İş Sendikası Eğitim Yayınları No:2, 1993.
- Aygün, Tarık ve Volkan Yaraşır. "21. Yüzyıla Girerken Çağdaş Barbarlık ve Çocuk Emegi," **DİSK-AR, Disk Araştırma Enstitüsü Aylık Bülteni**, Sayı: 21. Temmuz-Ağustos 1997.
- Baştaymaz, Tahir. "Çocuk Emeginin Kullanımı Engellenebilir Mi? IPEC Projesine Eleştirel Bir Bakış," **Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan.** Ankara: TÜHİS Yayınları No: 38, 2000.

_____. "Çocuk İşçiler ve Enformel Sektör," **TÜRK-İŞ Deri İşkolunda Çalışan Çocukların Sorunları Eğitim Semineri 26 Ocak 1995/İstanbul**. Yayına Hazırlayan: Özcan Karabulut. Ankara: TÜRK-İŞ Yayınları, Mart 1995.

Berki, Nermin. "Türk İş Hukukunda Genç İşçiler," **Genç İşçilerin Sorunları Semineri 14-18 Nisan 1980/Ankara**. Ankara: TÜRK-İŞ Yayınları No:135, 1980.

Biçerli, M. Kemal. **Çalışma Ekonomisi**. İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2000.

Bilgin, Vedat. Erdiñ Yazıcı, Fetullah Akın, Şenol Durgun, Aydın Başbuğ. **Gençlik Sorunları ve Genç İşçiler Araştırması**. Ankara: Türk Metal Sendikası Yayınları TÜRK-AR Araştırma Dizisi:1, 1995.

Bilgin, Vedat. Erkan Akın, Belma Tokuroğlu. **Çalışan Çocukların Toplumsal Profili (Ankara Sanayiinde Bir Saha Araştırması)**. Ankara: TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu Yayınları, Temmuz 1994.

Boidin, Catherine. **Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi, Çalışma Yaşamında Çocuk: Psikolojik Yaklaşım**. Çeviren: Bülent Piyal. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Genel Müdürlüğü, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı Ortak Yayını, Çalışma Yönetimi Bölümü Belge No:4, 1995.

Bulut, Işıl. "Çocuk Çalıştırmasının Psiko-Sosyal Boyutları ve Sonuçları," **Türkiye'de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları**. Yayına Hazırlayan: Ertan Kahramanoğlu. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich- Naumann Vakfı, 1996.

_____. "Psiko-Sosyal Gelişim Sorunları," **Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları**. Ankara: TİSK Yayınları No: 171, 1997.

Bulutay, Tuncer. **Türkiye’de Çalışan Çocuklar**. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Eylül 1995.

Centel, Tankut. **Çocuklar İle Gençlerin İş Güvenliği**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No:3041, Hukuk Fakültesi Yayın No: 667, Fakülteler Matbaası, 1982.

_____. **Türkiye’nin Onayladığı ILO Sözleşmeleri**. İstanbul: MESS Yayınları No:299, 1999.

Çelik, Nuri. **İş Hukuku Dersleri**. İstanbul: Beta Yayınları No: 473, 1994.

Çilingir, Canan. “Sağlık Sorunları”, **Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları**. Ankara: TİSK Yayınları No: 171, 1997.

Demir, Fevzi. “İş Hukukunda Çocuk İşçiler,” **Çalışan Çocuklar ve Genç İşçilerin Sorunları Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu 16-17-18 Mayıs 1995/İzmir**. Ankara: TÜRK-İŞ Yayınları No:188, 1995.

Demiray, Kemal. **Temel Türkçe Sözlük**. İstanbul: Anka Ofset Basımevi, 1982.

Derrien, Jean-Maurice. **Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi**. Çevirenler, Haluk Başçıl ve Bülent Piyal. Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü Ankara Bürosu Yayınları, 1994.

Doğan, İsmail. **Akıllı Küçük**. İstanbul: Sistem Yayıncılık, Yayın No:249, Haziran 2000.

Ekin, Nusret. **Endüstri İlişkileri**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3301, İşletme Fakültesi Yayın No: 165, İşletme İktisadı Enstitüsü Yayın No: 75, 1985.

Ennew, Judith. **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar - Planlama İçin Bir Rehber.**

Çeviren: Çiçek Öztekin. Ankara: Pelin Ofset, 1998.

Erkul, İhsan. **Sosyal Politika Dersleri.** İstanbul: Yörük Matbaası, 1983.

Ertürk, Yakın. "Kırsal Çocukların Çalışma Alan ve Örüntüleri," **Türkiye'de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları.** Yayına Hazırlayan: Ertan Kahramanoğlu. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı, 1996.

Eşmelioğlu, İbrahim ve Sancar Bayazıt. **İş ve Sosyal Güvenlik Mevzuatı Açısından İşletmelerde Çıracılık ve Meslek Eğitimi Uygulamaları.** Ankara: Feryal Matbaası, 1990.

Fişek, Gürhan. "Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk İşçilik Sorunu ve Müdahale Programları," www.fisek.org.tr/0113.php 23.01.2002.

_____. "Sanayide Çalışan Çocuklar," www.fisek.org.tr/018.php 23.01.2002.

_____. "Türkiye'de Çocuk Emegi Çalışmalarına Genel Bakış," www.fisek.org.tr/019.php 29.09.2001.

Gözübüyük, Şeref. **Anayasa Hukuku.** Ankara: Turhan Kitapevi, 1998.

Güler, A. Deniz. **Çocuk Dediğin.** Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayın No:132, 1997.

Gülmez, Mesut. **Avrupa Sosyal Şartı ve Türkiye Kolokyumu.** Ankara: TODAİE Yayınları No:250, 1993.

_____. **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi).** Ankara: TODAİE Yayınları No: 236, DİE Matbaası, 1991.

Güven, Sami. **Sosyal Politikanın Temelleri**. Bursa: Ezgi Kitapevi, 1995.

İlik, Bülent ve Zeynep Türkmen. **İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar Araştırma Projesi Dokümanı**. Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü Ankara Bürosu Yayınları, Eylül 1994.

Karabulut, Özcan. **Çalışan Çocukların Korunması ve Türk-İŞ'in Faaliyetleri**. Ankara: TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları No: 6, 1999.

_____. **Çocuk İşçiliğine Karşı Sendikal Mücadele: TÜRK-İŞ Modeli**. Ankara: TÜRK-İŞ Yayınları No:25, Mayıs 1998.

_____. **Genç İşçilerin Sorunları ve Çözüm Yolları**. Ankara: TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları No:19, 1999.

Kaya, Pir Ali. **Uluslararası Çalışma Normları ve Türk İş Hukuku Üzerine Etkileri**. Ankara: TÜHİS Yayınları No: 34, 1999.

Kili, Suna ve Şeref Gözübüyük. **Türk Anayasa Metinleri (Senedi İttifaktan Günümüze)**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No:296, 1985.

Koç, Yıldırım. **Uluslararası Sendikacılık Hareketi**. Ankara: TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları No:42, 2000.

Konaç, Esin. "Çalışan Çocuklara İlişkin Uygulamalar ve Hukuki Düzenlemeler," **Türkiye'de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları**. Yayına Hazırlayan: Ertan Kahramanoğlu. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı, 1996.

Koray, Meryem. **Sosyal Politika**. Bursa: Ezgi Kitapevi, 2000.

Murat, Sedat. "AB Ülkelerinde ve Türkiye'de İşgücünün Yapısı," **Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan**. Ankara: TÜHİS Yayınları No:38, 2000.

Narmanlıoğlu, Ünal. **İş Hukuku (Ferdi İş İlişkileri I)**. İzmir: Barış Yayınları, 1994.

Nişancı, Abdullah. "Genç İşçilerin Mesleki Eğitimleri," **Genç İşçilerin Sorunları Semineri 14-18 Nisan 1980/Ankara**. Ankara: TÜRK-İŞ Yayınları No:135, 1980.

Ocakçı, Ayşe. "Türkiye'de Çalışan Çocukların Durumu," www.geocities.com/sagliktoplum/tcc.html 30.12.2001.

Ocakçı, Ayşe. Zeynep Berk ve Gülcem Sala. "Zonguldak Çıraklık Eğitim Merkezi Kuaförlük Bölümünde Eğitim Gören Çırakların İşyerlerindeki Çalışma Risklerinin İncelenmesi," www.geocities.com/kemalgok.can/kuafor.htm 06.11.2001.

Okur, Ali Rıza ve Ali Güzel. **Sosyal Güvenlik Hukuku**. İstanbul: Beta Basım A.Ş., 1999.

Özkalp, Enver. **Sosyolojiye Giriş**. Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No: 87, 1995.

Razon, Norma. **Çalışan Anne ve Çocuk**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3091, 1983.

Soroka Michal P. ve George J. Bryjak. **Social Problem A World At Risk**. Allyn Bacon, 1995.

Sur, Melda. **İş Hukukunun Uluslararası Kaynaklar Avrupa Konseyi Çerçevesinde Kabul Edilen Belgeler**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1995.

Şişman, Yener. **Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Politikalar (Eskişehir’deki Seyyar Satıcılar Üzerinde Bir Alan Araştırması)**. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1165, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No: 161, 1999.

Talas, Cahit. **Sosyal Politika**. Ankara: Sevinç Matbaası, 1967.

_____. **Toplumsal Politika**. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları No: 14, Ekim 1990.

Tatlıdil, Ercan. “Türk Gençliği ve Kır-Kent Bağlamındaki İşgücü Sorunları,” www.esiad.org.tr/egevizyon/25/tatlidil.html 14.11.2001.

Topuzoğlu, İsmail. “Çocuk İşçilerin Sağlık Sorunu – Kökeni, Tarihsel Gelişimi ve Farklılıklar,” **Çalışan Çocuklar ve Genç İşçilerin Sorunları Çözüm Yolları Ulusal Sempozyumu 16-17-18 Mayıs 1995/İzmir**. Ankara: TÜRK-İŞ Yayınları No:188, 1995.

Tuna, Orhan ve Nevzat Yalçıntaş. **Sosyal Siyaset**. İstanbul: Filiz Kitapevi, 1994.

Tuncay, Can. “Deri İşkolunda Çalışan Çocukların İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Açısından Sorunları,” **TÜRK-İŞ Deri İşkolunda Çalışan Çocukların Sorunları Eğitim Semineri 26 Ocak 1995/İstanbul**. Yayıma Hazırlayan: Özcan Karabulut. Ankara: TÜRK-İŞ Yayınları, Mart 1995.

Tunçomağ, Kenan. **İş Hukukunun Esasları**. İstanbul: Beta Yayınları No: 152, 1988.

Uşan, Fatih. **Çıraklık Sözleşmesi**. Konya: Mimoza Yayınları No:20, 1994.

Uzun, Ahmet. “Sanayi Devrimi Esnasında Çalışma Şartları,” **Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan**. Ankara: TÜHİS Yayınları No:38, 2000.

Ülkü, Sıral. "Hizmet Sektöründe Çalışan Çocuklar," **Türkiye'de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları**. Yayına Hazırlayan: Ertan Kahramanoğlu. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı, 1996.

Ünver, Özkan. Barlas Tolan, Işıl Bulut, Cavit Dağdaş, Nihat Nirun. **12-14 Yaş Gençlerin Sosyo-Ekonomik Sorunları**. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Matbaası, 1986.

Yavuzer, Haluk. **Çocuk Psikolojisi**. 19. Basım. İstanbul: Remzi Kitapevi, Mayıs 2000.

Yüksel, Nesrin. "Deri İşkolunda Çalışan Çocuk İşçilerin Sağlık Sorunları," **TÜRK-İŞ Deri İşkolunda Çalışan Çocukların Sorunları Eğitim Semineri 26 Ocak 1995/İstanbul**. Yayına Hazırlayan: Özcan Karabulut. Ankara: TÜRK-İŞ Yayınları, Mart 1995.

Başbakanlık Çocuk Esirgeme Kurumu Yayınları. **Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (Ulusal İlk Rapor)**. Ankara: Sistem Ofset, 1999.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı Yayınları. **Çalışan Çocuklar Projesi Raporu (1994-1999 Dönemi Proje Çalışmaları)**. Ankara: 2000.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışan Çocuklar Bölümü, İş Teftiş Kurulu Grup Başkanlığı. **ILO-IPEC Projesi, Çalışan Çocukların Korunması İçin Politika ve Eylem Programı Yöntem Önerisi**. Ankara: 1995.

Devlet İstatistik Enstitüsü. **Çocuk İşgücü 1994**. Yayın No: 1997. Ankara: Ocak 1997.

_____. **Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları 2000**. Ankara: Ekim 2001.

_____. **Türkiye'de Çalışan Çocuklar 1999**. Yayın No: 2461. Ankara: Mayıs 2001.

Devlet Planlama Teşkilatı. **Çocuk**. Çocuk Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayın No: 2573 – ÖİK 586. Ankara: 2001.

DİSK. **DİSK 11. Genel Kurul Yönlendirici Belge ve Kararlar**. Yayın No: 32. Ankara: Eylül 2000.

Gazi Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Haber Bülteni, **İş ve İnsan**. “Çalışan Çocuklar”. Sayı:13, Ankara: 1999.

Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı. **Türkiye’de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları**. Yayına Hazırlayan: Ertan Kahramanoğlu. Ankara: 1996.

Meydan Yayınevi. **Meydan Larousse Cilt 3**. İstanbul: 1985.

TİSK. **Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları**. Yayın No: 171. Ankara: 1997.

TÜRK-İŞ. Çalışan Çocuklar Bürosu. **Çalışan Çocuklar (Türkiye’de ve Dünya’da Çalışan Çocuk Sorunlarına Genel Bakış)**. İlksan Matbaası, Ankara: 1993.

_____. **Genç İşçilerin Sorunları Semineri 14-18 Nisan 1980/Ankara**. Yayın No:135. Ankara: 1980.

_____. **TÜRK-İŞ Yıllığı’1999 1997’den 1999’a Değişimin Dinamikleri Cilt 1**. Ankara: Kasım 1999.

TÜSİAD. **Türkiye’nin Fırsat Penceresi, Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri**. Yayın No: TÜSİAD-T/99-1-251, Ocak, 1999.

Uluslararası Çalışma Bürosu. **Daha Alınacak Çok Yol Var: Günümüz Dünyasında Çocuk İşgücü**. Ankara: 1995.

- “Causes Underlying Child Labour,” www.cmt-wcl.org/en/pubs/childl.html
12.12.2001.
- “Çocuk Çalıştırılmasının Önlenmesi ve Genç İşgücünün Korunması,”
www.chp.org.tr/trrapor/emek7.htm 09.10.2001.
- “Çocuk İşçiliği,” www.disk.org.tr/diskar.asp?id=4 04.12.2001.
- “Çocuk İşgücü,” http://yunus.hacettepe.edu.tr/~hergen/edusos/cocuk_igucu.htm
06.11.2001.
- “Development of Indicators on Child Labour,”
www.ilo.org/public/english/standards/ipec/simnoc/jensen/page2.htm#3
24.11.2001.
- “Fact File,” www.meb.gov.tr/stats/ist2001/Bolum5s10.htm#32 12.02.2002.
- “The Road From Work to School,”
www.icftu.org/diplaydocument.asp?Index=990916063&Language=EN
19.11.2001.
- “Ülke Programı,”
www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/programme/index.htm
03.01.2002.
- “What is IPEC: IPEC at a Glance,”
www.ilo.org/public/english/standards/ipec/about/implementation/ipec.htm
12.12.2001.
- “Yeni Bin Yılın Dünya Çocukları,” www.cocukvakfi.org.tr/sayisal_rapor2.htm
30.12.2001.

www.savethechildren.org.uk/labour/fact.html 10.12.2001.

www.ssk.gov.tr/istatistik/2000/t18-38.htm 10.02.2002.

www.ssk.gov.tr/istatistik99/t13.html 10.02.2002.

www.un.org/cyberschoolbus/briefing/labour/index.htm 12.12.2001.